T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

NEOKLASİK REALİZM PERSPEKTİFİNDEN İRAN'IN SURİYE'DEKİ VEKİL GÜÇLERRİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Behrouz MIRZAEI SHIRMARD

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÜÇÜK

İstanbul-2026

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Behrouz MIRZAEI SHIRMARD

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Neoklasik Realizm Perspektifinden İran'ın Suriye'deki Vekil Güçlerinin Yükselişi ve Düşüşü

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 22.06.2026

Sayfa Sayısı : 125

Tez Danışmanları : Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÜÇÜK

Dizin Terimleri : Neoklasik Realizm, Vekil Güç Stratejisi, İran Dış Politikası, Suriye İç Savaşı, IRGC, Direniş Ekseni

Türkçe Özet : Bu tezin temel amacı, Neoklasik Realizm Perspektifinden İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin yükseliş ve düşüş dinamiklerini açıklamaktır. Bu tez, İranın dış politika kararlarının hem dış baskılar hem de içsel faktörler arasındaki etkileşimle nasıl şekillendiğini incelemeyi hedeflemektedir.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Behrouz MIRZAEI SHIRMARD

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

NEOKLASİK REALİZM PERSPEKTİFİNDEN İRAN'IN SURİYE'DEKİ VEKİL GÜÇLERRİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Behrouz MIRZAEI SHIRMARD

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÜÇÜK

İstanbul-2026

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Behrouz MIRZAEI SHIRMARD

…/…/2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Berouz MIRZAEI SHIRMARD'ın **Neoklasik Realizm Perspektifinden İran'ın Suriye'deki Vekil Güçlerinin Yükselişi ve Düşüşü** adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Dr Öğr. Üyesi Hazar VURAL

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KÜÇÜK

(Danışman)

.Üye

Dr. Öğr. Üyesi Bahri Sarp YILMAZ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2026

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu tez, İran'ın 2011–2024 döneminde Suriye'de izlediği vekil güç stratejisinin yükseliş ve düşüş dinamiklerini neoklasik realist çerçeve üzerinden analiz etmektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisi hangi koşullar altında genişlemiş, hangi dinamikler sonucunda sınırlanmış ve bu dönüşüm teorik olarak nasıl açıklanabilir? Çalışma, İran'ın vekil güç stratejisinin doğrusal bir genişleme süreci izlemediği; sistemik baskılar ile içsel değişkenlerin etkileşimi sonucunda yükseliş ve düşüş evreleri arasında dönemsel bir karakter sergilediği hipotezinden hareket etmektedir.

Bu soruya yanıt üretmek amacıyla çalışma, Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) sistematikleştirdiği Tip II neoklasik realist çerçeveyi benimsemektedir. Bu yaklaşım, uluslararası sistemdeki güç dağılımının dış politika davranışını doğrudan değil; lider algıları, devlet kapasitesi ve kurumsal yapılar gibi içsel ara değişkenler aracılığıyla şekillendirdiğini savunmaktadır. Çalışmada uluslararası sistem baskıları bağımsız değişken, lider algıları ile kurumsal kapasite ara değişkenler ve vekil güç stratejisinin dönemsel dönüşümü bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır.

Metodolojik olarak çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı tek vaka analizi ve süreç izleme yaklaşımını benimsemektedir. Suriye, İran'ın vekil güç stratejisinin en uzun süreli ve en kapsamlı biçimde uygulandığı saha olması nedeniyle kritik vaka niteliği taşımaktadır. 2011–2024 dönemi dört alt evreye ayrılarak incelenmektedir: ilk müdahale ve kurumsal mobilizasyon evresi (2011–2013); kurumsallaşma ve zirve evresi (2013–2017); kısıtlanma ve düşüşün başlangıcı evresi (2017–2020); savunmacı adaptasyon ve stratejik çöküş evresi (2020–2024).

Bulgular, İran'ın vekil güç stratejisinin sistem baskıları ile içsel değişkenlerin etkileşimi sonucunda şekillenen dönemsel bir karakter taşıdığını göstermektedir. Özellikle lider tehdit algıları, ideolojik mobilizasyon ve IRGC'nin kurumsal kapasitesi stratejik çıktıları belirleyen temel ara değişkenler olarak öne çıkmıştır. Aralık 2024'te Esad'ın devrilmesiyle sonuçlanan stratejik çöküş ise ani bir dış şokun değil; vekil ağının kademeli çözülmesi, ekonomik daralma, iç meşruiyet erozyonu ve çok cepheli aşırı

angajmanın yarattığı kaynak-kapasite dengesizliğinin birikimsel sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma, neoklasik realizmin vekil savaşlar bağlamındaki açıklayıcılığını ampirik olarak göstermekte; ideolojik mobilizasyonu ve IRGC'nin yarı-özerk kurumsal rolünü analize dahil ederek vekil savaşlar literatürüne ve İran dış politikası yazınına katkı sunmaktadır. Sonuç olarak İran'ın Suriye deneyimi, vekil savaşların düşük maliyetli ve sürdürülebilir araçlar olduğu yönündeki yaygın varsayımın her koşul altında geçerli olmadığını; sistemik baskılar ile iç kapasite sınırlarının kesiştiği noktada vekil mimarilerin belirli eşiklerin aşılması durumunda çözülmeye açık hale gelebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik Realizm, Vekil Güç Stratejisi, İran Dış Politikası, Suriye İç Savaşı, IRGC, Direniş Ekseni

SUMMARY

This thesis analyzes the rise and fall dynamics of Iran's proxy warfare strategy in Syria during the 2011–2024 period through a neoclassical realist framework. The central research question is as follows: Under what conditions did Iran's proxy strategy in Syria expand, through what dynamics was it constrained, and how can this transformation be theoretically explained? The study proceeds from the hypothesis that Iran's proxy strategy did not follow a linear expansion trajectory but rather exhibited a cyclical character — oscillating between phases of rise and decline — shaped by the interaction between systemic pressures and internal variables.

To address this question, the study adopts the Type II neoclassical realist framework systematized by Ripsman, Taliaferro, and Lobell (2016). This approach argues that the distribution of power in the international system does not directly shape foreign policy behavior; rather, systemic pressures are filtered through intervening unit-level variables such as leader perceptions, state capacity, and institutional structures. Accordingly, the study treats international systemic pressures as the independent variable, leader perceptions and institutional capacity as intervening variables, and the periodic transformation of Iran's proxy strategy as the dependent variable.

Methodologically, the study employs a qualitative single case study design combined with process tracing. Syria constitutes a critical case, as it represents the most sustained and comprehensive application of Iran's proxy warfare strategy. The 2011–2024 period is examined across four sub-phases: initial intervention and institutional mobilization (2011–2013); institutionalization and peak (2013–2017); constraining and early decline (2017–2020); and defensive adaptation and strategic collapse (2020–2024).

The findings demonstrate that Iran's proxy strategy exhibited a cyclical character shaped by the interaction between systemic pressures and internal variables. Leader threat perceptions, ideological mobilization, and the institutional capacity of the IRGC emerged as the principal intervening variables determining strategic outcomes. The strategic collapse culminating in Assad's fall in December 2024 is assessed not as the result of a sudden external shock but as the cumulative outcome of the gradual erosion

of the proxy network, economic contraction, internal legitimacy erosion, and resource-capacity imbalances produced by multi-front overextension.

The study empirically demonstrates the explanatory capacity of the neoclassical realist framework in the context of proxy warfare, and contributes to both the proxy warfare literature and the Iranian foreign policy scholarship by incorporating ideological mobilization and the semi-autonomous institutional role of the IRGC into the analysis. Ultimately, Iran's Syrian experience demonstrates that the widespread assumption regarding proxy warfare as a low-cost and sustainable instrument does not hold under all conditions; at the intersection of systemic pressures and internal capacity limits, even long-established proxy architectures can become vulnerable to collapse.

Keywords: Neoclassical Realism, Proxy Warfare, Iranian Foreign Policy, Syrian Civil War, IRGC, Axis of Resistance

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
SUMMARY ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **ix**
ÖNSÖZ ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Realizmin Tarihsel Gelişimi: Klasikten Neoklasik Realizme 8
1.2. Neoklasik Realizmin Kavramsal Temelleri 14
1.2.1. Sistem Baskıları 14
1.2.2. İç Politik Filtreler 15
1.2.3. Dış Politika Çıktısı 16
1.3. Neoklasik Realizmde Devlet, Güç ve Kapasite 19
1.4. Neoklasik Realizmin Yöntemsel Mantığı ve Sınırlılıkları 21
1.5. Dış Politika Kavramı 24
1.5.1. Dış Politika Analizi (DPA): Aktörler ve Düzeyler 26
1.5.2. Analiz Düzeyi 27
1.6. Neoklasik Realizm ve Dış Politika Analizi Arasındaki İlişki 32
1.7. Dış Politikada Karar Alma ve Neoklasik Realizm ile İlişkisi 33
1.7.1. Dış Politika Analizinde Karar Alma 34
1.7.2. Dış Politikada Karar Alma ve Neoklasik Realizm ile ilişkileri 36

İKİNCİ BÖLÜM
İRAN'IN SURİYE POLİTİKASININ ARKA PLANI

2.1. İran–Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı 39
2.1.1. İran İslam Devrimi Öncesi Dönem 40
2.1.2. Devrim Sonrası Stratejik Yakınlaşma 41
2.2. İran'ın Suriye'deki Stratejik Çıkarları 44
2.2.1. Güvenlik ve Jeopolitik Derinlik: "İleri Savunma" Doktrini 44
2.2.2. Bölgesel Güç Dengesi ve Rekabet: Asimetrik Dengeleme 46
2.2.3. İdeolojik Kimlik ve "Direniş Ekseni"nin Korunması 47
2.2.4. Ekonomik Nüfuz ve Stratejik Yatırımların Geri Dönüşü 47
2.3. İran'ın Vekil Güç Stratejisi 49
2.3.1. Vekil Güç Stratejisi: Tanım ve Kapsam 49

2.3.2. Tarihsel Gelişim ve Kurumsal Yapı 50
2.3.3. Stratejinin Kurumsal Aktörleri 52
2.3.3.1. Stratejinin Yönlendirici Kurumu: IRGC ve Kudüs Gücü 52
2.3.3.2. Vekil Aktörler 53
2.3.4. Stratejinin İşlevsel Mantığı 55
2.4. İran'da Dış Politika Karar Alma Mekanizması 56
2.4.1. Anayasal ve İdeolojik Çerçeve 56
2.4.2. Kurumsal Yapı ve Yetki Dağılımı 58
2.4.3. Karar Alma Sürecinin Pratik İşleyişi 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NEOKLASİK REALİZM BAĞLAMINDA İRAN'IN SURİYE'DEKİ VEKİL GÜÇLERİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ: DÖNEMSEL ANALİZ (2011–2024)

3.1. Analitik Çerçeve: NCR Modeli ve Değişkenler 64
3.2. Birinci Aşama (2011–2013): Vekil Güçlerin Yükselişinin Başlangıcı 66
3.2.1. 2011: İlk Tepkiler, Diplomatik Denge Arayışı ve Tehdit Algısının Oluşumu 66
3.2.2. 2011–2012: Kurumsal Mobilizasyon — Kudüs Gücü'nün Devreye Girişi ... 69
3.2.3. 2012: Vekil Ağının Genişlemesi — NDF, Fâtımiyyûn ve Zeynebiyyûn 71
3.2.4. 2013: Kusayr Muharebesi — Stratejik Kırılma Noktası 74
3.3. İkinci Aşama (2013–2017): Yükselişin Kurumsallaşması ve Zirvesi 78
3.3.1. 2013–2015: Kurumsal Derinleşme ve İç Meşruiyet İnşası 78
3.3.2. 2015–2017: Rusya ile Tamamlayıcı İşbirliği ve Stratejik Gerilimler 81
3.3.3. Kasım 2017: Zafer İlanı, Tahran Saldırıları ve Dönüşümün Sınırları 82
3.4. Üçüncü Aşama (2017–2020): Düşüşün Başlangıcı ve Kısıtlanma 84
3.4.1. Dış Baskıların Yoğunlaşması: İsrail, ABD ve Rusya 84
3.4.2. İç Boyut: Toplumsal Meşruiyet Erozyonu ve Kurumsal Çatışma 86
3.4.3. Ocak 2020: Süleymani Suikastı ve Operasyonel Kırılma 88
3.5. Dördüncü Aşama (2020–2024): Düşüşün Derinleşmesi ve Savunmacı Adaptasyon 90
3.6. Savunmacı Adaptasyon ve Teorik Perspektiften Değerlendirme 94

SONUÇ 98
KAYNAKÇA 101

KISALTMALAR

ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri
DEAŞ	**:**	Irak ve Şam İslam Devleti
IRGC	**:**	Islamic Revolutionary Guard Corps (İran Devrim Muhafızları Ordusu)
IRGC-QF	**:**	Islamic Revolutionary Guard Corps – Quds Force (Kudüs Gücü)
IŞİD	**:**	Irak Şam İslam Devleti
INSS	**:**	Institute for National Security Studies
IRAM	**:**	İran Araştırmaları Merkezi
NCR	**:**	Neoklasik Realizm
NDF	**:**	National Defense Forces (Ulusal Savunma Güçleri)
NPT	**:**	Nuclear Non-Proliferation Treaty
NATO	**:**	North Atlantic Treaty Organization
JCPOA	**:**	Joint Comprehensive Plan of Action
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Realizm Teorilerinin Karşılaştırmalı Özellikleri 13
Tablo 2. Analiz Düzeyleri, Dış Politika Odağı ve Kapsamları..... 29
Tablo 3. İran'ın Suriye Sahasındaki Başlıca Vekil Güç Yapıları ve Operasyonel Profilleri (2013–2024)..... 76

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Suriye'deki Kontrol Alanları ve İran'a Yakın Aktörlerin Varlığı (2013)..... 77
Harita 2. Suriye'deki Kontrol Alanları ve İran'a Yakın Aktörlerin Varlığı (2020)..... 77

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı bünyesinde yürütülmüş olup, uzun ve yoğun bir araştırma sürecinin ürünüdür.

Öncelikle, tez çalışmamın her aşamasında bilgi, deneyim ve değerli önerileriyle bana yol gösteren, akademik birikiminden yararlanma fırsatı bulduğum sayın danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Küçük'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın her satırında, tüm zorluklara rağmen beni destekleyen ve yanımda olan aileme sonsuz minnet ve şükranlarımı ifade etmek isterim.

Son olarak bu tezi; Suriye iç savaşının karanlık yıllarında hayatını kaybeden masum çocuklara ve Nisan 2025'te İran'ın Hürmüzgan iline bağlı Minab ilçesinde, bir okul saldırısında yarım kalan hayalleriyle birlikte dünyadan göç eden küçük öğrencilere ithaf ediyorum. Uluslararası ilişkilerin soğuk hesapları arasında çoğu zaman görünmez kılınan bu çocukların hatırası, bu çalışmanın yazılmasındaki en derin insani motivasyonu oluşturmuştur.

GİRİŞ

Suriye iç savaşı, 2011'den itibaren küresel ve bölgesel güçlerin vekil aktörler aracılığıyla çatıştığı en karmaşık çatışma alanlarından birine dönüşmüştür. Bu süreçte İran, yalnızca bir müttefik rejimi korumakla kalmamış; bölgesel güvenlik mimarisini ve stratejik derinliğini sürdürmek amacıyla Hizbullah başta olmak üzere çok sayıda Şii milis grubunu organize eden, yönlendiren ve sahaya entegre eden kapsamlı bir vekil güç stratejisi geliştirmiştir (Byman, 2005, s. 57–62; Ostovar, 2016, s. 3–5). İran'ın vekil güç kullanımı, 2012–2017 arasında hızlı bir yükselişe ve kurumsallaşmaya sahne olmuştur. Bu dönemde Hizbullah'ın doğrudan muharebe rolü üstlenmesi, Fâtımiyyûn ve Zeynebiyyûn gibi yabancı Şii milislerin sistematik biçimde örgütlenmesi ve Ulusal Savunma Güçleri'nin kurulması, İran'ın Suriye sahasındaki vekil mimarisinin en kapsamlı biçimine ulaştığını göstermektedir.

Ne var ki IŞİD'in fiilî yenilgisinin ardından İran, Suriye topraklarındaki askerî varlığını kalıcı bir stratejik üsse dönüştürme arayışına girmiş; bu hamle, İsrail ile sahada kademeli biçimde tırmanan ve 2018'de açık bir silahlı çatışmaya dönüşen gerilimin fitilini ateşlemiştir. Şubat 2018'de İsrail'in Suriye'deki İran insansız hava aracını düşürmesi ve ardından İran bağlantılı mevzilere yönelik kapsamlı hava saldırıları başlatması, iki ülkeyi bölgede fiilen yüz yüze getirmiştir (IRAM, 2020; Dayan Center, 2019). Bu gelişmelerin ardından İsrail'in sistematik hava kampanyası, ABD'nin yaptırım baskısı ve iç kapasite kısıtları bir araya gelerek İran'ın vekil güç stratejisini giderek daha savunmacı bir forma sürüklemiştir. Dolayısıyla İran'ın Suriye'deki stratejisi bir başarı anlatısından ibaret değildir; aksine genişleme, tırmanma ve gerilemeyi kapsayan dönemsel bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Bu dalgalı seyir, İran'ın dış politika davranışının yalnızca sistem düzeyindeki baskılarla açıklanamayacağını; içsel faktörlerin de belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Vekil güç kullanımı, Soğuk Savaş'tan bu yana uluslararası ilişkiler yazınında önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Doğrudan askerî müdahalelerin maliyetinin artması, uluslararası meşruiyet baskıları ve asimetrik çatışma biçimlerinin yaygınlaşması, devletleri dolaylı angajman yöntemlerine yöneltmiştir (Mumford, 2013, s. 1–5). Vekil savaşlar, düşük maliyet, esneklik ve inkâr edilebilirlik gibi avantajlar

sunarken; aynı zamanda kontrol kaybı, sürdürülebilirlik sorunları ve koordinasyon riskleri de barındırmaktadır (Salehyan, 2010, s. 493–495). Ortadoğu'da bu dinamikler özellikle 1979 İran Devrimi ve akabinde patlak veren İran-Irak Savaşı ile birlikte yapısal bir hal almaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde süpergüçlerin bölgesel aktörler üzerinden yürüttüğü güç mücadelesi, 1990'larda ABD'nin bölgeye artan askerî müdahalesiyle derinleşmiş; 2003 Irak Savaşı'nın ardından ortaya çıkan güç boşlukları ise bölgesel aktörlerin vekil ağlarını hızla genişletmesinin önünü açmıştır (Byman, 2005, s. 45–48). Bu tarihsel birikim içinde Suriye iç savaşı, küresel ve bölgesel aktörlerin vekil güçler aracılığıyla karşı karşıya geldiği çok katmanlı bir rekabet alanına dönüşmüştür (Phillips, 2016, s. 45–48).

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisi hangi koşullar altında genişlemiş, hangi dinamikler sonucunda sınırlanmış ve bu dönüşüm teorik olarak nasıl açıklanabilir?

Bu soruya yanıt üretmek için neoklasik realizm güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Neoklasik realizmin kurucu metni olarak kabul edilen Rose'un (1998, s. 146–147) çalışması, uluslararası sistemdeki güç dağılımının dış politika davranışını doğrudan değil; lider algıları, devlet kapasitesi ve kurumsal yapılar gibi içsel değişkenler aracılığıyla şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu teorik zemin üzerine inşa edilen Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016, s. 43–46) sistematik tipolojisi, neoklasik realizmi üç analitik kategoriye ayırmaktadır: dış politika çıktısını açıklamayı hedefleyen Tip I; devletlerin dış baskılara verdikleri stratejik uyum süreçlerini — hem ani kriz tepkilerini hem de uzun soluklu dönüşümleri — inceleyen Tip II; ve dış politika tercihlerinin uluslararası sistem üzerindeki geri besleme etkilerini ele alan Tip III.

Bu çalışma, İran'ın Suriye politikasının 2011–2024 dönemindeki dönemsel dönüşümünü analiz etmek amacıyla Tip II neoklasik realist yaklaşımı benimsemektedir. Zira Tip II, yalnızca belirli bir anı değil; sistemik baskıların farklı içsel koşullar altında farklı stratejik çıktılara nasıl dönüştüğünü dönemsel bir perspektiften açıklamaya imkân tanımaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 45).

Bu doğrultuda çalışma; uluslararası sistem baskılarını bağımsız değişken, lider algıları ile devlet kapasitesini ara değişkenler ve vekil güç stratejisinin dönemsel dönüşümünü bağımlı değişken olarak ele almaktadır.

Mevcut literatürde İran'ın Suriye politikası büyük ölçüde betimsel ya da tek dönemli analizlerle ele alınmıştır. Goodarzi (2013) ve Hokayem (2013) gibi öncü çalışmalar, krizin ilk evrelerinde kaleme alınmış olmalarından ötürü İran'ın müdahalesini ağırlıklı olarak statik ve tanımlayıcı bir perspektiften ele almakta; 2017 sonrasındaki kısıtlanma ve 2024'teki çöküş dinamiklerini kapsam dışında bırakmaktadır. Juneau (2015) neoklasik realist çerçeveyi İran dış politikasına uygulamış; ancak çalışması Suriye sahasındaki vekil güç stratejisini değil, İran'ın genel dış politika davranışını merkeze almıştır. Sinkaya (2015) ve Uzun (2020) ise İran'ın bölgesel politikasını dönemsel bir perspektiften ele almış olmakla birlikte, neoklasik realist teorik çerçeveyi sistematik biçimde uygulamamışlardır. Akbarzadeh, Gourlay ve Ehteshami (2023) İran'ın Suriye'deki vekil güçlerini doğrudan incelemiş; ancak analizleri belirli bir döneme odaklanmakta ve 2011–2024 bütününü kapsayan dönemsel bir dinamik analizi sunmamaktadır. Bu eksiklikler, İran'ın Suriye politikasının neden belirli dönemlerde genişlediği ve neden sonrasında gerilediği sorusunun mevcut literatürde tam olarak açıklanamamasına yol açmaktadır.

Bu tabloda üç temel boşluk dikkat çekmektedir: birincisi, İran'ın vekil güç stratejisinin dönemsel dönüşümünü ele alan kapsamlı bir zamansal analizin yokluğu; ikincisi, neoklasik realist çerçevenin vekil savaşlar bağlamında henüz sistematik biçimde uygulanmamış olması; üçüncüsü ise ideolojik mobilizasyonun ve IRGC gibi kurumsal aktörlerin analizden büyük ölçüde dışlanmış olmasıdır. Bu üç boşluk, çalışmanın temel motivasyonunu ve özgün katkısını oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel argümanı şudur: İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisi doğrusal bir genişleme süreci izlememiş; uluslararası sistem baskıları ile iç kapasite arasındaki değişen denge tarafından şekillendirilmiştir. Yüksek tehdit algısı ve güçlü devlet kapasitesi genişlemeyi mümkün kılarken; artan dış baskılar ve iç kapasite daralması stratejinin daha sınırlı ve savunmacı bir forma evrilmesine neden olmuştur.

Bu çalışma literatüre üç temel katkı sunmaktadır. Birincisi, neoklasik realist çerçevenin vekil güç kullanımı bağlamında uygulanabilirliğinin İran örneği üzerinden ampirik olarak gösterilmesidir. İkincisi, ideolojik mobilizasyonun ve tarihsel hafızanın ara değişkenleri — özellikle lider algılarını ve kurumsal tercihler — etkileyen tamamlayıcı unsurlar olarak analize dahil edilmesidir; bu yaklaşım NCR'nin açıklama kapasitesini daraltmadan genişletmektedir. Üçüncüsü ise IRGC'nin dış politika yapım sürecinde yarı-özerk bir kurumsal aktör olarak kavramsallaştırılmasıdır (Ostovar, 2016, s. 148). Bu katkılar birlikte değerlendirildiğinde çalışma, NCR'nin temel varsayımlarını ideolojik mobilizasyon ve kurumsal özerklik boyutlarıyla tamamlamayı hedeflemektedir.

Metodolojik olarak çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı tek vaka analizi (single case study) ve süreç izleme (process tracing) yaklaşımlarını benimsemektedir. Süreç izleme, nedensel mekanizmaları adım adım takip ederek bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki zinciri ampirik olarak ortaya koymayı amaçlayan bir analiz yöntemidir (George & Bennett, 2005, s. 206–208; Beach & Pedersen, 2019, s. 11–14).

Bu çalışmada söz konusu yöntem, sistem baskısından elit tehdit algısına, kurumsal filtreden stratejik çıktıya uzanan nedensel zinciri her dönem için ayrı ayrı izlemek amacıyla kullanılmaktadır. Suriye, İran'ın vekil güç stratejisinin en uzun süreli, en kapsamlı ve en kurumsal biçimde uygulandığı saha olması nedeniyle kritik vaka (critical case) niteliği taşımaktadır. 2011–2024 dönemi dört alt evreye ayrılarak incelenmekte; böylece aynı bağımsız değişkenin — sistem baskısının — farklı içsel koşullar altında farklı çıktılar üretip üretemeyeceği ampirik olarak test edilmektedir. Çalışmanın veri seti akademik monografiler, politika raporları, birincil kaynak niteliğindeki resmî açıklamalar ve ikincil kaynaklardan oluşmakta olup İran'ın karar alma süreçlerine ilişkin birincil verilere erişimin yapısal güçlüğü, analizin temel metodolojik kısıtı olarak not edilmelidir.

Bu doğrultuda tez üç ana bölüm üzerine inşa edilmiştir. Birinci bölümde neoklasik realizmin teorik çerçevesi ve Tip II tipolojisinin analitik katkıları ele alınmaktadır. İkinci bölümde İran'ın Suriye politikası ve vekil güç stratejisinin tarihsel, stratejik ve kurumsal temelleri incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise İran'ın vekil güç stratejisinin yükseliş ve

gerileme dinamikleri dört dönemli karşılaştırmalı analiz çerçevesinde neoklasik realizm perspektifinden değerlendirilmektedir.

Sonuç bölümünde elde edilen bulgular teorik ve ampirik açıdan ele alınarak çalışmanın genel çıkarımları ve literatüre katkıları ortaya konulmaktadır. Böylece çalışma, İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin yükselişten gerilemeye uzanan dönüşümünü açıklayarak hem vekil savaşlar literatürüne hem de neoklasik realist Teoriye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan neoklasik realizm yaklaşımı; kavramsal temelleri, tarihsel gelişimi ve dış politika analizindeki işlevsel katkıları açısından sistematik biçimde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda klasik realizm, yapısal realizm (neorealizm) ve neoklasik realizm evreleri incelenerek teorik süreklilik ortaya konmakta; ardından neoklasik realizmin temel kavramları olan sistem baskısı, devlet kapasitesi ve lider algısı ayrıntılı biçimde analiz edilmektedir. Bu yaklaşım, realist geleneğin temel varsayımlarını korumakla birlikte, içsel değişkenleri analize dâhil ederek daha bütüncül bir açıklama çerçevesi sunmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin neden belirli dış politika kararları aldığı ve bu kararları hangi koşullar altında uyguladığı soruları, teorik yaklaşımlar aracılığıyla anlam kazanmaktadır. Teoriler yalnızca olayları açıklamakla kalmaz; aynı zamanda araştırmacının analitik çerçevesini belirleyerek hangi değişkenlerin dikkate alınacağını da şekillendirir.

Bu bağlamda realizm, uluslararası sistemde devletlerin güvenlik arayışı ve güç mücadelesini merkeze almasıyla öne çıkan temel yaklaşımlardan biridir. Realist perspektif, devletlerin tehdit algılarını nasıl geliştirdiğini, güç birikimini nasıl kurguladığını ve ittifak tercihlerini hangi dinamikler doğrultusunda belirlediğini açıklamada önemli bir kuramsal zemin sunar (Morgenthau, 1948, s. 4–5). Özellikle Orta Doğu gibi istikrarsızlık, güven eksikliği ve değişken ittifak ilişkilerinin belirgin olduğu bölgelerde, bu tür teorik çerçeveler karmaşık dış politika dinamiklerini analiz etmek açısından daha da kritik hale gelmektedir (Hinnebusch, 2003, s. 12–14; Waltz, 1979, s. 118).

Klasik realizm, devlet davranışını insan doğası ve çıkar temelli bir güç mücadelesi üzerinden açıklarken; yapısal realizm bu davranışları uluslararası sistemin anarşik yapısı ve güç dağılımı ile ilişkilendirir. Bununla birlikte her iki yaklaşım da dış politika tercihlerindeki çeşitliliği ve zaman içerisindeki değişimi açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Benzer sistemik koşullar altında farklı devletlerin neden farklı dış politika davranışları

sergilediği ya da aynı devletin neden farklı dönemlerde değişken stratejik tercihler geliştirdiği soruları, salt yapısal açıklamalarla yeterince yanıtlanamamaktadır.

Bu sınırlılıklar, araştırmacıları sistem düzeyindeki faktörlerin yanı sıra devlet içi siyasal, kurumsal ve algısal değişkenleri de dikkate alan daha kapsamlı teorik yaklaşımlar geliştirmeye yöneltmiştir (Rose, 1998, s. 146–147).

Bu bağlamda neoklasik realizm, dış politika analizinde önemli bir teorik boşluğu doldurarak sistemik baskılar ile içsel dinamikler arasında kurulan ilişkiye odaklanmaktadır. Teoriye göre uluslararası sistemin ürettiği tehdit ve fırsatlar, dış politika davranışına doğrudan yansımaz; bu etkiler lider algıları, devlet kapasitesi ve iç siyasal yapı gibi ara değişkenler aracılığıyla filtrelenerek dış politika çıktısına dönüşür (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu yönüyle neoklasik realizm, devlet davranışını hem dışsal hem de içsel faktörlerin etkileşimi üzerinden açıklayan çok katmanlı bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

Neoklasik realizm literatüründe, Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016, s. 43–46) tarafından geliştirilen tipoloji çerçevesinde üç farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Tip I neoklasik realizm, dış politika çıktısını bağımlı değişken olarak ele almakta ve sistem düzeyindeki baskıların devlet içi mekanizmalar aracılığıyla dış politika davranışına nasıl dönüştüğünü incelemektedir. Bu yaklaşımda temel mesele, benzer sistemik koşullar altında devletlerin neden farklı dış politika tercihleri geliştirdiğini açıklamaktır. Söz konusu farklılık, büyük ölçüde devletlerin iç siyasal yapıları, karar alma mekanizmaları ve lider algılarıyla ilişkilendirilmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 44). Bu yaklaşımda iç değişkenler, yalnızca devletin sistemik beklentilerden saptığı istisnai durumlarda —özellikle kriz koşullarında— belirleyici bir rol üstlenmekte; olağan koşullarda ise sistemik baskıların açıklayıcı ağırlığı ön planda kalmaktadır.

Tip II neoklasik realizm ise devletlerin uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere ve dış baskılara karşı geliştirdikleri orta vadeli stratejik uyum süreçlerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda sistemik baskılar bağımsız değişken olarak değerlendirilirken; lider algıları, devlet kapasitesi ve kurumsal yapı gibi unsurlar ara değişkenler olarak ele alınmaktadır. Dış politika davranışı ise bu değişkenlerin etkileşimi

sonucunda şekillenmektedir. Tip II yaklaşımı, özellikle zaman içerisinde dönüşüm gösteren dış politika süreçlerini analiz etme bakımından önemli bir açıklama kapasitesine sahiptir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 45).

Tip III neoklasik realizm ise dış politikayı bağımsız değişken olarak ele almakta ve devletlerin dış politika tercihlerinin uluslararası sistem üzerindeki geri besleme etkilerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin yalnızca sistemsel baskılara tepki veren aktörler olmadığını; aynı zamanda uluslararası sistemin dönüşümünde etkili olabileceklerini savunmaktadır Tip III, bu yönüyle yalnızca bir dış politika teorisi olmayıp, devletlerin uzun vadeli büyük stratejilerinin (grand strategy) uluslararası sistem düzeyindeki sonuçlarını açıklamaya yönelik kapsamlı bir uluslararası siyaset teorisi niteliği taşımaktadır. (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 46).

Bu çalışma kapsamında Tip II neoklasik realizm yaklaşımı esas alınmaktadır. Suriye iç savaşı gibi çok katmanlı ve dinamik bir güvenlik ortamında İran'ın dış politika davranışını anlamlandırabilmek için, sistemik baskılar ile devlet içi değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede lider algıları, devlet kapasitesi ve stratejik öncelikler, dış politika kararlarının şekillenmesinde belirleyici unsurlar olarak ele alınacaktır.

1.1. Realizmin Tarihsel Gelişimi: Klasikten Neoklasik Realizme

Uluslararası ilişkiler kuramlarının gelişiminde realizm, disiplinin kurucu ve başat yaklaşımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Devlet davranışlarını güç, güvenlik ve ulusal çıkarlar ekseninde açıklamayı amaçlayan bu perspektif, entelektüel köklerini Antik Yunan'dan itibaren şekillenen siyaset düşüncesine dayandırmaktadır. Bu bağlamda Thukydides'in Peloponez Savaşları üzerine yaptığı gözlemler, siyasal davranışların arkasında insan doğasına özgü çıkar ve güç arayışının yattığını ileri sürerek realizmin düşünsel temelini oluşturmuştur (Thucydides, M.Ö. 431/2009, s. 84–85).

Bu düşünce çizgisi, modern dönemde Hans Morgenthau'nun çalışmalarıyla sistematik bir teori hâline gelmiş ve realist teorinin kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır (Morgenthau, 1948, s. 4–5; Boucher, 1998, s. 45–47). Klasik realizme göre

devletin temel amacı hayatta kalmak ve ulusal çıkarlarını korumaktır; bu amaç doğrultusunda güç arayışı dış politika davranışlarının merkezinde yer alır.

Klasik realizm, uluslararası ilişkilerde devlet davranışlarını açıklarken temel referans noktası olarak insan doğasının değişmez özelliklerine odaklanır. Hans Morgenthau'ya (1948, s. 4–5) göre siyasal hayat, bireylerin ve dolayısıyla devletlerin güç ve etki alanı kazanma yönündeki içsel eğilimleriyle şekillenir. Bu bakış açısı, uluslararası sistemi rekabetin, çıkar çatışmalarının ve güvensizliğin egemen olduğu bir alan olarak tanımlar. Klasik realist yaklaşıma göre devletlerin dış politikasını yönlendiren en temel unsur güç arayışıdır; çünkü güç, bir devletin hem hayatta kalma mücadelesinde hem de ulusal çıkarlarını korumada vazgeçilmezdir. Morgenthau'nun yaklaşımında, ahlaki idealler ile siyasal zorunluluklar arasında belirgin bir ayrım yapılır; devletlerin uluslararası alanda öncelikle ulusal çıkarlarını gözetmesi gerektiği savunulur. Ancak klasik realizmin birey merkezli açıklama tarzı, özellikle modern uluslararası sistemin karmaşık doğası göz önüne alındığında, devlet davranışlarını anlamada zaman zaman yetersiz kalmaktadır (Boucher, 1998, s. 45–47).

Klasik realizmin birey merkezli yaklaşımı, devlet davranışlarını yalnızca insan doğasına indirgemesi nedeniyle bazı durumları açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu sınırlılıklar, teorinin daha yapısal ve sistem odaklı bir çerçeveye evrilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda realizmin ikinci evresi olarak kabul edilen yapısal realizm — ya da literatürdeki yaygın adıyla neorealizm — 1970'li yıllarda Kenneth Waltz tarafından sistematik bir kuramsal çerçeveye kavuşturulmuştur (Waltz, 1979, s. 118).

Waltz'un temel argümanı, devletlerin dış politika davranışlarının bireysel karar alıcıların psikolojik eğilimleriyle değil, uluslararası sistemin yapısal düzeniyle açıklanması gerektiğidir. Waltz'a göre uluslararası sistem, merkezi bir otoritenin bulunmadığı ve her devletin kendi güvenliğini sağlamak zorunda olduğu anarşik bir düzene sahiptir (Waltz, 1979, s. 118). Bununla birlikte yapısal realizmin açıklayıcı gücü zamanla çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Neorealist yaklaşım, uluslararası sistemin devletler üzerindeki baskılarını genel hatlarıyla açıklasa da benzer sistemsel koşullar altında devletlerin neden farklı dış politika tepkileri verdiğini yeterince izah edememektedir.

Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde artan iç savaşlar, devlet içi çöküşler ve güvenlik tehditlerinin sadece devletler arası değil, devlet içi aktörlerden de kaynaklanması, Waltz'un sistem düzeyine dayalı analizinin sınırlılıklarını daha da görünür kılmıştır. Bu dönemde teorinin "üniter devlet" varsayımı sorgulanmış; devletlerin tek tip ve rasyonel aktörler olarak kabul edilmesinin gerçek dünya gelişmeleriyle örtüşmediği ileri sürülmüştür (Balta, 2012). Bu nedenle neorealizm sıklıkla "tek boyutlu" bir yaklaşım olmakla ve devletlerin özgün siyasal dinamiklerini göz ardı etmekle eleştirilmiştir (Rose, 1998, s. 146–147).

Bu boşluk, sistemik faktörlerin içsel dinamikler tarafından nasıl yorumlandığını açıklayacak bir köprüye duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

Yapısal realizm zaman içinde kendi içinde iki farklı yoruma ayrılmıştır: saldırgan realizm ve savunmacı realizm. Bu iki yaklaşım, neorealist kuramın sınırlarını genişletmeye çalışsa da sistem düzeyine olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Saldırgan realizmin önde gelen temsilcilerinden John Mearsheimer'a göre devletler yalnızca güvenliklerini sağlamakla yetinmez, aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin güç kazanımını engellemek ve kendi güçlerini artırmak için fırsat kollayan aktörlerdir.

Mearsheimer, uluslararası sistemde en güvenli konumun ancak bölgesel hegemonya ile elde edilebileceğini savunur; bu nedenle devletlerin dış politikada yayılmacı stratejilere yönelmesi Mearsheimer'e göre doğal bir eğilimdir. Bu açıdan devletlerin uluslararası sistemde tam güvenliğe ulaşmaları mümkün değildir; çünkü diğer aktörlerin niyetlerinden asla tamamen emin olunamaz. Bu durum devletleri sürekli güç maksimizasyonu arayışına iter ve sonuç olarak yayılmacı stratejiler benimsemeleri rasyonel bir davranış olarak ortaya çıkar (Mearsheimer, 2001, s. 30–35).

Ancak bu yaklaşım, devletlerin içsel sınırlılıklarını ve karar alma süreçlerindeki varyasyonu açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Öte yandan savunmacı realizm, devletlerin temel motivasyonunun saldırganlık değil güvenliklerini sürdürmek olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşıma göre aşırı güç biriktirmek diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanabilir ve bu durum güvenlik ikilemini —bir devlet kendini korumak için güçlendiğinde, komşu devletlerin bunu tehdit olarak algılayıp onlar da güçlenmesiyle

başlayan ve her iki tarafı da daha az güvende bırakan kısır döngüyü— derinleştirerek uluslararası sistemde istikrarsızlığa yol açabilir (Walt, 1987).

Savunmacı realistler, devletlerin aşırı güç arayışının uzun vadede kendi güvenliklerine zarar verebileceğini savunarak daha temkinli ve statükocu dış politika uygulamalarını teşvik eder. Her iki eğilim yapısal realizmin içindeki çeşitliliği artırmış ve teoriye analitik esneklik kazandırmış olsa da devletlerin içsel siyasal, kurumsal ve psikolojik dinamiklerini dikkate alma konusunda sınırlı kalmışlardır. Bu teoriler, dış politikadaki farklılıkları ve aynı sistemsel koşullar altında ortaya çıkan farklı stratejik tercihleri açıklamakta yetersizdir. Bu nedenle daha kapsamlı ve çok katmanlı açıklamalar yapabilmek için dış politikanın yalnızca uluslararası sistem değil, aynı zamanda iç siyasal filtreler yoluyla şekillendiğini savunan yeni kuramsal arayışlar ortaya çıkmıştır. Realist kuramın tarihsel evrimi, 1990'lı yıllarda neoklasik realizmin ortaya çıkmasıyla birlikte yeni bir aşamaya ulaşmıştır. (Rose, 1998, s. 147).

Bu yaklaşım, yapısal realizmin uluslararası sistemi merkez alan analizinden kopmadan, devletin iç siyasal ve kurumsal dinamiklerini dış politika yapım sürecine entegre etmeyi hedeflemiştir. Neoklasik realizmin kurucularından biri olan Gideon Rose, bu teoriyi; uluslararası sistemin yarattığı baskı ve fırsatların doğrudan dış politika davranışına dönüşmediği, bunun yerine devletlerin içsel yapı ve süreçlerinden süzülerek şekillendiği varsayımıyla temellendirmiştir (Rose, 1998, s. 147). Bu çerçevede neoklasik realizm, devletlerin dış politika kararlarını anlamak için hem sistem düzeyindeki koşulları hem de iç siyasi, kurumsal ve algısal etkenleri birlikte analiz etmenin gerekliliğini vurgular. Böylece realist gelenek, yalnızca yapısal zorunluluklarla sınırlı olmayan daha esnek ve çok katmanlı bir açıklama gücüne kavuşur.

Neoklasik realizm, bu yönüyle hem klasik hem de yapısal realizmin katkılarını sentezleyen bir "ara teori" olarak öne çıkar. Neoklasik realizme göre uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve sistemsel baskılar, devletlerin dış politika davranışlarını doğrudan belirlemez; bu dışsal etkenler, her devletin kendine özgü içsel yapıları ve karar alma mekanizmaları tarafından filtrelenerek dış politikaya yansır (Rose, 1998, s. 147; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Başka bir ifadeyle sistem baskısı dış politikanın yönünü çizer; ancak politikaların somut içeriği, bu baskıların iç süreçlerde nasıl algılanıp işlendiğine bağlı olarak şekillenir. Bu süreçte liderlerin tehdit algısı kadar devletin toplumundan kaynak çıkarma ve bu kaynakları dış politikaya kanalize etme yeteneği olan "iç güç kapasitesi" (state power capacity) de belirleyicidir. Liderlerin tehdit algıları, karar verici elitlerin ideolojik yönelimleri, bürokratik uyum düzeyi ve iç siyasal koalisyonların gücü bu noktada devreye girmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44).

Bu yönüyle neoklasik realizm, devletlerin benzer uluslararası koşullar altında neden farklı dış politika stratejileri benimsediğini açıklamak konusunda önemli bir kuramsal araç sunmaktadır. Teori hem yapısal düzeydeki kısıtlamaları hem de birim düzeyindeki iç dinamikleri bir arada değerlendirerek dış politika analizine çok katmanlı bir yaklaşım kazandırır. Bu sayede realizmin önceki versiyonlarının açıklamada yetersiz kaldığı durumlar için daha kapsamlı bir çerçeve sağlar. Bu teorik çerçeve, özellikle orta vadeli dış politika adaptasyon süreçlerinin analizinde yüksek açıklayıcılık sunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ampirik bölümünde ele alınacak olan vaka analizi, bu çok katmanlı yaklaşım temelinde değerlendirilecektir. (Rose, 1998, s. 146–147; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44).

Realist geleneğin tarihsel süreçte klasik, yapısal ve neoklasik evreler üzerinden geçirdiği dönüşüm, kuramsal bir süreklilik arz etmekle birlikte her aşamada dış politika analizine yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu evrimsel süreç, devlet davranışlarını açıklarken odak noktasının insan doğasından sistemik yapıya, nihayetinde ise sistem ile içsel dinamiklerin sentezine doğru nasıl genişlediğini somutlaştırmaktadır. Ardından gelen yapısal realizm, bu açıklamayı bireyden sisteme taşıyarak devlet davranışlarını uluslararası sistemin anarşik yapısı ve güç dağılımı çerçevesinde modellemiştir. Neoklasik realizm ise önceki iki yaklaşımın sınırlılıklarını aşmayı hedefleyerek hem dışsal yapısal baskıları hem de devlet içindeki siyasal, kurumsal ve algısal dinamikleri birlikte değerlendiren çok boyutlu bir analiz imkânı ortaya koymuştur. Bu nedenle neoklasik realizm, dış politika analizinde hem teorik derinlik hem de analitik esneklik sağlayan güçlü bir kuramsal araç olarak öne çıkmaktadır (Morgenthau, 1948, s. 4–5;

Waltz, 1979, s. 118; Rose, 1998, s. 146–147; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44).

Tablo 1. Realizm Teorilerinin Karşılaştırmalı Özellikleri

Maddeler	Klasik Realizm	Yapısal Realizm (Neorealizm)	Neoklasik Realizm
Analiz Düzeyi	Birey (İnsan doğası)	Uluslararası sistem (Anarşi)	Sistem + Devlet içi dinamikler
Davranışın Temeli	Güç arayışı (doğal eğilim)	Güvenlik ve hayatta kalma	Lider algısı + devlet kapasitesi
Sistem Özellikleri	Çatışmalı ve değişken	Anarşik, düzen yok	Anarşi + iç filtreler
İç Yapıların Rolü	Yok sayılır	Yok sayılır	Temel belirleyici
Lider ve Elitlerin Rolü	Önemli	Önemsiz	Çok önemli
Güç ve Güvenlik	Güç ana amaçtır	Güvenlik ana amaçtır	Duruma bağlı değişken
Belirleyici Etkenler	İnsan doğası, çıkarlar	Sistem yapısı, güç dağılımı	Algı, kapasite, kurumlar
Eleştiriler	Psikolojik, birey odaklı	İndirgemeci, tek boyutlu	Karmaşık, öngörü zor
Öncü İsimler	Hans Morgenthau, Thukydides	Kenneth Waltz, John Mearsheimer	Gideon Rose, Zakaria, Taliaferro
Analiz Tipi	Normatif, bireysel	Yapısal, sistemik	Çok katmanlı, bağlamsal

Kaynak: Waltz (1979), Rose (1998) ve Ripsman, Taliaferro & Lobell (2016) çalışmalarından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2. Neoklasik Realizmin Kavramsal Temelleri

Neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını çok katmanlı bir analiz düzeyinde ele alarak uluslararası ilişkiler kuramları içerisinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Bu teorik yaklaşım, dış politikanın yalnızca uluslararası sistemin yarattığı baskıların sonucu olmadığını; aynı zamanda iç siyasal, bürokratik ve algısal faktörlerin süzgecinden geçerek şekillendiğini ileri sürer (Rose, 1998, s. 146; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu yönüyle neoklasik realizm, sistem düzeyindeki tehdit ve fırsatların karar alma süreçlerine doğrudan değil, içsel filtreler aracılığıyla yansıdığını savunur. Bu bölümde teorinin kavramsal temelini oluşturan sistemsel ve birim düzeyindeki değişkenler detaylı biçimde ele alınacak; söz konusu faktörlerin dış politika üzerindeki etkileri kuramsal bağlamda incelenecektir.

1.2.1. Sistem Baskıları

Neoklasik realizm, dış politika davranışlarını analiz ederken uluslararası sistemin belirleyici rolünü teorik çerçevesinin merkezine yerleştirir. Bu bağlamda sistem, merkezi bir otoritenin bulunmadığı anarşik bir yapı ve bu yapı içerisindeki devletlerin sahip olduğu göreli güç dağılımı olarak tanımlanır (Waltz, 1979, s. 118). Bu yaklaşıma göre devletler mutlak özgür aktörler değildir; dış politika kararları büyük ölçüde söz konusu anarşik yapının sunduğu fırsatlar ve yarattığı yapısal kısıtlamalar çerçevesinde şekillenir (Rose, 1998, s. 146).

Bu nedenle uluslararası sistemin baskıları, neoklasik realizmde bağımsız değişken olarak değerlendirilir (Waltz, 1979, s. 118). Güç dengesi değişimleri, büyük güç rekabeti, bölgesel tehdit algıları, ittifak ilişkileri ve uluslararası normlar gibi unsurlar; devletlerin karşı karşıya kaldığı yapısal çevreyi oluşturarak dış politika alanındaki hareket sınırlarını belirler.

Uluslararası sistemin oluşturduğu baskılar her ne kadar yapısal ve genel nitelikte olsa da bu baskıların tüm devletler üzerinde eşit düzeyde etkili olduğu söylenemez. Coğrafi konum, askerî ve ekonomik kapasite, uluslararası sisteme entegrasyon düzeyi gibi faktörler; devletlerin sistem baskılarına verdikleri tepkileri farklılaştırır (Rose, 1998,

s. 146). Aynı şekilde dış tehditlerin yoğunluğu, sistemin kutuplaşma derecesi ve güç dağılımının istikrarlı ya da kırılgan olması da dış politika davranışlarını yönlendiren önemli değişkenlerdendir. Dolayısıyla sistem baskıları devletler için ortak bir çerçeve sunsa da bu baskıların dış politikaya nasıl yansıyacağı büyük ölçüde her devletin içsel dinamiklerine bağlıdır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 5).

Neoklasik realizm yalnızca küresel sistemin yapısal baskılarını değil, aynı zamanda belirli coğrafi bölgelerdeki alt sistemleri de dikkate alır. Bu alt sistemler, özellikle bölgesel güç dengeleri ve ittifak ilişkileri çerçevesinde devletlerin dış politika seçeneklerini etkileyen önemli yapılardır.

Sistem düzeyi analiz, devletlerin hangi konularda tehdit algıladığını ve güvenlik arayışlarını nasıl yapılandırdığını anlamak açısından zorunlu bir başlangıç noktasıdır. Neoklasik realizm, devletlerin dış politikada mutlak anlamda özerk olmadığını; aksine uluslararası sistemin sunduğu fırsatlar ve yarattığı kısıtlamalar doğrultusunda hareket ettiklerini kabul eder. Ancak bu baskılara verilen tepkilerin neden devletler arasında farklılaştığını açıklamak için yalnızca sistem düzeyi yeterli değildir. Bu farkın nedeni, karar alma sürecine etki eden içsel faktörlerde saklıdır (Rose, 1998, s. 146).

Bu nedenle sistem baskıları dış politika davranışlarını başlatan bir tetikleyici unsur olarak değerlendirilse de son karar üzerinde tek başına belirleyici değildir. Sonuçta dış politika, sistemden gelen sinyallerin iç siyasi ve kurumsal yapılar aracılığıyla süzülüp şekillendiği çok katmanlı bir süreçtir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 5).

1.2.2. İç Politik Filtreler

Neoklasik realizmin kuramsal yapısında en özgün katkılardan biri, dış politika analizine iç politik değişkenlerin sistematik şekilde dahil edilmesidir. Bu yaklaşıma göre uluslararası sistemin yarattığı baskılar tek başına dış politika davranışını açıklamakta yetersizdir; zira bu dışsal etkiler, devletin içsel yapıları tarafından süzülerek politika kararlarına dönüştürülür. Bu süzme işlevini gören temel içsel filtreler arasında liderlerin tehdit algıları, devlet kapasitesi, bürokratik yapılanma, iç siyasi koalisyonlar ve rejimin ideolojik yönelimi yer almaktadır (Rose, 1998, s. 147; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 6).

Liderlerin dış dünyayı nasıl algıladığı, çoğu zaman dış politika tercihlerinin yönünü belirleyen kritik bir etkendir. Benzer sistem baskılarına maruz kalan devletlerin farklı stratejiler benimsemesi, büyük ölçüde liderlerin algısal tercihleriyle açıklanabilir (Taliaferro, 2006, s. 468). Öte yandan devlet kapasitesi, dış politikada yalnızca niyetin değil, aynı zamanda eylemin de belirleyicisidir. Bu kapasite sadece sahip olunan askerî veya ekonomik güçle değil, bu kaynakları mobilize edebilme yeteneğiyle ölçülür (Zakaria, 1998, s. 42).

Bu bağlamda Taliaferro (2006, s. 468), devlet kapasitesini sistemden gelen baskıların karar alma sürecine nasıl aktarıldığını belirleyen kilit bir değişken olarak tanımlar. Ayrıca iç siyasi koalisyonların dengesi ve bürokratik yapıların işleyişi, karar alma süreçleri üzerinde doğrudan etki sahibidir. Dış politika çoğu zaman iç rekabetin, kurumlar arası çekişmenin ve ideolojik yönelimlerin bir ürünü olarak şekillenir (Schweller, 2004, s. 164). Rejimin ideolojik çerçevesi ise tehdit algısından stratejik yönelimlere kadar pek çok aşamada dış politika davranışına yön verebilir (Ehteshami & Hinnebusch, 2002, s. 14). Bu iç değişkenler yalnızca sistem baskılarını filtrelemekle kalmaz; aynı zamanda bu baskıların nasıl değerlendirileceğine, hangi alternatiflerin önceliklendirileceğine ve hangi stratejik hedeflerin benimseneceğine dair iç değerlendirme süreçlerini de şekillendirir.

1.2.3. Dış Politika Çıktısı

Neoklasik realizme göre dış politika davranışı, uluslararası sistemin yarattığı baskılar ile devletin iç yapısal özellikleri arasındaki etkileşim sonucunda şekillenen nihai çıktıdır. Bu yaklaşımda dış politika, sistemin çizdiği sınırlar içerisinde içsel filtrelerin yön verdiği bir süreç olarak değerlendirilir. Dolayısıyla dış politika kararları teorik çerçevede bağımlı değişken olarak tanımlanır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 7).

Devletler benzer yapısal koşullara maruz kalsalar dahi, farklı içsel dinamiklere sahip olduklarında farklı dış politika tercihlerinde bulunabilirler. Bu farklılaşma, dış politikanın yalnızca uluslararası sistem tarafından değil, aynı zamanda devletin içsel kapasite, liderlik ve kurumsal yapı gibi etkenlerce belirlendiğini ortaya koyar.

Neoklasik realizme göre dış politika davranışı tek biçimli değildir; devletlerin dış baskılara verdikleri tepkiler tehdit ya da fırsat algılamalarına göre farklılık gösterir. Devletler sistemdeki gelişmeleri tehdit olarak algıladıklarında genellikle caydırıcılık stratejileri geliştirir, askerî yatırımlar yapar, ittifak ilişkilerini güçlendirir ya da diplomatik açılımlar yoluyla çatışma riskini azaltmaya çalışırlar. Öte yandan sistemde fırsat algılayan devletler ise genişleme, bölgesel nüfuz artırma veya statü kazanma gibi hedeflere yönelebilir (Taliaferro, 2006, s. 469).

Bu davranış kalıplarının ne şekilde ortaya çıkacağı büyük ölçüde içsel filtreleme mekanizmalarının işleyişine bağlıdır. Lider algıları, devlet kapasitesi ve kurumsal karar alma yapısı; devletin tehditlere karşı sert veya yumuşak bir tutum takınıp takınmayacağını belirleyen temel etkenlerdir. Bu nedenle benzer dış koşullar altında bazı devletlerin saldırgan, bazılarının ise temkinli ve savunmacı politikalar izlemesi doğaldır (Rose, 1998, s. 152; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 7).

Dış politika sonuçlarının gösterdiği çeşitlilik, özellikle içsel değişkenlerin belirleyici rolünü daha da görünür kılar. Devletin sahip olduğu askerî, ekonomik ve kurumsal kapasite; dış politikada izlenebilecek stratejilerin kapsamını doğrudan etkiler. Yüksek kapasiteye sahip devletler sistemin sunduğu fırsatları daha cesur biçimde değerlendirme eğilimindeyken; kapasitesi sınırlı olan devletler genellikle daha dar bir manevra alanına sıkışır. Bu durum, dış baskılara verilen tepkilerin yalnızca tehdit yoğunluğuna değil, devletin o tehdide karşı verebileceği karşılığın gerçekliğine de bağlı olduğunu ortaya koyar. Aynı şekilde liderlerin ideolojik yönelimleri, tehdit algıları ve risk alma eğilimleri de dış politika kararlarının doğasını şekillendiren temel belirleyicilerden biridir (Taliaferro, 2006, s. 469). Bu nedenle dış politika, sadece uluslararası sistemin zorunluluklarına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir süreçtir; sistem baskıları ile içsel dinamiklerin birlikte ve karşılıklı etkileşim içinde değerlendirilmesi gerekir.

Neoklasik realizme göre dış politika davranışının ortaya çıkışı genellikle doğrusal bir neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanamaz. Uluslararası sistemin baskıları dış politikanın yönünü belirleyen temel faktör olsa da bu baskıların devletin iç politik yapısına yansıması, yerel siyasi aktörlerin algıları ve kurumsal kapasite nedeniyle çoğu zaman gecikmeli, çarpıtılmış ya da farklı biçimlerde yeniden yorumlanmış şekilde gerçekleşir. Bu durum, dış politika kararlarının öngörülebilir, tekdüze ve mekanik bir şekilde oluşmasını engelleyerek süreci çok katmanlı bir yapıya dönüştürür (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 8).

Sistem baskısı ile dış politika sonucu arasındaki bu dolaylı ilişki, içsel filtrelerin hem seçici hem de biçimlendirici rolünü bir kez daha vurgular. Neoklasik realizmin açıklama gücü işte tam olarak bu çok katmanlı, zamana yayılan ve etkileşimli süreci kavrayabilmesinden kaynaklanır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 8). Böylece teori, devlet davranışının yalnızca yapısal değil, aynı zamanda dinamik ve bağlamsal boyutlarını da analiz edebilme kapasitesine ulaşır.

Neoklasik realizm, dış politika analizine çok boyutlu bir bakış kazandırarak uluslararası sistemin yapısal baskıları ile devletin içsel dinamikleri arasındaki karmaşık etkileşimi bütüncül bir çerçevede ele alır. Bu yaklaşım sayesinde dış politikanın yalnızca sistemsel faktörlerle değil, aynı zamanda karar alıcı aktörlerin algıları ve devletin kurumsal kapasitesi doğrultusunda şekillendiği ortaya konmuştur (Rose, 1998, ss. 146–147; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu noktada teorinin merkezî unsurlarından biri olan devlet kapasitesi, sistem baskılarının dış politikaya nasıl dönüştürüldüğünü anlamak açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Nitekim neoklasik realizmde dış politika çıktısı, yalnızca devletin ne yapmak istediğiyle değil; toplumdan kaynak çıkarma ve bu kaynakları dış politika amaçları doğrultusunda mobilize edebilme kapasitesiyle de doğrudan ilişkilidir (Zakaria, 1998, ss. 39–42). Bu çerçevede bir sonraki bölümde neoklasik realizmin devlet, güç ve kapasite kavramlarına yaklaşımı ayrıntılı biçimde incelenecektir.

1.3. Neoklasik Realizmde Devlet, Güç ve Kapasite

Neoklasik realizm, devlet davranışını analiz ederken yalnızca devletin sahip olduğu mutlak güce değil, bu gücün dış politikaya nasıl ve ne ölçüde dönüştürülebildiğine odaklanmaktadır. Bu çerçevede devlet kapasitesi kavramı, uluslararası ilişkilerde etkinliğin ve gücün somut politika çıktısına dönüşümünün belirleyici unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda "güç" devletin sahip olduğu maddi ve potansiyel kaynakları ifade ederken, "kapasite" bu kaynakların dış politikaya etkin biçimde dönüştürülebilme yeteneğini ifade etmektedir.

Devlet kapasitesi, dış politikayı uygulama yeteneğini şekillendiren kurumsal, ekonomik, askerî ve bürokratik bileşenlerin bütüncül gücünü ifade etmektedir. Bu nedenle güç, yalnızca elde bulunan kaynaklarla değil, bu kaynakların ne ölçüde mobilize edilebildiğiyle anlam kazanmaktadır (Zakaria, 1998, s. 39–42). Geleneksel realizm devlet gücünü genellikle maddi kaynaklar üzerinden —örneğin askerî kapasite, ekonomik üretim gücü ve nüfus gibi— tanımlamıştır. Ancak neoklasik realizm, bu kaynakların dış politikada etkili biçimde kullanılabilmesi için yalnızca maddi gücün yeterli olmadığını; aynı zamanda karar alma süreçlerinde işleyen ve koordineli bir devlet mekanizmasının da belirleyici olduğunu savunmaktadır (Zakaria, 1998, s. 39–42; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu çerçevede devlet kapasitesi yalnızca fizikî ve ekonomik kaynaklarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bürokrasinin etkinliğini, kurumsal koordinasyonu ve toplumun seferber edilebilirliğini de kapsamaktadır (Schweller, 2004, s. 164–166). Neoklasik realist literatürde liderlik faktörü bazı çalışmalarda kapasiteyle ilişkili görülmekle birlikte, çoğunlukla ayrı bir ara değişken olarak ele alınmaktadır (Taliaferro, 2006, s.468). Bu nedenle liderlik unsuru, kapasiteyle etkileşim halinde olmakla birlikte, analitik olarak ondan tamamen bağımsız değildir. Kapasitesi yüksek olan devletler dış baskılar karşısında daha tutarlı ve uzun vadeli stratejiler geliştirebilirken; kapasite düzeyi sınırlı olan devletlerde dış politika daha kırılgan ve kısa vadeli eğilimler gösterebilmektedir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Neoklasik realizme göre bir devletin uluslararası sistemin sunduğu fırsatlara yanıt verebilme veya tehditleri dengeleme yetisi, doğrudan kurumsal kapasitesine bağlıdır. Siyasal parçalanma, ekonomik kırılganlık, bürokratik uyumsuzluk ve karar alma süreçlerindeki koordinasyon eksikliği, devlet kapasitesini zayıflatarak dış politikadaki tepki üretme yeteneğini sınırlayabilmektedir. Buna karşılık kurumsal uyumun yüksek olduğu, ekonomik kaynakların sürdürülebilir biçimde yönetildiği ve bürokratik yapının etkin işlediği devletler, sistem baskılarına daha hızlı ve tutarlı tepkiler verebilmektedir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu nedenle kapasite yalnızca devletin dış politikada ne yapabileceğini değil, aynı zamanda hangi sınırlar içinde hareket etmek zorunda kalacağını da belirlemektedir. Benzer sistemsel koşullar altında bulunan devletlerin farklı dış politika davranışları sergilemesi, neoklasik realizmin temel açıklama problemlerinden biri olup, büyük ölçüde kapasite farklılıkları üzerinden anlamlandırılabilmektedir (Zakaria, 1998, s. 39–42; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu durum, kapasitenin yalnızca tamamlayıcı değil, aynı zamanda açıklayıcı bir değişken olarak merkezi bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Kapasitesi yüksek olan devletler sistemdeki fırsatları daha iddialı ve saldırgan biçimde değerlendirebilirken; zayıf kapasiteye sahip olanlar aynı koşullar altında daha sınırlı, savunmacı ve statükocu politikalar izlemek durumunda kalabilir (Taliaferro, 2006, s. 481-482).

Devlet kapasitesinin bir diğer önemli boyutu, dış politikanın sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Ekonomik dayanıklılık, askerî harcamaların devamlılığı ve toplumsal desteğin korunabilmesi, dış politika stratejilerinin uzun vadede uygulanabilirliğini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır (Zakaria, 1998, s. 39–42). Bu bağlamda kapasite, yalnızca politika üretme değil, aynı zamanda bu politikaları sürdürebilme yeteneğini de kapsamaktadır.

Bu çerçevede neoklasik realizm devleti, uluslararası sistem ile dış politika çıktıları arasında işlevsel bir ara düzey olarak konumlandırmaktadır. Uluslararası sistemin sunduğu fırsatlar ve dayattığı kısıtlamalar, ancak belirli bir kurumsal kapasiteye sahip devlet yapıları aracılığıyla somut dış politika davranışlarına dönüşebilmektedir (Rose,

1998, s. 146–147; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44). Bu durum, sistem baskısı ile dış politika çıktısı arasındaki ilişkinin doğrudan değil, dolaylı ve aracılı bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla güç ile kapasite arasındaki etkileşim, neoklasik realizmin dış politika analizindeki açıklayıcı gücünün temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, devletin yalnızca sahip olduğu kaynaklara değil, bu kaynakları ne ölçüde mobilize edebildiğine odaklanarak realizmin klasik ve yapısal versiyonlarına kıyasla daha bağlamsal ve çok katmanlı bir analiz imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte, neoklasik realizmin sunduğu bu analitik çerçeve bazı yöntemsel tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar özellikle kapasitenin ölçülebilirliği, iç değişkenlerin seçimi ve nedensellik ilişkilerinin kurulması gibi metodolojik sorunlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde neoklasik realizmin yöntemsel mantığı ile karşı karşıya olduğu teorik ve ampirik sınırlamalar ele alınacaktır.

1.4. Neoklasik Realizmin Yöntemsel Mantığı ve Sınırlılıkları

Neoklasik realizm, dış politika analizinde çok katmanlı bir neden-sonuç ilişkisi kurmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkar. Bu teoriye göre uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve dış baskılar, devletlerin dış politika davranışlarını şekillendiren temel çerçeveyi oluşturur. Ancak bu baskılar doğrudan bir dış politika eylemine dönüşmez. Teorinin temel iddiası, sistemin yarattığı tehdit veya fırsatların doğrudan etkili olamayacağı; çünkü bu etkilerin öncelikle devletin iç siyasal yapısından, liderlerin tehdit algılamalarından, bürokratik uyum düzeyinden ve genel kapasite koşullarından süzülerek dış politikaya yansıdığı yönündedir (Rose, 1998, s. 147). Bu çerçevede neoklasik realizm, dış politikayı açıklamak için "uluslararası sistem → içsel değerlendirme süreçleri → dış politika davranışı" şeklinde üç aşamalı bir yöntemsel model önermektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 58–65).

Bu modelde içsel değerlendirme mekanizmalarının etkisi belirleyici bir yere sahiptir. Neoklasik realizme göre dış politika davranışları yalnızca sistem baskılarına verilen otomatik tepkiler olarak ortaya çıkmaz. Liderlerin tehditleri nasıl algıladıkları, ekonomik ve askerî kaynakların hangi düzeyde seferber edilebildiği, iç siyasi

koalisyonların yapısı ve rejimin ideolojik yönelimi gibi faktörler, bu baskıların nasıl yorumlanacağını ve dış politika kararına nasıl dönüşeceğini belirler. Özellikle liderler, sistem baskılarını pasif bir biçimde filtreleyen aktörler değil; bu baskıları değerlendiren ve alternatif stratejiler arasından seçim yapan aktif karar alıcılar olarak kuramda merkezi bir konuma sahiptir (Ripsman vd., 2016, s. 60).

Dolayısıyla neoklasik realizm hem sistem düzeyindeki hem de birim düzeyindeki değişkenleri birlikte analiz etmeyi gerekli görür. Bu yaklaşım, teorinin açıklayıcılığını artırmakla birlikte dış politika analizini daha karmaşık ve çok boyutlu hâle getirmektedir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 20–25). Bu çok katmanlı yapı, özellikle farklı devletlerin benzer sistemsel koşullara neden farklı tepkiler verdiğini açıklamada önemli bir analitik avantaj sunmaktadır.

Bununla birlikte neoklasik realizmin yöntemsel yaklaşımı bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir. Bu sınırlamalardan ilki, teoride çok sayıda içsel değişkenin yer almasının nedensellik ilişkisini belirsizleştirme potansiyelidir. İç değerlendirme süreçlerinin kapsamının oldukça geniş olması, aynı dış politika olgusuna farklı açıklamalar getirilmesine zemin hazırlayabilmekte ve bu durum teorinin tutarlılığı açısından eleştirilmesine neden olmaktadır. Rathbun (2008, s. 300–305), bu bağlamda neoklasik realizmin farklı durumları açıklama konusunda esnek olmakla birlikte, bu açıklamaların her zaman sistematik bir nedensellik çerçevesine oturmadığını ileri sürmektedir.

Bir diğer önemli sınırlılık ise söz konusu iç değişkenlerin çoğunun ampirik olarak ölçülmesinin güç olmasıdır. Özellikle lider algıları, ideolojik yönelimler ve bürokratik rekabet gibi unsurlar soyut nitelikler taşıdıkları için bu değişkenlerin sistematik biçimde gözlemlenmesi ve karşılaştırmalı analizlerde kullanılması oldukça zordur. Sterling-Folker (1997, s. 18–20), içsel değişkenlerin ölçülebilirliğine ilişkin bu sorunun, teorinin bilimsel test edilebilirliğini sınırlayabileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede kuram, geçmişteki dış politika kararlarını açıklamada güçlü bir araç sunmakla birlikte, aynı koşullar altında gelecekte alınacak kararları öngörme konusunda daha sınırlı bir kapasiteye sahiptir (Ripsman vd., 2016, s. 75–80).

Benzer bir eleştiri Rathbun (2008) tarafından da dile getirilmiş; neoklasik realizmin açıklayıcı gücünün yüksek olmasına rağmen öngörü kapasitesinin görece zayıf kaldığı ifade edilmiştir. Bu durum, içsel faktörlerin zaman içinde değişkenlik göstermesi ve lider algılarının durağan olmamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Neoklasik realizmin bir diğer tartışmalı yönü ise devlet kapasitesinin ölçülmesine ilişkindir. Devletin ekonomik kaynakları, kurumsal etkinliği ve toplumsal mobilizasyon gücü gibi kapasite unsurları literatürde farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu durum, ampirik çalışmalarda karşılaştırılabilirlik sorunlarına ve ölçütlerin standartlaştırılmasında zorluklara yol açmaktadır. Juneau (2018, s. 45–50), bu farklılaşmanın özellikle vaka analizlerinde metodolojik belirsizlikler yaratabileceğini belirtmektedir.

Tüm bu eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda neoklasik realizm, her ne kadar dış politikayı açıklamada esnek ve çok yönlü bir kuramsal çerçeve sunsa da yöntemsel açıdan bazı belirsizlikler ve ölçme güçlükleriyle karşı karşıyadır. Bununla birlikte teorinin uluslararası sistem ile devletin iç siyasal dinamiklerini birlikte ele alması, onu farklı coğrafi ve siyasal bağlamlarda uygulanabilir kılmaktadır. Özellikle iç faktörlerin dış politika kararlarında belirleyici olduğu otoriter rejimler, geçiş dönemi ülkeleri veya siyasal istikrarsızlığın yüksek olduğu bölgelerde neoklasik realizmin açıklama gücü daha belirgin hâle gelmektedir.

Ancak kuram yalnızca Orta Doğu gibi belirli bölgelere özgü değildir; Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Doğu Avrupa gibi farklı bağlamlarda da uygulanabilirliği gösterilmiştir. Bu nedenle neoklasik realizmin sunduğu çok katmanlı analiz çerçevesi, farklı uluslararası ve içsel koşullarda devlet davranışlarını incelemek isteyen araştırmacılar için güçlü bir teorik araç olmaya devam etmektedir.

1.5. Dış Politika Kavramı

Dış politika, uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde tam bir uzlaşı sağlanamamış, karmaşık bir kavramdır. Literatürde dış politika kavramı üzerinde sağlanan tam bir mutabakattan söz etmek güçtür; nitekim pek çok uzman bu olguyu kendi kuramsal perspektifinden hareketle farklı biçimlerde ele almaktadır.

Bu bağlamda Hermann, dış politikayı uluslararası ilişkiler literatüründe yeterince derinleşilmemiş, bir anlamda "ihmal edilmiş" bir kavram olarak nitelendirir. Yazara göre bu kuramsal boşluk, kavramın kuşatıcı bir tanıma kavuşmasının önündeki en temel engellerden biridir. Söz konusu eksikliğin temelinde ise akademisyenlerin dış politikayı çoğu zaman kendi uzmanlık alanlarına indirgeme eğilimi yatmaktadır. Bu durum, analitik açıdan sınırlı ve tek boyutlu yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu noktada Hermann, dış politikayı; bir devletin meşru karar vericilerinin veya temsilcilerinin, ulusal sınırların ötesindeki aktörlerin davranışlarını etkilemek amacıyla gerçekleştirdikleri "resmî eylemler bütünü" olarak tanımlamaktadır (Hermann, 1972, s. 72).

Hermann'ın bu eylem odaklı yaklaşımına paralel olarak Rosati, dış politikayı daha stratejik bir çerçevede ele almaktadır. Rosati'ye göre dış politika; devletin yetkili karar vericileri tarafından belirlenen temel hedeflerin, bu hedeflere ulaşmak için geliştirilen stratejilerin ve kullanılan araçların bütüncül bir bileşimidir. Bu bağlamda dış politika, yalnızca belirli eylemlerden değil, aynı zamanda bu eylemleri yönlendiren amaçlar ve stratejik tercihlerden oluşan çok katmanlı bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Gustavsson, 1998, s. 22).

Dış politika analizine ilişkin literatürde önemli katkılardan biri de Valerie Hudson tarafından sunulmaktadır. Hudson, dış politikayı liderlerin algıları ve karar alma süreçleriyle şekillenen; birey, kurum ve sistem düzeyindeki faktörlerin etkileşimine dayalı karmaşık bir süreç olarak tanımlamaktadır (Hudson, 2014). Bu yaklaşım, dış politikanın yalnızca dış çevreye verilen tepkilerden ibaret olmadığını; aynı zamanda karar alıcıların algısal çerçeveleri ve kurumsal bağlamları tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Geleneksel devlet merkezli tanımların ötesine geçen Christopher Hill ise dış politikayı, uluslararası sistemde yer alan bir aktörün dış dünyaya yönelik yürüttüğü resmî ilişkiler ve faaliyetler bütünü olarak tanımlamaktadır (Hill, 2015, s. 4–5). Hill'in bu tanımındaki "aktör" vurgusu, dış politikanın yalnızca egemen devletlerin tekelinde olmadığını; Avrupa Birliği gibi ulusüstü yapılar kadar, belirli koşullar altında devlet dışı aktörlerin de bu süreçte yer alabileceğini göstermektedir. Bu yaklaşım, modern uluslararası ilişkilerde dış politikanın farklı aktörlerin dahil olduğu çok katmanlı bir etkileşim alanı hâline geldiğine işaret etmektedir.

Gencer Özcan'a göre dış politika, iç politik tercihlerin dış çevredeki gelişmelerle etkileşimi sonucu ortaya çıkan yönelimlerin toplamıdır (Özcan, 2000). Bu tanım, dış politikanın yalnızca dışsal faktörler tarafından değil, aynı zamanda iç siyasal dinamikler tarafından da şekillendiğini vurgulamaktadır.

Dış politikanın kapsamını daha geniş bir perspektifle ele alan Marijke Breuning ise bu kavramı, bir devletin ulusal sınırlarının ötesinde yürüttüğü stratejik hamlelerin ve etkileşimlerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Yazara göre dış politika, geleneksel olarak askerî güvenlik ve ekonomik çıkarlar gibi alanlara odaklanmış olsa da, günümüzde enerji güvenliği, göç, insani yardımlar ve çevre politikaları gibi çok boyutlu konuları da kapsamaktadır. Dolayısıyla Breuning, dış politikanın yalnızca dar bir güvenlik alanı olarak değil, devletin dış dünyayla kurduğu tüm ilişkileri kapsayan geniş bir faaliyet alanı olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Breuning, 2007, s. 5).

Bu farklı kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, dış politikanın tek bir boyuta indirgenemeyecek kadar dinamik, çok aktörlü ve çok katmanlı bir süreç olduğu görülmektedir. Hermann'ın eylem odaklı tanımından Hudson'ın karar alma süreçlerine yaptığı vurguya, Hill'in aktör çeşitliliği yaklaşımından Breuning'in geniş kapsamlı analizine kadar uzanan bu literatür, dış politikanın yalnızca bir "çıktı" değil, aynı zamanda karmaşık bir "etkileşim süreci" olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak dış politikanın yalnızca kavramsal tanımlarla açıklanması yeterli değildir. Devletlerin neden belirli stratejik tercihleri benimsediğini, bu tercihlerin hangi koşullar altında şekillendiğini ve karar alma süreçlerinin nasıl işlediğini anlamak için daha sistematik bir Dış Politika Analizi (DPA) çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu

bağlamda, bir sonraki aşamada dış politikanın hangi analitik düzeylerde ve hangi metodolojik yaklaşımlarla incelendiği ele alınacaktır.

1.5.1. Dış Politika Analizi (DPA): Aktörler ve Düzeyler

Dış politika ister bir yönelimler bütünü ister belirli taahhütler çerçevesi ya da somut bir eylem planı olarak ele alınsın, özünde devletlerin karar alma süreçleri sonucunda ortaya çıkan dış politika çıktıları üzerinden anlam kazanmaktadır (Güler, 2018). Bu çıktılar genel olarak amaçlar, stratejiler ve araçlar şeklinde üç temel kategori altında değerlendirilmektedir. Analizlerde bu unsurlardan hangisine ne ölçüde ağırlık verildiği ise, dış politikaya hangi kuramsal perspektiften yaklaşıldığıyla doğrudan bağlantılıdır. (Güler, 2018)

Dış Politika Analizi (DPA), esas itibarıyla ampirik bulgulara dayanan bilimsel bir inceleme alanıdır. Bu çerçevede, elde edilen bilginin belirli ölçülerde genellenebilir ve geçerli olması önemli bir hedef olarak öne çıkar. Tarihsel gelişimine bakıldığında, DPA'nın özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası İlişkiler disiplini içinde daha belirgin ve sistematik bir araştırma alanı hâline geldiği görülmektedir.

Genel anlamda DPA, bir devletin diğer devletlere ya da daha geniş anlamıyla uluslararası ortama yönelik izlediği politikaları inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımda devlet, temel analiz birimi olarak kabul edilmekte ve incelemelerin odağı devletler arası ilişkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda dış politika, devletin varlığını sürdürmesiyle doğrudan ilişkili olan ve diğer aktörler karşısında güvenliğini sağlamaya yönelik en temel faaliyetlerden biri olarak görülmektedir. (Güler, 2018)

Dolayısıyla devlet, bu faaliyetlerin başlıca ve belirleyici aktörü olarak konumlandırılmaktadır. Aynı dönemde dış ilişkilerin büyük ölçüde askerî ve diplomatik

Aktörler tarafından yürütülmesi ve bu alandaki kararların çoğu zaman olağan iç siyasi süreçlerin dışında ele alınması, söz konusu yaklaşımın karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte dönüşen devlet yapısı ‹yeni aktörlerle rekabet içerisine girerken, Dış Politika Analizi (DPA) devletler dışı örgütleri ve insan unsurunu

da odağına alan bir etkileşim alanına dönüşmüştür. Sosyal gerçekliğin karmaşıklığını basitleştirmek ve analiz etmek için kullanılan modeller, uluslararası politika olaylarını betimleme, açıklama ve öngörüde bulunma imkânı sunar. Bu doğrultuda DPA, devletlerin belirli kararları alma motivasyonlarını, bu kararları nasıl uyguladığını ve bu tercihlerinin ardında yatan nedenleri inceleyen bir alt disiplindir.

1.5.2. Analiz Düzeyi

Uluslararası ilişkiler alanında kuramsal bir çerçeve inşa etmeden önce araştırmacıların yanıtlaması gereken öncelikli soru, analitik odağın hangi düzeyde konumlandırılacağıdır. Diğer bir deyişle, tutarlı bir analiz için inceleme birimi ve analiz düzeyi tercihi metodolojik bir zorunluluktur. Dış politika analizinde karar alma süreçlerini merkeze alan literatür incelendiğinde, Snyder, Bruck ve Sapin'in öncü çalışmaları belirgin bir ağırlığa sahiptir. Bu yaklaşıma göre devlet davranışları, soyut bir yapının eylemleri değil; o devlet adına yetki kullanan resmi karar vericilerin somut tercihleri olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu yazarlar, dış politika çıktılarının anlaşılabilmesi için karar alıcıların dış dünyayı ve mevcut durumu nasıl 'anlamlandırdıklarına' odaklanılması gerektiğini savunurlar. Bu perspektif; dış politikanın şekillenmesinde bireysel aktörlerin, karar alma gruplarının ve bu grupların işleyişini belirleyen kurumsal/örgütsel dinamiklerin merkezi rolünü vurgulayarak, devleti 'kara kutu' (black box) olarak gören yaklaşımlardan ayrışmaktadır Aydın (1996, s. 96)

Aydın'a (1996, s. 96) göre bu yaklaşımın dayandığı temel aksiyom, dış politikanın özünde 'karar alıcılar' olarak nitelendirilen aktör grubunun stratejik tercihleri neticesinde şekillendiğidir. Buradan hareketle, dış politika eylemlerinin sadece sistemik baskılara verilen otomatik ve kendiliğinden gelişen tepkiler olmadığı; aksine devlet aygıtı içerisinde tanımlanmış, rasyonel ve kurumsal bir mekanizma tarafından üretildiği söylenebilir. Dolayısıyla dış politika, dışsal uyarıcıların devletin içsel dinamikleri ve karar alma süreçleri tarafından 'işlenmesi' ile ortaya çıkan bilinçli bir çıktıdır.

Bu çerçeveden hareketle, dış politika araştırmalarında 'analiz düzeyi' meselesine eğilmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu alandaki çalışmalarda, realist

teorilerin merkezine aldığı güç dağılımı gibi maddi unsurlar hiçbir zaman yegâne belirleyici olarak kabul edilmemiş; aksine karar vericilerin algıları ile bu algıları şekillendiren psikolojik, bireysel ve kültürel değişkenlerin rolü her daim dikkate alınmıştır. Analiz düzeyi sorunsalı, uluslararası ilişkiler literatüründe ilk kez 1950'li yıllarda Kenneth Waltz tarafından sistematik bir biçimde kavramsallaştırılmıştır. Waltz (1959, s. 12), savaşın nedenlerini sorgularken analiz düzeylerini mikrodan makroya doğru; birey, devlet/toplum ve uluslararası sistem şeklinde tasnif etmiştir. Söz konusu düzeyler günümüzde de geçerliliğini korumakla birlikte, uluslararası ilişkiler çalışmalarının evrilmesi ve uzmanlaşmasıyla paralel olarak, bu analitik çerçeveye yeni unsurların eklenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Uluslararası politika disiplininde 'analiz düzeyi' sorunsalının müstakil bir araştırma başlığı olarak literatüre girmesi, David Singer'ın 'The Level of Analysis Problem in International Relations' başlıklı makalesiyle ivme kazanmıştır. (Singer, 1961, s. 77)

Singer, söz konusu çalışmasında analitik çerçeveyi 'uluslararası sistem' ve 'ulus-devlet' olmak üzere iki temel eksene oturtmuştur. Bu öncü çalışmadan itibaren literatürde, analiz düzeylerine dair farklı taksonomiler ve sınıflandırma denemeleri ortaya çıkmıştır. Örneğin James N. Rosenau, Ronald J. Yalem ve Cantori-Spigel gibi isimler; analizleri 'ulusal', 'bölgesel' ve 'küresel' katmanlar üzerinden kurgularken; Handelman, Shapiro ve Vasquez üçlüsü 'aktör', 'etkileşim' ve 'sistem' düzeylerini ön plana çıkarmışlardır. Öte yandan Sönmezoğlu, güncel çalışmalarda beş farklı düzeyden bahsetmekle birlikte, bunları metodolojik bir kolaylık sağlamak adına 'aktör düzeyi' (birey, grup, devlet ve örgütler) ile 'sistem düzeyi' (bölgesel vd sistemler ve küresel yapı) şeklinde iki ana grupta konsolide etmiştir. (Sönmezoğlu, 2012, s. 81-82-83) K.J.

Holsti ve J. Frankel ise klasikleşmiş yaklaşımlarında analizi 'birey', 'devlet' ve 'sistem' sacayağı üzerine inşa etmişlerdir. (Frankel, 1968; Holsti, 1970) ve Marijke Breuning de üç farklı analiz düzeyinden yani birey, devlet ve sistem den bahsetmektedir. (Breuning, 2007, ss. 12-13)

Tablo 2. Analiz Düzeyleri, Dış Politika Odağı ve Kapsamları

Analiz Düzeyi	Dış Politika Odağı	Kapsamı
Birey	Seçenekler / Kararlar	Liderlerin dünyayı algılama şekilleri, liderlik özellikleri, kişiliği, inançları, dürtüleri, kişisel değerleri vb.
Devlet	Davranışlar	Devlet kurumları (parlamento, bakanlar kurulu, devlet rejimi, siyasal partiler, bürokratik birimler vb.), devlet dışı birimler (medya, sivil toplum, çıkar grupları, kamuoyu, etnik gruplar, iş adamları vb.) ve sosyolojik faktörler (siyasal kültür, ekonomik koşullar, Vekil Güçler, tarih, din, milliyetçilik vb.)
Sistem	Sonuçlar	Devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler

Kaynak: Breuning (2007, s. 12) ve Efegil (2012, s. 22)'den yararlanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Birey Düzeyi analiz, dış politika kararlarının liderler ve karar vericiler tarafından şekillendirildiği varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda liderlerin kişilik özellikleri, dünya görüşleri, inanç sistemleri, tehdit algıları ve karar alma biçimleri dış politika davranışını etkileyen temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Hudson, 2005, s. 2–3). Bu çerçevede dış politika kararları, yalnızca devletin yapısal konumunun değil; karar vericilerin olayları nasıl algıladığının da bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte dış politika kararları çoğu zaman bireysel tercihlerle sınırlı değildir. Liderler karar alma sürecinde danışmanlar, bürokratik kurumlar ve diğer siyasal aktörlerle etkileşim hâlindedir. Bu nedenle birey düzeyi analizler, yalnızca liderlerin kişisel özelliklerine değil; aynı zamanda karar alma sürecindeki iletişim, değerlendirme ve ortak anlam üretme süreçlerine de odaklanmaktadır (Snyder, Bruck & Sapin, 1962, s. 65).

Devlet Düzeyi analizlerde odak noktası, dış politikayı şekillendiren iç siyasal ve toplumsal dinamiklerdir. Bu düzeyde devlet kurumları, siyasal yapı, bürokratik mekanizmalar, kamuoyu, medya, çıkar grupları ve ekonomik koşullar gibi unsurlar dış

politika sürecini etkileyen temel faktörler arasında değerlendirilmektedir (Efegil, 2012, s. 22).

Devlet düzeyi analizlerde özellikle parlamento, hükümet, dışişleri bürokrasisi, güvenlik kurumları ve istihbarat birimleri arasındaki ilişkiler önem taşımaktadır. Bunun yanında siyasal rejimin niteliği, kurumlar arası güç dengesi ve iç siyasi koalisyonlar da dış politika tercihlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Breuning, 2007, ss. 98–99).

Ayrıca stratejik kültür—bir devletin tarihsel deneyimleri, coğrafyası ve siyasi kimliğinden beslenen; liderlerin güvenlik ve güç kullanımına ilişkin tercihlerini yönlendiren kalıcı inanç ve eğilimler bütünü (Tellis vd., 2016) — tarihsel deneyimler, dini referanslar, milliyetçilik ve ekonomik yapı gibi sosyolojik unsurlar da devletlerin dış politika davranışları üzerinde belirleyici rol oynayabilmektedir. Bu nedenle devlet düzeyi analizler, dış politikanın yalnızca resmî kurumlar tarafından değil; aynı zamanda toplumsal ve ideolojik dinamikler tarafından da şekillendiğini kabul etmektedir.

Sistem Düzeyi analiz, dış politika davranışlarını uluslararası sistemin yapısı çerçevesinde açıklamaktadır. Bu yaklaşımda uluslararası sistemin anarşik niteliği, güç dağılımı, ittifak ilişkileri ve uluslararası normlar devletlerin dış politika tercihlerini etkileyen temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Waltz, 1979, ss. 88–93).

Sistem düzeyi analizlerde devletler temel aktör olarak kabul edilmekle birlikte, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ve devlet dışı silahlı gruplar gibi aktörlerin de küresel siyasette giderek daha etkili hâle geldiği savunulmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin çok aktörlü yapısı dış politika süreçlerini daha karmaşık bir hâle getirmiştir.

Bunun yanında uluslararası hukuk, diplomatik normlar ve küresel ölçekte kabul gören değerler sistemi de devletlerin hareket alanını sınırlandıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle sistem düzeyi analizler, devlet davranışlarını yalnızca askerî güç üzerinden değil; uluslararası sistemin genel yapısı üzerinden değerlendirmektedir.

Bu üç analiz düzeyi, dış politika davranışlarını farklı perspektiflerden açıklamaktadır. Klasik ve yapısal realizm daha çok sistem düzeyine odaklanırken; karar

alma teorileri ve dış politika analizi yaklaşımları bireysel ve devlet düzeyindeki değişkenlere daha fazla önem vermektedir. Bununla birlikte savaşlar, bölgesel krizler ve uzun süreli stratejik angajmanlar gibi karmaşık dış politika süreçlerini açıklayabilmek için çoğu zaman bu analiz düzeylerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Breuning, 2007, s. 16).

Bu doğrultuda dış politikanın çok katmanlı doğasını anlamlandırmak için bazı temel metodolojik aşamaların izlenmesi gerekmektedir. Bu aşamalar, neoklasik realist literatürde önerilen analitik çerçeveden hareketle aşağıdaki biçimde formüle edilebilir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44):

1 . ***Uluslararası bağlamın analizi*****:** Devletin karşı karşıya olduğu güç dengeleri, tehditler ve fırsatlar değerlendirilir (Lobell vd., 2009, s. 4).

2 . ***Devletin İç Güç Kapasitesinin İncelenmesi*****:** Neoklasik realizmin temel yapı taşlarından biri olan "iç güç kapasitesi" (state power capacity); bir devletin toplumundan kaynak çıkarabilme, bu kaynakları dış politika amaçları doğrultusunda mobilize edebilme ve ulusal gücü devlet gücüne dönüştürebilme yeteneğini ifade eder. Bu kapsamda sadece maddi kaynaklar değil, aynı zamanda kurumların etkinliği ve toplumsal destek de analiz edilir (Zakaria, 1998, s. 39–42).

3 . ***Karar alıcıların algılarının değerlendirilmesi*****:** Liderlerin tehdit ve fırsatları nasıl algıladığı, bu algıların karar alma süreçlerine nasıl yansıdığı araştırılır (Rose, 1998, s. 147; Schweller, 2004, s. 164).

4 . ***Dış politika aracının seçimi*****:** Diplomasi, askerî müdahale, vekil güç kullanımı, ekonomik baskı veya caydırıcılık gibi araçlar arasında yapılan tercihler analiz edilir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 43–44).

Bu dört aşama, dış politika kararlarının sadece maddi unsurlara değil, aynı zamanda karar alıcıların algılarına dayalı olarak şekillendiğini açıkça ortaya koyar. Shapiro ve Bendor'a göre, dış politika kararları rasyonel süreçlerin ötesinde, karar vericilerin öznelliğiyle şekillenmektedir (Shapiro & Bendor, 1995). Aynı tehdit algısı

farklı liderler tarafından farklı şekillerde yorumlanabilir ve bu yorumlar farklı politika tercihlerine yol açabilir.

Neoklasik realizm, bu çok düzeyli modeli teorik bir çerçeveye oturtarak sistem düzeyindeki yapısal baskılar ile devlet içi dinamikleri birleştiren açıklamalar sunar. Teori, sistemden gelen zorlamaların devletin içsel yapılarından geçerek dış politika kararına dönüştüğünü savunur. Bu yapılar arasında lider algıları, bürokratik koordinasyon, ekonomik kapasite ve toplumsal meşruiyet gibi değişkenler yer alır (Rose, 1998; Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016). Bu değişkenler, literatürde "ara değişkenler" (intervening variables) olarak adlandırılır ve teorinin analitik gücü büyük ölçüde bu mekanizmaları dikkate almasından kaynaklanır.

Neoklasik realizm özellikle hem iç hem de dış faktörlerin aynı anda etkili olduğu karmaşık güvenlik ortamlarında etkili bir analiz çerçevesi sunar. Bu teori herhangi bir bölgeye özgü olmasa da, çok aktörlü yapılar ve içsel siyasi kırılganlıkların öne çıktığı bölgelerde (örneğin Orta Doğu) dış politika analizinde sıkça kullanılmıştır. Teorinin açıklama gücü, sistem baskılarını mutlak belirleyiciler olarak değil, devletin iç yapılarından süzülen etkilerle birlikte değerlendirmesinden ileri gelir.

Bu çerçevede; dış politika analizi, devlet davranışlarını anlamlandırmak için çok katmanlı, dinamik ve disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir. Uluslararası sistemdeki yapısal baskılar, iç siyasi kurumlar ve bireysel lider tercihlerinin etkileşimiyle şekillenen dış politika kararları, ancak çok düzeyli analizlerle doğru şekilde açıklanabilir. Bu bağlamda neoklasik realizm, dış politika analizine hem teorik hem de yöntemsel anlamda katkı sağlayan önemli bir paradigmadır. Bir sonraki bölümde bu teorinin dış politika analizindeki uygulanışı daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

1.6. Neoklasik Realizm ve Dış Politika Analizi Arasındaki İlişki

Neoklasik realizm, uluslararası ilişkiler literatüründe dış politikayı anlama ve açıklama iddiasıyla ortaya çıkan en kapsamlı 'orta ölçekli' teorilerden biridir (Lobell, 2009, ss. 43-44). Bu yaklaşımın dış politika analizine (DPA) sağladığı temel katkı, sistem düzeyindeki yapısal baskılar ile birim düzeyindeki (devlet içi) değişkenleri ampirik bir çerçevede sentezlemesidir. Neoklasik realizm ‹bir devletin dış politikasının

kapsamının, her şeyden önce o devletin nispi maddi gücü tarafından yönlendirildiğini iddia eder; ancak gücün dış politika üzerindeki etkisi doğrudan değil ‹dolaylı ve karmaşıktır (Rose, 1998, s. 155; Caverley, 2010, s. 609).

Bu bağlamda, neoklasik realizmin dış politika analizindeki en özgün yönü ‹'iç güç kapasitesi' (state power) kavramına atfettiği roldür. Rose'un Zakaria'dan (1998) aktardığına göre, bir devletin toplam ulusal gücü (national power) her zaman dış politikada kullanılabilir bir güce (state power) dönüşemeyebilir. Bir ülkenin dış politikadaki faaliyet alanı ve yaptırım gücü, devletin toplumundan kaynak çıkarma ve bu kaynakları mobilize etme kapasitesine bağlı olarak genişler veya daralır (Rose, 1998, s. 167).

Dış politika analizinde neoklasik realizm, özellikle 'farklı devletlerin benzer sistemik sınırlamalara neden farklı tepkiler verdiği' sorusuna odaklanır (Marsh, 2014, s. 121). Bu noktada liderlerin tehdit algısı ve stratejik kültürü devreye girer. Maddi güç unsurları ancak karar alıcılar tarafından anlamlandırıldığı ölçüde bir dış politika eylemine dönüşür. Dolayısıyla neoklasik realizm, dış politikayı sadece sistemin bir çıktısı olarak değil ‹iç siyasi aktörlerin ve hükümetin sistemik verileri nasıl işlediğiyle ilgili dinamik bir süreç olarak ele alır (Devlen ve Özdamar, 2009, s. 137).

Özetle ifade etmek gerekirse; neoklasik realizm hem maddi güç dengelerini hem de içsel dinamikleri birlikte ele alan araştırmalar için en güçlü teorik zemini sunmaktadır. İran'ın Orta Doğu'daki vekil güçler üzerinden yürüttüğü stratejik angajmanlar ‹ancak sistemik kısıtlamalar ile Tahran'ın içsel kapasitesi ve liderlik algılarının sentezlendiği bu çok katmanlı modelle tutarlı bir şekilde açıklanabilir (Juneau, 2018). Bu analitik derinlik ‹çalışmanın ilerleyen bölümlerinde vaka analizleri için temel bir rehber işlevi görecektir. (Juneau, 2018, s. 28)

1.7. Dış Politikada Karar Alma ve Neoklasik Realizm ile İlişkisi

Dış politika karar alma süreci, uluslararası ilişkiler literatüründe devlet davranışını anlamanın en temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Geleneksel realist yaklaşım, devletleri rasyonel çıkar maksimizasyonuna dayalı, homojen ve üniter aktörler olarak tasvir ederken, karar alma sürecinin içsel boyutunu büyük ölçüde göz ardı

etmiştir. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren gelişen karar alma teorileri, dış politika tercihlerini belirlemede devletin iç yapısının belirleyici rol oynadığını ortaya koymuş ve böylece dış politika analizini daha katmanlı ve çok aktörlü bir yaklaşıma taşımıştır (Snyder, Bruck & Sapin, 1962, s. 33; Hudson, 2005, ss. 1-2).

Bu teorik yaklaşım, kararların doğrudan "devlet" tarafından değil**;** liderler, bürokratik kurumlar, siyasal elitler ve danışma mekanizmaları gibi iç aktörler aracılığıyla alındığını varsayar. Dolayısıyla dış politika davranışı, yalnızca uluslararası sistemin zorlamalarına verilen mekanik bir yanıt değil, aynı zamanda liderlerin tehdit algıları, kurumsal çıkar çatışmaları, yetki dağılımı ve devlet kapasitesi gibi içsel faktörlerin süzgecinden geçen karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmelidir (Brighi ve Hill, 2013, s. 148).

1.7.1. Dış Politika Analizinde Karar Alma

Dış politika analizinde karar alma süreci, devletlerin uluslararası gelişmelere nasıl tepki verdiğini anlamada temel inceleme alanlarından biridir. Literatürde çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan "karar verme" ve "karar alma" kavramları arasında belirli bir fark bulunmaktadır. Karar verme, mevcut seçenekler arasından belirli bir tercihin yapılmasını ifade eden nihai aşamayı tanımlarken; karar alma süreci, sorunun tanımlanmasından bilgi toplama, alternatiflerin değerlendirilmesi, kurumlar arası görüşmeler ve kararın uygulanmasına kadar uzanan daha geniş bir süreci kapsamaktadır (Snyder, Bruck & Sapin, 1962, s. 33).

Bu nedenle dış politika kararları, farklı aktörlerin ve kurumların dahil olduğu çok aşamalı süreçler sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Dış politika karar alma mekanizmalarını açıklamaya yönelik literatürde öne çıkan yaklaşımlardan biri Graham Allison tarafından geliştirilmiştir. Allison'a göre dış politika kararları tek bir modelle açıklanamaz; bu nedenle karar alma sürecini anlamak için farklı analiz modellerine ihtiyaç vardır. Bu çerçevede literatürde üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır: Rasyonel Aktör Modeli, Örgütsel Süreç Modeli ve Bürokratik Siyaset Modeli (Allison & Zelikow, 1999, s. 13–15; Efegil, 2012, s. 52–54).

Rasyonel Aktör Modeli, devleti bütün kurumlarıyla birlikte hareket eden üniter ve rasyonel bir aktör olarak kabul etmektedir. Bu modele göre devletin temel amacı ulusal çıkarı korumak ve maksimize etmektir. Karar alma sürecinde öncelikle sorun tanımlanır, ardından mevcut politika seçenekleri belirlenir ve her seçeneğin maliyet-fayda analizi yapılır. Son aşamada ise ulusal çıkara en uygun ve maliyeti en düşük olan alternatif tercih edilir (Efegil, 2012, s. 52–53). Ancak bu modelin en temel sınırlılığı, karar alma süreçlerinin her zaman bu denli sistematik biçimde işleyemeyeceğidir. Karar alıcıların bilgi eksikliği, zaman baskısı ve bilişsel sınırlılıklar altında hareket etmeleri nedeniyle çoğu zaman "en iyi" seçeneğe ulaşmaları güçleşmektedir. Bu nedenle literatürde "sınırlı rasyonalite" yaklaşımı geliştirilmiş ve karar alıcıların çoğu zaman optimal değil, "yeterli" gördükleri seçenekleri benimsedikleri ileri sürülmüştür (Tayfur, 2012, s. 84–85).

Örgütsel Süreç Modeli, devleti tek ve homojen bir yapı olarak değil; farklı görev, uzmanlık ve çalışma yöntemlerine sahip kurumsal birimlerin bütünü olarak değerlendirmektedir. Bu modele göre dış politika kararları, kurumların sahip olduğu yerleşik prosedürler ve standart çalışma yöntemleri doğrultusunda şekillenmektedir.

Kurumlar yeni durumlarla karşılaştıklarında tamamen farklı politikalar üretmek yerine, mevcut prosedürlerde sınırlı değişiklikler yaparak hareket etmeyi tercih etmektedirler (Efegil, 2012, s. 53). Modelin temel kavramlarından biri olan "Standart İşletim Prosedürleri" (Standard Operating Procedures – SOP), bürokratik kurumların karmaşık sorunları daha kolay yönetebilmek amacıyla önceden belirlenmiş rutin uygulamalara başvurmasını ifade etmektedir. Bu durum dış politika kararlarını çoğu zaman yeni ve özgün tercihlerden ziyade kurumsal alışkanlıkların etkisi altında biçimlendirmektedir.

Örgütsel süreç yaklaşımı aynı zamanda bireylerin ve kurumların tam anlamıyla rasyonel davranamayacağını savunmaktadır. Karar alıcıların mevcut bilgilerin tamamına ulaşamaması ve bütün alternatifleri değerlendirememesi nedeniyle kararlar sınırlı bir bilgi çerçevesinde alınmakta; bu durum kurumlar arasında farklı değerlendirmelerin ve görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Efegil, 2012, s. 53–54).

Bürokratik Siyaset Modeli, dış politika kararlarını devlet içerisindeki farklı kurumlar ve bürokratik aktörler arasındaki pazarlık sürecinin sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu modele göre devlet, tek bir görüşe sahip homojen bir yapı değildir; aksine farklı önceliklere, çıkar alanlarına ve kurumsal bakış açılarına sahip bürokratik birimlerden oluşmaktadır (Allison & Halperin, 1972, s. 40; Efegil, 2012, s. 54).

Model özellikle karar alma sürecinde bürokraside görev yapan bireylerin rolüne dikkat çekmektedir. Kurumların sahip oldukları uzmanlık ve analiz kapasitesi büyük ölçüde bu kurumlarda çalışan bireylere bağlıdır. Her bürokratik birim kendi kurumsal çıkarlarını ve önceliklerini koruma eğiliminde olduğundan dış politika kararları çoğu zaman kurumlar arası müzakereler, pazarlıklar ve rekabet süreçleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Efegil, 2012, s. 54). Bu süreçte dışişleri, savunma, istihbarat ve askerî kurumlar gibi farklı aktörler, karar alma sürecinde kendi değerlendirmelerini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.

Bu çerçevede dış politika karar alma süreci, yalnızca sistemik baskılarla açıklanabilecek mekanik bir süreç değildir. Liderlerin algıları, bürokratik yapı, kurumsal prosedürler ve devlet içindeki güç ilişkileri dış politika kararlarının oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle karar alma mekanizmaları, neoklasik realizmin devlet içi değişkenlere yaptığı vurguyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Özellikle sistemsel baskıların devletin iç dinamikleri aracılığıyla dış politika çıktısına dönüşmesi, karar alma süreçlerini neoklasik realizm açısından önemli bir analiz alanı hâline getirmektedir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

1.7.2. Dış Politikada Karar Alma ve Neoklasik Realizm ile ilişkileri

Dış politika karar alma mekanizmaları ile neoklasik realizm arasındaki kuramsal örtüşme, sistemik baskıların somut stratejilere dönüşme aşamasında kristalize olmaktadır. Neoklasik realizm, uluslararası sistemin belirleyici etkisini yadsımamakla birlikte, bu etkinin doğrudan değil, içsel siyasal 'filtreler' aracılığıyla dış politika çıktısına dönüştüğünü savunur. Gideon Rose'un (1998, s. 146) ifadesiyle sistemik yapı yönelimi tayin etse de bu yönelimin içeriği ve uygulama biçimi devlet içi birimlerin

niteliklerine bağlıdır. Bu noktada karar alma süreci, neoklasik analizin merkezindeki bu "birim düzeyindeki değişkenlerin" (unit-level variables) operasyonel hale geldiği alandır.

Söz konusu ilişkinin en kritik bileşeni liderlerin ve karar verici elitlerin algısal dünyasıdır. Robert Jervis'in (1976, s. 13) vurguladığı üzere liderler, dış dünyadaki nesnel koşulları kendi zihinsel haritaları, ideolojik çerçeveleri ve önceki deneyimleri üzerinden 'anlamlandırırlar'. Nitekim Kafadağlı Koru (2021, s. 45), liderlerin bilişsel süreçlerinin ve stratejik kültürün, sistemden gelen sinyalleri filtreleyen asli unsurlar olduğunu belirtmektedir. Bu durum, aynı sistemik kısıtlamalar altındaki devletlerin (örneğin İran ve bölgedeki diğer aktörler) neden taban tabana zıt dış politika kararları alabildiğini açıklayan temel unsurdur. Algı faktörü, karar alma mekanizmalarını neoklasik realizmin 'bilişsel süzgeci' haline getirir.

Buna ek olarak, dış politika çıktılarının kapasiteyle olan bağı, Fareed Zakaria'nın (1998, s. 38) "devlet merkezli realizm" yaklaşımıyla teorik bir derinlik kazanmıştır. Bir devletin maddi güce sahip olması, bu gücü dış politikada her an mobilize edebileceği anlamına gelmez. Karar alma süreci; ekonomik kaynakların, askeri doktrinlerin ve bürokratik aygıtın dış politika amaçları doğrultusunda ne ölçüde organize edilebildiğini belirleyen 'iç güç kapasitesinin' (state power) test edildiği bir aşamadır (Christensen, 2001, s. 21). Bürokratik birimler arasındaki güç dengesi ve kurumsal öncelikler, dış politika kararlarının sürekliliğini ve uygulama biçimini doğrudan şekillendirmektedir (Halperin & Clapp, 2006, s. 26).

Bu çerçevede, karar alma süreçleri neoklasik realizm için sistem ile eylem arasındaki aktarım mekanizması işlevini görür. Bu çok katmanlı model sayesinde neoklasik realizm, yalnızca güç dengelerini değil, bu dengelerin iç siyasal süreçlerde nasıl 'tercüme edildiğini' de analiz eden bütüncül bir perspektif sunar (Sterling-Folker, 2006). Bu teorik sentez, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde İran'ın bölgesel stratejileri ve vekil güç kullanımı gibi karmaşık karar alma dinamiklerini anlamlandırmak adına temel bir rehber niteliği taşıyacaktır.

Teorik ve kavramsal çerçevenin inşa edildiği bu ilk bölümde; neoklasik realizmin, dış politika analizi, karar alma süreçleri sunduğu çok katmanlı açıklama modelleri irdelenmiştir. İncelenen literatür, sistemik baskıların dış politika çıktısına dönüşme sürecinde lider algıları, stratejik kültür ve devlet kapasitesi gibi içsel değişkenlerin asli birer aktarım mekanizması işlevi gördüğünü ortaya koymuştur.

Ancak bu teorik varsayımların somut bir vaka üzerinden anlamlandırılabilmesi, söz konusu değişkenlerin tarihsel bir süzgeçten geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, tezin ikinci bölümünde; İran'ın bölgesel stratejileri ve vekil güç kullanımı kararının arka planını oluşturan İran-Suriye ilişkilerinin tarihsel arka planı ele alınacaktır. Bu tarihsel perspektif, hem iki ülke arasındaki stratejik ittifakın evrimini anlamayı hem de neoklasik realist analizin gerektirdiği 'devlet kapasitesi' ve 'algısal süreklilik' unsurlarını somutlaştırmayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN SURİYE POLİTİKASININ ARKA PLANI

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasını etkisi altına alan "Arap Baharı" süreci, 2011 yılı itibarıyla Suriye'ye taşınmış ve bu durum İran İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel güvenlik mimarisini kökten sarsan bir meydan okumaya dönüşmüştür. Neoklasik realist perspektiften bakıldığında, Suriye'deki kitlesel protestoların ve ardından gelen iç savaşın Tahran tarafından "yapısal bir şok" olarak algılandığı görülmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 45).

Tahran yönetimi için Suriye, yalnızca ideolojik bir müttefik değil; aynı zamanda 1979 Devrimi'nden itibaren inşa edilen "Direniş Ekseni"nin merkezi lojistik halkasını ve İsrail'e karşı geliştirilen ileri savunma hattını temsil etmektedir. "Direniş Ekseni" (Arapça: Mihverü'l-Mukaveme), İran öncülüğünde şekillenen; Suriye, Lübnan Hizbullahı ve çeşitli Filistinli silahlı grupları kapsayan bölgesel bir ittifak ağına işaret etmektedir. Bu yapı, ABD ve İsrail etkisine karşı ortak bir direnç hattı oluşturmayı amaçlamakta ve İran dış politikasının hem ideolojik meşruiyet zeminini hem de bölgesel güç projeksiyonunun operasyonel altyapısını oluşturmaktadır (Goodarzi, 2013, s. 47; Ostovar, 2016, s. 3–5; Vural Jane, 2019, s. 112).

Bu doğrultuda İran'ın krize verdiği tepki, yalnızca sistemik baskıların bir sonucu değil; aynı zamanda liderlik algıları, kurumsal kapasite ve vekil aktörler üzerinden şekillenen sofistike bir stratejik adaptasyonun tezahürü olarak değerlendirilmektedir (Hinnebusch & Ehteshami, 2014, s. 4-6; Juneau, 2016, s. 94–96)

İran'ın Suriye politikasının tarihsel arka planı, karar alma mekanizmasındaki kurumsal hiyerarşi ve vekil aktör stratejisinin dönüşümü neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde incelenecektir.

2.1. İran–Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

İran ile Suriye arasındaki münasebetler, modern Orta Doğu tarihinin en dayanıklı ve stratejik açıdan en karmaşık ittifak yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ilişki, her iki devletin farklı ideolojik referanslara ve siyasal yapılara sahip

olmalarına rağmen, tarihsel süreç içerisinde ortak tehdit algıları ve bölgesel güvenlik kaygıları ekseninde şekillenmiştir (Goodarzi, 2006, s. 1–3).

İran–Suriye ilişkilerinin evrimi; jeopolitik uyumsuzlukların yaşandığı devrim öncesi dönem, stratejik iş birliğinin kurumsallaştığı 1979 sonrası yakınlaşma ve bölgesel krizlerin ittifakı farklı bir boyuta taşıdığı 2011 sonrası dönüşüm süreci olmak üzere üç ana tarihsel dönem üzerinden incelenecektir.

2.1.1. İran İslam Devrimi Öncesi Dönem

İran ile Suriye arasındaki diplomatik münasebetlerin kökeni, Suriye'nin 1946 yılında bağımsızlığını kazanmasından hemen sonrasına dayanmaktadır. İran, Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk bölgesel aktörlerden biri olmuş ve Şam'da diplomatik temsilcilik açarak ilişkileri resmî bir zemine oturtmuştur. Ancak bu ilk evrede münasebetler, derinlikten yoksun ve sınırlı bir diplomatik çerçevede seyretmiştir (Goodarzi, 2006, s. 17)

Özellikle 1960'lar ve 1970'lerde Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetimindeki İran ile Hafız Esad liderliğindeki Suriye, uluslararası sistemde büyük ölçüde farklı jeopolitik eksenlerde konumlanmışlardır. İran, ABD'nin Orta Doğu'daki "ikiz sütun" (Twin Pillars) doktrininin temel direği olarak Batı kampının savunuculuğunu üstlenmiştir. Söz konusu doktrin, ABD Başkanı Richard Nixon tarafından uygulamaya konulan ve Washington'ın doğrudan askeri müdahalesi yerine, Basra Körfezi'nin güvenliğini ve Sovyet nüfuzunun dengelenmesini bölgesel müttefiklere devretmeyi amaçlayan bir stratejidir. Bu stratejide İran "askeri-güvenlik sütunu", Suudi Arabistan ise "ekonomik-petrol sütunu" olarak tasarlanmıştır (Gaddis, 2005, s. 298; Takeyh, 2011, s. 42).

Buna karşın Suriye, seküler-Baasçı kimliği, radikal Arap milliyetçiliği çizgisi ve Sovyetler Birliği ile kurduğu yakın askeri-stratejik bağlarla ABD'nin kurduğu bu bölgesel düzene ve Şah rejiminin genişlemeci politikalarına doğrudan meydan okuyan bir pozisyonda bulunmuştur (Mustafaa, 2023).

Bu dönemde İran'ın İsrail ile yürüttüğü zımni iş birliği (Çevresel Pakt stratejisi) ve Camp David süreciyle Mısır-İsrail barışına olan desteği, Arap milliyetçiliğinin kalesi olan Şam ile Tahran arasındaki jeopolitik mesafeyi en üst düzeye çıkarmıştır. Buna karşın resmî düzeydeki bu soğukluk, devlet-altı düzeyde paradoksal bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Şah rejiminin bölgesel nüfuzundan rahatsızlık duyan Hafız Esad yönetimi, 1970'lerin ortalarından itibaren Şah muhaliflerine kapılarını açmıştır. Bu bağlamda, Lübnan'daki Şii toplumsal hareketinin lideri İmam Musa Sadr'ın Hafız Esad ile kurduğu kişisel dostluk, İranlı devrimci elitlerin (Mustafa Çamran, Ali Ekber Muhteşemipur gibi isimler) Suriye üzerinden lojistik ve askeri destek almasını sağlamıştır (Goodarzi, 2006, s. 21).

Suriye, bu muhaliflere sadece sığınma imkânı sunmamış; aynı zamanda pasaport ve diplomatik geçiş kolaylıkları sağlayarak devrimin kurucu kadrolarının uluslararası alanda örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla devrim öncesi dönem, devletlerarası düzeyde bir "stratejik boşluk" olsa da, elitler düzeyinde 1979 sonrasında kurulacak ittifakın toplumsal ve operasyonel ağlarının örüldüğü bir kuluçka dönemi olarak değerlendirilebilir.

2.1.2. Devrim Sonrası Stratejik Yakınlaşma

1979 İran İslam Devrimi, Orta Doğu'daki jeopolitik dengeleri sarsarken İran-Suriye münasebetlerinde de yapısal bir dönüşümü tetiklemiştir. Suriye, devrim sonrasında kurulan yeni geçici hükümeti resmen tanıyan ilk Arap ülkesi olmuş; bu diplomatik hamle, iki başkent arasında on yıllarca sürecek olan "Direniş Ekseni"nin (Axis of Resistance) kurumsal temellerini atmıştır (Goodarzi, 2006, s. 23)

Bu yakınlaşma, zıt ideolojik temellere (teokratik cumhuriyet ve seküler Baas milliyetçiliği) sahip olmalarına rağmen, her iki devletin de bölgesel izolasyonu kırma ve ortak tehditleri dengeleme arayışının rasyonel bir sonucudur (Hinnebusch & Ehteshami, 2014, s. 221).

1980 yılında patlak veren İran-Irak Savaşı, bu stratejik ortaklığın en zorlu sınavı ve kurumsallaşma evresi olmuştur. Arap dünyasının büyük bir kısmının Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ı "Arap milliyetçiliği" adına desteklediği bir konjonktürde,

Hafız Esad liderliğindeki Suriye, İran'ın safında yer alarak ezber bozan bir tutum sergilemiştir. Bu desteğin en somut ve stratejik tezahürü, Nisan 1982'de Suriye'nin Kerkük-Baniyas Petrol Boru Hattı'nı kapatma kararıdır (Goodarzi, 2006, s. 52).

Irak'ın ekonomik kapasitesini felç eden bu hamleye karşılık İran, Suriye'nin enerji güvenliğini garanti altına almak adına yıllık 7 milyon ton petrol sevkiyatı başlatmış; bunun 1 milyon tonunu ücretsiz, geri kalanını ise piyasa değerinin çok altında (sübvansiyonlu) Şam'a tedarik etmiştir. Bu "petrol diplomasisi", ittifakın sadece diplomatik değil, ekonomik bir karşılıklı bağımlılık üzerine inşa edildiğini kanıtlamaktadır. (Goodarzi, 2006, s. 45)

Bu tarihsel dayanışmanın en somut tezahürü, 1980–1988 İran-Irak Savaşı döneminde kendini göstermiştir. Hafız Esad, Arap dünyasının büyük çoğunluğunun Saddam Hüseyin'i desteklediği bir konjonktürde İran'ın yanında yer alarak Kerkük-Baniyas Petrol Boru Hattı'nı kapatmış ve İran'a stratejik destek sağlamıştır (Goodarzi, 2006, s. 52). Bu tarihsel dayanışma hafızası, 2011 krizinde İran'ın Beşar Esad rejimine verdiği desteğin arka planını oluşturan sembolik ve duygusal bir referans noktası olarak değerlendirilebilir; ancak Tahran'ın stratejik hesaplarında belirleyici olan unsurların başında "Direniş Ekseni"nin korunması, lojistik koridor ve bölgesel güç dengesi geldiği görülmektedir.

1982 yılındaki İsrail'in Lübnan'ı işgali, İran-Suriye ittifakını devletlerarası düzeyden "vekil güçler" üzerinden yürütülen asimetrik bir boyuta taşımıştır. Tahran ve Şam, İsrail'in bölgesel yayılmacılığını sınırlamak ve Levant bölgesinde nüfuz alanı yaratmak amacıyla ortak bir strateji geliştirmişlerdir. Hafız Esad'ın onayıyla, İranlı Devrim Muhafızları'nın (DMO) Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne yerleşmesi ve burada Hizbullah'ın örgütsel-lojistik altyapısının kurulması, ittifakın en kritik operasyonel çıktısı olmuştur (Goodarzi, 2006, s. 61).

Suriye yönetimi, kendi askeri kontrolü altındaki Bekaa Vadisi'ni (özellikle Baalbek bölgesini) İranlı askeri eğitmenlere açarak, Şii milislerin asimetrik bir güç unsuru olarak organize edilmesine stratejik bir alan sağlamıştır. Bu süreçte Suriye, İran için Lübnan'a açılan hayati bir "stratejik koridor" ve lojistik üs işlevi görürken; İran ise

Suriye'ye İsrail karşısında doğrudan çatışmaya girmeden kullanabileceği asimetrik bir caydırıcılık enstrümanı sunmuştur. (Goodarzi, 2006, s. 63)

Hafız Esad dönemi boyunca bu ilişki, "eşitlerin ortaklığı" (partnership of equals) prensibiyle, her iki tarafın da birbirinin egemenlik alanına saygı duyduğu dengeli bir zemin üzerinde ilerlemiştir. (Goodarzi, 2006, s. 12).

Bu dönemde kurulan güvenlik koordinasyon komiteleri ve istihbarat paylaşım ağları, ittifakın liderlerin kişisel dostluklarının ötesine geçerek kurumsal bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İran-Suriye ekseni, Orta Doğu'nun en istikrarlı ve öngörülebilir güvenlik bloklarından biri haline gelmiştir. Bu kurumsal zemin, İran'ın ilerleyen dönemde Suriye sahasında vekil güç stratejisini genişletmesine imkân sağlayan temel altyapıyı oluşturmuştur (Goodarzi, 2006, s. 283).

2011 yılında "Arap Baharı" dalgasının Suriye'ye sirayet etmesi ve kitlesel protestoların kısa sürede sistemik bir iç savaşa evrilmesi, İran–Suriye ilişkilerinde niteliksel bir dönüşümü tetiklemiştir. Bu süreç, 1980'lerden bu yana devam eden "dengeye dayalı stratejik ortaklık" modelinden, Suriye rejiminin İran'ın askeri, ekonomik ve lojistik kapasitesine hayati düzeyde eklemlendiği "asimetrik bir beka ortaklığına" geçişi simgelemektedir (Sinkaya, 2016, s. 42).

Beşar Esad yönetiminin protestolar karşısında yaşadığı rejim güvenliği krizi, Tahran tarafından "Direniş Ekseni"ne yönelik varoluşsal bir tehdit olarak kodlanmıştır. İran karar alıcıları için Suriye; yalnızca ideolojik bir müttefik değil, Doğu Akdeniz'deki nüfuzun korunması, Lübnan Hizbullahı ile olan lojistik sürekliliğin sağlanması ve İsrail'e karşı kurgulanan "ileri savunma" doktrininin çökmemesi adına vazgeçilmez bir stratejik kaledir Bu bağlamda Tahran, Şam'daki rejimin bekasını kendi ulusal güvenlik mimarisinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirerek krize proaktif bir müdahale ile karşılık vermiştir (Pierret, 2013, s. 222).

Bu dönemde İran'ın desteği diplomatik retoriğin ötesine geçerek çok boyutlu bir hal almıştır. Başlangıçta siyasi danışmanlık düzeyinde seyreden yardımlar, 2012 yılından itibaren Devrim Muhafızları Ordusu (IRGC) ve özellikle Kudüs Gücü

üzerinden doğrudan askerî ve istihbari bir angajmana dönüşmüştür. İran bu süreçte; Suriye ekonomisini ayakta tutmak için milyarlarca dolarlık kredi hatları (credit lines) açmış, petrol sevkiyatlarını kesintisiz sürdürmüş ve sahadaki insan gücü açığını kapatmak amacıyla Hizbullah başta olmak üzere ulusötesi milis ağlarını mobilize etmiştir. (Ostovar, 2016, s.204 -206)

Özellikle 2013 sonrası dönemden itibaren İran–Suriye ilişkileri, klasik devletlerarası ittifak tanımını aşarak; vekil güçler, yerel milis yapılar ve paramiliter ağlar üzerinden kurgulanan çok katmanlı bir "güvenlik kompleksine" evrilmiştir. Suriye sahası, İran'ın asimetrik savaş doktrinini yeniden ölçeklendirdiği bir laboratuvar işlevi görmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, tezin temel izleği olan vekil güçlerin yükseliş ve gerileyiş döngüsünü anlamak açısından merkezi bir öneme sahiptir; zira Suriye rejimi artık kendi güvenliğini sağlamada İran'ın kurduğu bu çok uluslu vekil mimarisine yapısal olarak bağımlı hale gelmiştir (Sinkaya, 2016; Pierret, 2013).

Dolayısıyla 2011 sonrası evre, İran–Suriye ilişkilerinin tarihsel seyrinde basit bir devamlılık değil; ittifakın kimliğinin, araçlarının ve hiyerarşisinin yeniden tanımlandığı köklü bir transformasyon sürecidir.

2.2. İran'ın Suriye'deki Stratejik Çıkarları

İran'ın Suriye politikasını şekillendiren temel motivasyonlar, sadece dönemsel bir dış politika tercihi değil; Tahran'ın ulusal güvenlik doktrini ve bölgesel bölgesel güç rekabetinin yapısal birer sonucudur. Neoklasik realist perspektiften bakıldığında, uluslararası sistemden gelen "çevreleme" (containment) baskıları, İran karar alıcıları tarafından Suriye üzerinden inşa edilen bir "stratejik derinlik" ve "kapasite projeksiyonu" ile dengelenmektedir (Juneau, 2015). Tahran yönetimi için Suriye, bölgesel güç denkleminde bir "dayanak noktası" işlevi görerek çok katmanlı çıkarlara hizmet etmektedir.

2.2.1. Güvenlik ve Jeopolitik Derinlik: "İleri Savunma" Doktrini

İran açısından Suriye, Orta Doğu'daki jeopolitik derinliğin en kritik halkasını oluşturmaktadır. Tahran'ın dış güvenlik mimarisinde Suriye; Şam bölgesine açılan bir kapı ve Doğu Akdeniz'e erişimi sağlayan stratejik bir platformdur. Bu bağlamda, İran'ın

benimsediği "ileri savunma" (forward defense) doktrini uyarınca Suriye, ulusal güvenlik hattının sınırların ötesinde kurulmasını sağlayan bir tampon bölge işlevi görmektedir. Söz konusu doktrin; bir devletin potansiyel tehditleri kendi sınırları içinde karşılamak yerine, müttefik aktörler ve vekil güçler aracılığıyla çatışmayı düşmanın sahasına taşımasını öngören asimetrik bir savunma stratejisidir (İRAM, 2025, s. 14; Ostovar, 2016, s. 182).

Aksu ve Vural Jane'in (2019) vurguladığı üzere, Rehberlik makamı için savunma hattını ne kadar ötede kurmak mümkünse, Tahran'ın doğrudan hedef alınma riski o denli minimize edilmektedir (s. 29-30).

Suriye'nin stratejik vazgeçilmezliğinin bir diğer boyutu, Lübnan Hizbullahı ile kurulan fiziksel bağdır. Suriye toprakları, İran'ın en önemli vekil gücü olan Hizbullah'a yönelik silah, mühimmat ve personel transferini mümkün kılan hayati bir "lojistik koridor" (logistical hub) niteliği taşımaktadır (Goodarzi, 2006, s. 72).

En yalın ifadesiyle lojistik koridor; bir devletin, sınır ötesindeki müttefiklerine ulaştırmak istediği her türlü askeri araç, silah, lojistik malzeme ve insan gücünü, güvenli ve kesintisiz bir biçimde aktarmak için kullandığı, hava meydanları, limanlar, karayolları ve gizli ikmal hatlarından oluşan stratejik geçiş güzergâhıdır (Hinnebusch & Ehteshami, 2014, s. 225).

İran dış politikasında bu koridor, Tahran'dan başlayıp Bağdat ve Şam üzerinden Beyrut'a uzanan kesintisiz bir "ikmal şeridi" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu koridorun kaybı, İran'ın İsrail'e karşı Akdeniz ve Levant hattında onlarca yıldır kurguladığı asimetrik caydırıcılık kapasitesinin ve stratejik derinliğinin felç olması anlamına gelecektir. Bu nedenle Suriye sahasının kontrolü, Tahran'daki karar alıcı elitler tarafından "ikame edilemez ve hayati bir güvenlik önceliği" olarak kodlanmaktadır (Sinkaya, 2015, s. 153).

Bu çerçevede, Şam'daki rejimin devamlılığı, İran'ın bölgesel güvenlik mimarisinin ve caydırıcı ağlarının sürdürülebilirliği ile doğrudan ve organik bir bağa sahiptir.

2.2.2. Bölgesel Güç Dengesi ve Rekabet: Asimetrik Dengeleme

Suriye sahası, İran'ın bölgesel güç rekabetinde kapasitesini projekte ettiği başlıca arenadır. Neoklasik realizm; devletlerin dış politika davranışlarını yalnızca uluslararası sistemin yapısal baskılarıyla değil, aynı zamanda liderlik algıları ve iç siyasi dinamikler gibi ara değişkenlerle açıklayan bir uluslararası ilişkiler kuramıdır (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 4).

Bu kuram çerçevesinde "dengeleme" (balancing) davranışı; bir devletin, kendisinden güçlü ya da tehdit olarak algıladığı bir aktöre karşı ittifaklar kurarak, vekil güçlere yaslanarak veya asimetrik araçlara başvurarak güç dengesini kendi lehine çevirme stratejisini ifade etmektedir (Waltz, 1979, s. 118).

Askeri ve ekonomik açıdan üstün rakiplerle doğrudan çatışmaya girmek yerine, gerilla taktikleri, vekil güçler ve hibrit yöntemlerle yıpratmayı hedefleyen bu yaklaşım, literatürde "asimetrik dengeleme" (asymmetric balancing) olarak tanımlanmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016, s. 6).

Bu teorik çerçevede İran; ABD'nin bölgedeki varlığına, İsrail'in konvansiyonel askeri üstünlüğüne ve Türkiye ile Suudi Arabistan gibi bölgesel rakiplerin nüfuz alanlarına karşı Suriye sahasını bir "karşı-denge" üssü olarak kullanmaktadır (Juneau, 2015, s. 43). 1979 İslam Devrimi'nin ardından uluslararası izolasyona sürüklenen Tahran, Suriye ittifakı aracılığıyla bu yalnızlığı kırmayı başarmış; "Arap Baharı" sürecinde ortaya çıkan güç boşluğunu ise nüfuz alanını genişletmek için stratejik bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Juneau, 2015, s. 8).

Washington Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü analisti Farzin Nadimi'nin (2024) vurguladığı üzere, İran bu süreçte Suriye sahasını vekil güçler aracılığıyla İsrail'e karşı düşük yoğunluklu bir yıpratma savaşı (war of attrition) platformuna dönüştürmüştür (s. 2). Christopher Phillips'e (2020) göre ise bu stratejik hamleler, Tahran'ın bölgesel hiyerarşideki statüsünü koruma ve Orta Doğu denkleminde "vazgeçilmez aktör" olma arayışının doğal bir yansımasıdır (s. 144).

2.2.3. İdeolojik Kimlik ve "Direniş Ekseni"nin Korunması

İran'ın Suriye çıkarlarını sadece maddi güvenlik hesaplarıyla açıklamak, kuramın "içsel değişkenler" (ideoloji ve elit algıları) vurgusunu eksik bırakacaktır. Tahran, Suriye'yi devrimden bu yana inşa edilen "Direniş Ekseni"nin (Axis of Resistance) omurgası olarak değerlendirmektedir. Suriye, İran dış politikasının "anti-hegemonik" ve "anti-siyonist" kimliğini somutlaştıran bir meşruiyet alanıdır.

Nitekim İran'ın kurumsal karar alma hiyerarşisi üzerine teorik çalışmaları bulunan Hazar Vural Jane (2019), sistemin karar mekanizmalarını analiz ettiği çalışmasında, Suriye rejiminin ayakta kalmasının İranlı karar alıcı elitler için yalnızca konvansiyonel bir müttefikin korunması anlamına gelmediğini; aksine devrimci ideolojinin ve teokratik rejim meşruiyetinin bölgesel yansımalarının sürdürülmesi açısından hayati bir zorunluluk olduğunu önemle vurgulamaktadır (Aksu & Vural Jane, 2019, s. 26–27).

Söz konusu kimliksel ve normatif bağ, İran'ın sahadaki milis güçlerini mobilize etmesinde hayati bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Ostovar'ın (2016, s. 201–204) belgelediği üzere, İran devlet medyası Suriye'de hayatını kaybeden Devrim Muhafızları mensuplarını "Seyyide Zeynep türbesini savunan şehitler" olarak sunmuş; bu söylem, Tahran'ın askeri müdahalesine güçlü bir ideolojik meşruiyet zemini sağlamıştır.

Joseph Nye'ın (2004, s. 5) klasik tanımıyla "yumuşak güç" (soft power); bir devletin, zorlama ya da maddi teşvik yerine kültürel çekicilik, siyasi değerler ve ideolojik kimlik aracılığıyla diğer aktörlerin tercihlerini kendi lehine şekillendirme kapasitesidir. İran, Şii kutsal mekanlarının korunması söylemi ve devrimci ideolojinin ihracı yoluyla tam da bu yumuşak güç mantığıyla sahadaki milis güçlerini mobilize etmekte ve bölgesel müdahalesine toplumsal meşruiyet devşirmektedir (Aksu & Vural Jane, 2019, s. 27).

2.2.4. Ekonomik Nüfuz ve Stratejik Yatırımların Geri Dönüşü

İran'ın Suriye'deki ekonomik çıkarları, salt ticari hesapların çok ötesinde, neoklasik realist kuramın "güç çıkarma' (power extraction) kavramıyla doğrudan örtüşen stratejik bir yatırım mantığına dayanmaktadır. Güç çıkarma; bir devletin, uluslararası sistemdeki tehditlere karşı koyabilmek amacıyla, kendi iç pazarındaki veya ittifak ilişkisi

kurduğu ülkelerdeki ekonomik kaynakları, hammaddeleri, limanları ve ticari ağları devlet eliyle kontrol altına alıp, bunları askeri güce ve stratejik (deterrence) unsurlarına dönüştürme yeteneğidir (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009, s. 31).

Nitekim Lobell, Ripsman ve Taliaferro'nun (2009, s. 31) da vurguladığı üzere, devletler uluslararası sistemin baskıları altında kaynaklarını etkin biçimde çıkarabilmek için hem iç hem de dış ekonomik ağları araçsallaştırır. İran'ın Suriye'deki ekonomik nüfuzu da tam olarak bu işleve hizmet etmektedir: askeri müdahalenin maliyetini telafi etmek ve bölgesel varlığını ekonomik kanallar üzerinden sürdürülebilir kılmak.

Suriye iç savaşı boyunca Tahran'ın Şam rejimine sağladığı mali destek, yalnızca bir müttefike yapılan yardım olarak değerlendirilemez. İran Merkez Bankası verilerine dayanan çeşitli akademik çalışmalar, bu desteğin 2011-2020 yılları arasında yaklaşık 30 ila 50 milyar dolar arasında olduğunu tahmin edilmektedir; ancak bu rakamlar veri şeffaflığının sınırlı olması nedeniyle farklı çalışmalarda değişkenlik göstermektedir (Heras, 2017, s. 14).

Bu devasa mali transferin karşılığında Tahran, Suriye ekonomisinin kilit sektörlerinde yapısal bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Telekomünikasyon altyapısında İranlı şirketlere tanınan imtiyazlar, liman erişimi ve lojistik faaliyetlere yönelik girişimler özellikle Lazkiye çevresinde lojistik erişim arayışları stratejik öneme sahip fosfat yataklarındaki işletme hakları bu nüfuzun somut göstergeleri arasında sayılabilir (Hokayem, 2013, s. 89; Gade, 2019, s. 41).

Ancak İran'ın ekonomik hesabının yalnızca bu imtiyazlarla sınırlı olmadığı görülmektedir. Tahran'ın uzun vadeli hedefi, Irak-Suriye üzerinden Lübnan ve Akdeniz'e ulaşan bir "kara ticaret koridoru" inşasıdır. Bu koridor, İran'ı yıllardır sürdürülen uluslararası yaptırım rejiminin yarattığı jeopolitik kuşatılmışlıktan kısmen kurtararak küresel ticaret ağlarına alternatif bir erişim imkânı sunacaktır. Vural Jane'nin (2019, s. 117-119) de belirttiği üzere, bu tür yapısal ekonomik bağlar İran dış politikasında salt ticari değil, ideolojik ve güvenlik boyutlarıyla iç içe geçmiş karma çıkarların ürünüdür.

Neoklasik realist perspektiften bakıldığında bu tablo, devletlerin maddi kapasite unsurlarını dış politika araçlarıyla bütünleştirme eğilimiyle uyumludur (1998, s. 152)

İran, Suriye'deki ekonomik yatırımlarını yalnızca maliyeti telafi etmek olarak değil, aynı zamanda bölgesel güç konumunu pekiştiren bir kapasite unsuru olarak kullanmaktadır. Bu durum, İran'ın askeri ve ekonomik araçları birbirini tamamlayan bütünleşik bir strateji çerçevesinde mobilize ettiğini göstermektedir.

2.3. İran'ın Vekil Güç Stratejisi

İran'ın Suriye'deki askeri varlığını anlamlandırmak için öncelikle Tahran'ın benimsediği vekil güç stratejisinin kavramsal temellerini, tarihsel evrimini ve kurumsal işleyişini ortaya koymak gerekmektedir. Bu bölüm, İran'ın vekil güç stratejisinin kavramsal temellerini, tarihsel evrimini ve kurumsal işleyişini ortaya koyarak, üçüncü bölümde gerçekleştirilecek olan neoklasik realist analizin teorik zeminini hazırlamayı amaçlamaktadır; stratejinin Suriye sahasındaki yükseliş ve gerileme dinamiklerinin neoklasik realist çerçevede yorumlanması ise üçüncü bölümde anlatılacaktır.

2.3.1. Vekil Güç Stratejisi: Tanım ve Kapsam

Vekil güç kullanımı, uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin doğrudan askeri müdahale yerine devlet dışı silahlı aktörleri araçsallaştırarak rakiplerine karşı güç kullandıkları bir strateji olarak tanımlanmaktadır. Andrew Mumford (2013, s. 1), vekil savaşını "iki ya da daha fazla tarafın, birbirleriyle doğrudan çatışmak yerine üçüncü taraflar aracılığıyla çatıştığı" bir mücadele biçimi olarak kavramlaştırmakta; bu yapının devletlere hem stratejik esneklik hem de "makul inkâr edilebilirlik" (plausible deniability) imkânı sunduğunu vurgulamaktadır. Mumford'un vekil savaşını dolaylı çatışma biçimi olarak tanımlaması, Salehyan'ın ortaya koyduğu "delegasyon" mantığıyla tamamlanmaktadır. Zira devletlerin bu yöntemi tercih etmesi, yalnızca doğrudan çatışmadan kaçınma isteğiyle değil, aynı zamanda maliyetleri düşürerek dış politika hedeflerini sürdürme arzusuyla ilişkilidir.

Salehyan (2010, s. 493-494), vekil güç kullanımını "savaşın devlet dışı örgütlere devredilmesi" (delegation of war) olarak çerçeveler ve bu tercihin temelinde asıl devletin çatışma maliyetlerini minimize ederken dış politika hedeflerine ulaşma hesabının yattığını ileri sürer. Ancak Salehyan'ın da uyardığı üzere bu model, asil-vekil ilişkisinde (*principal-agent*) bir kontrol paradoksu doğurur: vekil aktöre ne kadar

özerklik tanınırsa, devlet dış politika üzerindeki denetimini o ölçüde yitirir (Salehyan, 2010, s. 495).

Bu bağlamda Byman'ın (2005, s. 57-58) devlet destekli terör ve milis örgütleri üzerine yaptığı çalışmalar, vekil güç kullanımının yalnızca maliyet azaltma değil, aynı zamanda "makul inkâr edilebilirlik" sağlayarak devletlere stratejik bir manevra alanı açtığını göstermektedir.

İran modelini bu genel çerçeveden ayıran başlıca unsur, vekil ilişkisinin salt araçsal değil, aynı zamanda ideolojik ve kurumsal bir derinliğe sahip olmasıdır. Bu derinlik iki boyutta kendini göstermektedir: İdeolojik boyutta, vekil aktörler yalnızca operasyonel birer araç olarak değil; "Velayet-i Fakih" doktrinine dayalı dikey bir dini sadakat bağıyla Tahran'a bağlı, devrimin bölgesel taşıyıcıları olarak konumlandırılmaktadır. Kurumsal boyutta ise bu ilişki, geçici ittifaklardan farklı olarak; Devrim Muhafızları bünyesindeki Kudüs Gücü aracılığıyla kurumsallaştırılmış, eğitim, finansman ve ortak komuta yapılarına dayanan kalıcı örgütsel bağlara dayanmaktadır (Ostovar, 2016, s. 3-5).

Bu iki katmanlı yapı, İran'ın vekil modelini Soğuk Savaş döneminin pragmatik süpergüç vekâletlerinden yapısal olarak ayırt etmektedir. Bu durum, İran'ın vekil güç stratejisinin yalnızca rasyonel maliyet-fayda hesaplarına dayanmadığını; aynı zamanda ideolojik mobilizasyon ve kurumsal yapı aracılığıyla sürdürülen özgün bir güvenlik modeli oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, vekil güç stratejisinin işleyişi sabit olmayıp, devlet kapasitesi, tehdit algıları ve uluslararası sistem baskıları doğrultusunda zaman içerisinde dönüşüm geçirebilmektedir.

2.3.2. Tarihsel Gelişim ve Kurumsal Yapı

İran'ın vekil güç stratejisinin kökleri, 1979 İslam Devrimi'nin hemen akabine dayanmaktadır. Devrim Muhafızları'nın (IRGC) kuruluşu ve ardından Lübnan'da Hizbullah'ın 1982'de teşkil edilmesi, Tahran'ın vekil aktörler üzerinden bölgesel nüfuz inşasının ilk ve en kritik adımlarını oluşturmuştur. İran'ın Lübnan'daki bu nüfuzunun tarihsel arka planı, İmam Musa es-Sadr'ın Şii toplumsal mobilizasyonuna katkıları ve Mustafa Çamran gibi İranlı devrimci isimlerin Lübnan'daki faaliyetlerine kadar uzanmaktadır (Goodarzi, 2006, s. 21). 1982 İsrail işgalinin ardından ise İran, Suriye'nin

desteğiyle IRGC unsurlarını Bekaa Vadisi'ne konuşlandırarak Şii milis gruplarına askeri, ideolojik ve örgütsel eğitimler sağlamış; bu süreç Hizbullah'ın kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Ostovar, 2016, s. 89–91).

Ostovar'ın (2016, s. 89–92) da belirttiği üzere, bu süreçte IRGC bünyesindeki Kudüs Gücü (Niru-ye Qods) giderek özerkleşerek İran'ın bölge dışı operasyonlarının fiili yürütücüsü konumuna yükselmiştir. Bu kurumsal yapı, İran'ın vekil güç stratejisinin yalnızca geçici bir dış politika aracı değil, devletin güvenlik mimarisine entegre edilmiş kalıcı bir doktrin haline geldiğini göstermektedir.

1980-1988 İran-Irak Savaşı, bu modelin olgunlaşmasında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Sekiz yıl süren yıkıcı savaş, İran'a konvansiyonel kuvvetlerin sınırlılıklarını açıkça göstermiş; Tahran'ı asimetrik kapasite geliştirmeye ve vekil ağları genişletmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda İran, konvansiyonel zayıflıklarını telafi etmek amacıyla vekil aktörler üzerinden dolaylı güç projeksiyonuna dayalı bir güvenlik yaklaşımı geliştirmiştir. Seliktar ve Rezaei (2020, s. 34-37), bu dönemi İran'ın "vekil doktrininin kurumsallaşma evresi" olarak nitelendirmektedir.

2003 Irak Savaşı, stratejinin ikinci büyük dönüşüm noktasını temsil eder. ABD'nin Baas rejimini çöküşü, İran'a Irak Şii toplulukları üzerinde derin bir etki alanı açmış; Bu durum, İran'ın vekil stratejisinin yalnızca savunma amaçlı değil, aynı zamanda fırsatçı genişleme (opportunistic expansion) mantığıyla da işlediğini göstermektedir. Tahran bu boşluğu Haşdi Şabi (*el-Haşdü'ş-Şabi*) gibi milis yapılanmalarını güçlendirerek doldurmuştur. Böylece İran'ın vekil ağı, Lübnan'dan Irak üzerinden Suriye'ye uzanan ve nihayetinde Akdeniz kıyısına dayanan stratejik bir koridor boyunca genişlemiştir (Seliktar ve Rezaei, 2020, s. 61).

2011 "Arap Baharı" ve akabinde patlak veren Suriye iç savaşı, İran'ın vekil modelini niteliksel olarak dönüştüren üçüncü kritik eşiği oluşturmuştur. Sinkaya'nın (2015, s. 78) da belirttiği üzere, bu dönemde Tahran ilk kez vekil güçleri yalnızca harici hedeflere karşı değil, doğrudan bir müttefikin iç savaşta hayatta kalmasını sağlamak amacıyla seferber etmiştir. Hinnebusch ve Rifai'nin (2021) de vurguladığı üzere, Suriye sahası bölgesel aktörlerin stratejilerini ve nüfuz araçlarını test ettiği bir tür "laboratuvar" işlevi görmüştür (s. 1); bu çerçevede Suriye, İran'ın vekil güç kapasitesini çok katmanlı

milis ağları aracılığıyla en kapsamlı biçimde uyguladığı başlıca çatışma alanına dönüşmüştür.

Bu gelişme, İran vekil modelinin işlevsel sınırlarını ve esneklik kapasitesini bir arada gözler önüne sermiştir. İran'ın vekil güç stratejisi 1979'dan günümüze uzanan süreçte statik bir yapı olmaktan ziyade, uluslararası sistemdeki değişimler ve bölgesel krizler doğrultusunda sürekli evrilen dinamik bir model olarak şekillenmiştir. Bu dönüşüm, stratejinin kurumsal aktörleri ve işleyiş mekanizmalarının daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. İran'ın bölgesel vekil güç ağını oluşturan aktörler, bunların faaliyet alanları ve kuruluş tarihleri, çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır (bkz. Tablo 3.1).

2.3.3. Stratejinin Kurumsal Aktörleri

İran'ın vekil güç stratejisinin operasyonel etkinliği, birbirinden işlevsel olarak ayrışan ancak hiyerarşik bir mantık içinde birbirini tamamlayan iki temel kategori üzerinden inşa edilmektedir: stratejinin tasarımından ve koordinasyonundan sorumlu yönlendirici kurum ile bu stratejinin sahada hayata geçirilmesini üstlenen vekil aktörler. Bu ayrımın göz ardı edilmesi, İran'ın vekil güç modelinin işleyiş mantığını analitik açıdan bulanıklaştırma riskini taşımaktadır.

2.3.3.1. Stratejinin Yönlendirici Kurumu: IRGC ve Kudüs Gücü

İran Devrim Muhafızları Ordusu (IRGC), klasik bir askeri ordunun çok ötesine geçen; ideolojik, ekonomik ve asimetrik güvenlik misyonlarını tek bir çatı altında barındıran hiyerarşik bir devlet içi yapı olarak örgütlenmiştir. IRGC, İran'ın vekil güç stratejisinin hem baş planlayıcısı hem de operasyonel uygulayıcısı konumundadır. Bu yapının sınır ötesi operasyonlardan birincil derecede sorumlu birimi olan Kudüs Gücü ise doğrudan Rehberlik makamına bağlı çalışmakta ve büyük ölçüde hükümetin ile Dışişleri Bakanlığı'nın hiyerarşik denetim mekanizmalarından bağımsız hareket etmektedir.

Ostovar'ın (2016, s. 145–148) ifadesiyle Kudüs Gücü, İran'ın "gizli dış politika aygıtı"dır; bu birimin olağan diplomatik kanalları devre dışı bırakarak doğrudan

Rehberlik makamına bağlı çalışması, İran dış politikasının ikili yapısını — resmi devlet diplomasisi ile paralel güvenlik kanalı — en somut biçimde yansıtmaktadır.

Kudüs Gücü'nün organizasyonel şeması coğrafi ve işlevsel olmak üzere iki temel eksen üzerine kuruludur. Coğrafi eksen kapsamında Suriye, Irak, Lübnan, Yemen ve Afganistan/Pakistan gibi kritik bölgeler için özelleşmiş bölge masaları bulunmaktadır; işlevsel eksen kapsamında ise istihbarat toplama, lojistik yönetim, finansman kanalları ve vekil güçlerin eğitimi için ayrışmış alt birimler faaliyet yürütmektedir (Alfoneh, 2018, s. 12–15).

Yapının mali sürdürülebilirliği de bu kurumsal özerkliği pekiştiren temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kudüs Gücü'nün finansman kaynakları yalnızca Tahran'dan gelen resmi bütçeyle sınırlı değildir; IRGC kontrolündeki vakıflar, paravan şirketler ve sınır kapılarının denetimi üzerinden yürütülen gayri resmi ağlar, dış operasyonlara hükümet denetiminden bağımsız bir bütçe esnekliği kazandırmaktadır (Harris, 2017, s. 165–168).

Bu otonom finansman yapısı Kudüs Gücü'ne Suriye sahasında hızlı kararlar alma, milis ödemelerini doğrudan yönetme ve devletlerarası kurumsal kanalları aşan hibrit bir nüfuz alanı inşa etme kapasitesi kazandırmıştır. Neoklasik realist çerçevede bu kurumsal mimari, İran'ın sistem baskılarını stratejik çıktılara dönüştürme sürecinde belirleyici ara değişken işlevi gören kurumsal yapı kavramının en somut operasyonel tezahürünü oluşturmaktadır (Lobell vd., 2009, s. 28–31).

2.3.3.2. Vekil Aktörler

Hizbullah: 1982'de İran desteğiyle kurulan Lübnan Hizbullahı, Tahran'ın vekil modelinin hem en gelişmiş hem de en özerk örneğidir. Levitt'in (2013, s. 11–14) tanımlamasıyla Hizbullah, yalnızca bir silahlı örgüt değil; sosyal hizmetler, siyasi temsil ve askeri kapasitenin iç içe geçtiği "bütünleşik bir devlet içi devlet yapısı"dır. Suriye sahasında Hizbullah, İran adına doğrudan muharebe görevleri üstlenmiş ve böylece Tahran'ın insani kayıplarını minimize etmesine olanak tanımıştır. Bu yönüyle Hizbullah, İran'ın vekil güç modelinin yalnızca bir bileşeni değil; diğer milis yapılar için örgütsel ve operasyonel bir prototip işlevi görmektedir.

Ancak İran'ın Hizbullah üzerindeki stratejik hedefi, örgütü silahlı bir vekil olarak tutmakla sınırlı kalmamıştır. Süleymani'nin 2018'deki açıklamasında vurguladığı üzere Hizbullah ve müttefiklerinin oluşturduğu blok, Lübnan seçimlerinde parlamento çoğunluğunu kazanarak "direniş partisi"nden "direniş devleti"ne dönüşmüştür (Mehr Haber Ajansı, 2018, 21 Mayıs). Bu dönüşüm, İran'ın vekil güç modelinin nihai hedefini — kalıcı kurumsal ve siyasi nüfuz — açıkça gözler önüne sermektedir.

Şii Milisler: İran, Suriye krizinin derinleşmesiyle birlikte mevcut vekil ağlarının ötesinde yeni milis yapılanmaları kurmuş ya da var olan örgütleri sahaya sürmüştür. Afgan Şiilerinden oluşan Fâtımiyyûn Tümeni ve Pakistanlı Şiilerden müteşekkil Zeynebiyyûn Tugayı bu yapıların en bilinenleridir (Ostovar, 2016, s. 201–204). Bunların yanı sıra Bedr Örgütü, Asaib Ehl el-Hak ve Katâib Hizbullah gibi Iraklı gruplar da İran'ın bölgesel vekil ağının önemli bileşenlerini oluşturmuştur (Smyth, 2015). Mumford'un (2013, s. 47) çerçevesine göre bu milisler, İran'a insan gücü temini, askeri malzeme transferi ve finansal destek üçgeninde düşük maliyetli ve yüksek esneklikli bir operasyonel kapasite sağlamaktadır. Ancak bu çok katmanlı milis yapısı, İran açısından kontrol ve koordinasyon sorunlarını da beraberinde getirme potansiyeline sahiptir.

Yerel Ortaklar — Dolaylı Vekil Yapılar: İran'ın vekil stratejisi yalnızca sınır aşan milis ağlarına değil; aynı zamanda doğrudan ideolojik kontrolü olmayan ancak operasyonel olarak yönlendirilen yerel ortaklara da dayanmaktadır. Suriye'de bu modelin en belirgin örneğini Ulusal Savunma Güçleri (NDF) oluşturmaktadır. NDF, Hizbullah veya Fâtımiyyûn gibi İran'ın ideolojik denetimine tabi yapılardan farklı olarak resmi Suriye devlet yapısına bağlı tutulmuş; Kudüs Gücü bu örgüt üzerinde doğrudan komuta değil kurumsal tasarım ve operasyonel yönlendirme aracılığıyla nüfuz kurmuştur. Bu ayrım, İran'ın vekil güç modelinin hem esnekliğini hem de sınırlılıklarını gözler önüne sermektedir (Fulton, Holliday & Wyer, 2012).

Bu aktörler arasındaki işlevsel iş bölümü ve hiyerarşik etkileşim, İran'ın vekil güç stratejisinin sahadaki etkinliğini belirleyen temel unsurları oluşturmaktadır. Yönlendirici kurum olarak Kudüs Gücü merkezi koordinasyonu üstlenirken vekil aktörler operasyonel yükü paylaşmakta; bu yapı İran'a hem inkar edilebilirlik zemini hem de çok cepheli angajman kapasitesi sağlamaktadır.

2.3.4. Stratejinin İşlevsel Mantığı

İran'ın vekil modelinin işlevsel mantığı, basit bir askerî iş birliğinin ötesinde; devletin içsel kapasitesi ile uluslararası sistemin dayattığı yapısal kısıtlamalar arasında kurgulanan rasyonel ve çok boyutlu bir dengeye dayanmaktadır. Bu stratejik tercihin temelinde yatan ilk ve en belirgin işlevsel boyut maliyet minimizasyonudur.

Doğrudan askerî müdahalenin getireceği devasa maddi yük ve beşerî kayıplar yerine vekil aktörlerin seferber edilmesi, sponsor devletin stratejik hedeflerine çok daha düşük maliyetle ulaşmasını sağlamaktadır. Salehyan'ın (2010, s. 497) işaret ettiği gibi, devletler bu yolla sadece ekonomik kaynaklarını korumakla kalmaz, aynı zamanda açık çatışmanın doğuracağı uluslararası yaptırım risklerinden ve iç kamuoyu baskısından da kısmen korunmaktadır. Özellikle İran gibi ağır ekonomik yaptırımlar altında olan bir aktör için, vekil güçler üzerinden yürütülen asimetrik mücadele, konvansiyonel bir güç projeksiyonuna kıyasla çok daha sürdürülebilir bir kaynak yönetimi stratejisi sunmaktadır.

Söz konusu maliyet yönetimi stratejisi, beraberinde stratejinin ikinci kritik ayağı olan "makul inkâr edilebilirlik" (plausible deniability) ilkesini getirmektedir. Vekil aktörler aracılığıyla yürütülen operasyonlar, İran'a uluslararası arenada resmî ve hukuki sorumluluktan kaçınma imkânı tanıyan bir diplomatik kalkan sağlamaktadır; zira bu yöntem, sponsor devletin eylemlerle doğrudan ilişkilendirilmesini engellemekte ve iyi niyetli bir aktör görünümünü korumasına olanak tanımaktadır (Seliktar & Rezaei, 2020, s. 14).

Byman (2005, ss. 58-60), bu mekanizmanın özellikle uluslararası meşruiyet krizlerini yönetmede ve rakip devletlerin doğrudan misilleme yapma gerekçelerini zayıflatmada etkin bir işlev gördüğünü vurgulamaktadır. Mumford (2013, s. 12) ise bu durumu, "savaşın özelleştirilmesi" olarak tanımlayarak, sponsor devletin sahadaki eylemleriyle kendi resmî kimliği arasına koyduğu bu mesafenin, kriz anlarında hayati bir manevra alanı yarattığını belirtmektedir. Bu mesafe, İran'ın hem bölgesel rakipleriyle hem de küresel güçlerle doğrudan bir konvansiyonel savaşa girme ihtimalini asgariye indirerek stratejik güvenliği tahkim etmektedir.

İşlevsel mantığın nihai boyutu ise bu karmaşık yapının sağladığı stratejik esneklik ve yapısal dayanıklılıktır. Çok sayıda ve birbirinden farklı niteliklere sahip vekil aktörün eş zamanlı kullanımı, İran'a tek bir aktörün zayıflaması veya sahadaki dengelerin değişmesi durumunda bile stratejik sürekliliği koruma kapasitesi kazandırmaktadır. Seliktar ve Rezaei'nin (2020, s. 89) de belirttiği üzere bu çeşitlilik, İran'ın vekil modelini diğer bölgesel güçlerin benzer girişimlerinden ayıran temel bir unsurdur. İran bu sayede, değişen askerî ihtiyaçlara göre farklı birimleri devreye sokarak yüksek bir adaptasyon kapasitesi sergilemektedir. Bu bütüncül ve işlevsel yapı, İran'ın vekil güç mimarisini bölgesel nüfuz inşasının kurumsallaşmış bir parçası haline getirmiştir. Ancak bu mekanizmanın sahada nasıl bir seyir izlediği ve stratejik kararların hangi hiyerarşik süzgeçlerden geçtiği, devletin karar alma merkezlerinin analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır.

2.4. İran'da Dış Politika Karar Alma Mekanizması

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika karar alma süreci, Batılı liberal demokrasilerden yapısal olarak farklılaşan; dini otorite, seçilmiş kurumlar ve devrimci organların iç içe geçtiği özgün ve çok katmanlı bir mimari üzerine inşa edilmiştir. Bu mimarinin doğru kavranması, İran'ın bölgesel dış politika davranışlarının anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir.

Bu bölümde söz konusu yapı; anayasal ve ideolojik çerçeve, kurumsal yetki dağılımı ve karar alma sürecinin pratik işleyişi boyutlarıyla ele alınacak; ardından neoklasik realist perspektiften değerlendirilecektir.

2.4.1. Anayasal ve İdeolojik Çerçeve

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika karar alma mekanizması, klasik ulus-devlet modellerinden farklı olarak; seçilmiş kurumları, dini-ideolojik otorite yapısını ve devrimci organları aynı sistem içerisinde bir arada barındıran "hibrit" (hybrid) bir siyasal mimari üzerine kurulmuştur. Sinkaya'nın (2015, s. 138-140) da vurguladığı üzere bu yapı, bir taraftan seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanlığı, meclis ve bürokratik kurumları; diğer taraftan ise doğrudan Rehberlik makamına bağlı anayasal-dini kurumları eş zamanlı olarak bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle İran dış politikası,

yalnızca bürokratik devlet mekanizmasının değil; ideolojik öncelikler, devrim güvenliği ve dini meşruiyet anlayışının birlikte şekillendirdiği çok katmanlı bir karar alma sürecinin ürünüdür.

Bu hibrit yapının anayasal zemini, 1979 İran Anayasası'nın özellikle 5, 57, 110, 152 ve 154. maddelerinde açık biçimde kendini göstermektedir. Anayasa'nın 152. maddesine göre İran dış politikası; "her türlü tahakküm kurmayı ve tahakküm altına girmeyi reddeden, ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyan, bütün Müslümanların haklarını savunan" bir ilke üzerine kurulmuştur. 154. madde ise İran'ın diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkesini benimsemekle birlikte "dünyanın her köşesinde mazlum halkların zalimlere karşı haklı mücadelelerini desteklediğini" hükme bağlamaktadır (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası [İİCA], 1979/1989, md. 152, 154). Bu anayasal çerçeve, İran dış politikasına yalnızca ulusal çıkar temelli değil; aynı zamanda ümmetçi ve devrim ihracı perspektifiyle şekillenen ideolojik bir karakter kazandırmaktadır.

Bu ideolojik yapının merkezinde Velayet-i Fakih doktrini yer almaktadır. Kavram ilk olarak Ayetullah Ahmed en-Neraki tarafından teorik düzeyde dile getirilmiş olsa da, modern bir devlet teorisine dönüştürülmesi Ayetullah Humeyni tarafından gerçekleştirilmiştir (Vural Jane, 2019, s. 88).

Bu teorinin temelinde Şii imamet inancı bulunmaktadır. Şii inancına göre Hz. Muhammed'in vefatının ardından Müslüman topluma rehberlik etme hakkı, Allah tarafından belirlenen On İki İmam'a aittir. Son imam olan Mehdi'nin küçük yaşta "gaybet"e — yani gizlenmeye — girdiğine ve kıyamet öncesinde yeniden ortaya çıkacağına inanılmaktadır. Bu dönemde "toplumu kim yönetecek?" sorusu Şii siyasi düşüncesinin merkezine yerleşmiştir. Humeyni'nin geliştirdiği Velayet-i Fakih teorisi bu soruya "İmam'ın gıyabında İslam hukukunu en iyi bilen ve adil olan fakih yönetmelidir" yanıtını vermektedir (Arjomand, 1988, s. 135-137; Beşiriye, 2009, s. 106-107). Böylece dini otorite ile siyasal egemenlik aynı anayasal yapı içerisinde birleşmiştir.

İran Anayasası'nın 5. maddesi bu doğrultuda gaybet döneminde devletin yönetiminin "adil ve takva sahibi fakihin" liderliğinde yürütüleceğini hükme bağlamakta; 57. madde ise yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümünün Rehberlik

makamının gözetimi altında faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. 110. madde ise Rehber'e; genel devlet politikalarını belirleme, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yürütme ve üst düzey atamaları gerçekleştirme yetkisi tanımaktadır (İİCA, md. 5, 57, 110). Dolayısıyla İran'daki dış politika karar alma mekanizması, anayasal ilkeler, devrim ideolojisi, Şii imamet anlayışı ve Velayet-i Fakih doktrininin iç içe geçtiği ideolojik-hukuki bir çerçeve üzerine inşa edilmiştir.

2.4.2. Kurumsal Yapı ve Yetki Dağılımı

İran'ın dış politika karar alma mimarisinde birden fazla kurumsal aktör eş zamanlı olarak işlev görmekte; ancak bu kurumların yetki ve etki alanları, Rehberlik makamının belirlediği hiyerarşik çerçeve dahilinde şekillenmektedir.

Bu mimarinin zirvesinde Rehber yer almaktadır. Anayasa'nın 110. maddesi uyarınca Rehber; genel devlet politikalarını belirleme, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yürütme, savaş ve barış ilanı ile üst düzey askeri ve diplomatik atamaları gerçekleştirme yetkisine sahiptir. Vural Jane'nin (2019, s. 91) de vurguladığı üzere yasama, yürütme ve yargı erklerinin tümü Rehber'in gözetimi altındadır; cumhurbaşkanı görev süresi boyunca Rehber'e karşı sorumludur (İİCA, md. 110).

Cumhurbaşkanı, anayasal olarak Rehber'den sonra ülkenin en üst resmi makamı ve yürütme organının başıdır (İİCA, md. 113). Uluslararası anlaşmaların imzalanması yetkisine sahip olmakla birlikte bu anlaşmaların yürürlüğe girebilmesi için Meclis onayı gerekmektedir (İİCA, md. 125). Sinkaya'nın (2015, s. 142) belirttiği üzere Cumhurbaşkanı'nın temel işlevi, ekonomik diplomasi ve yürütme koordinasyonu alanlarında Rehberlik makamının stratejik çerçevesini uygulamaya koymaktır.

Dışişleri Bakanlığı ise İran'ın resmi diplomatik faaliyetlerini yürüten kurumsal yapı olarak öne çıkmaktadır. Bakanlığın temel işlevi devletlerarası ilişkilerin yürütülmesi, diplomatik temsil ve uluslararası anlaşmaların hazırlanmasıdır (İİCA, md. 125, 133). Ancak İran örneğinde Dışişleri Bakanlığı, özellikle bölgesel güvenlik meselelerinde çoğu zaman bağımsız bir politika üreticisi değil; üst kurumların kararlarının diplomatik dile çevrilmesinden sorumlu bir uygulayıcı konumundadır (Vural Jane, 2019, s. 103-106).

Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi (YUGK), dış politika mekanizmasının en kritik organlarından birini oluşturmaktadır. Anayasa'nın 176. maddesi uyarınca kurulan bu konsey; savunma ve ulusal güvenlik politikalarını belirlemek, kurumlar arası koordinasyonu sağlamak ve iç-dış tehditlere karşı strateji geliştirmekle görevlidir. Konsey kararları ancak Rehber'in onayıyla yürürlüğe girmektedir (İİCA, md. 176). Moslem'in (2002, s. 31-32) de vurguladığı üzere bu onay mekanizması, nihai karar yetkisinin her koşulda Rehberlik makamında kaldığını güvence altına almaktadır.

Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (DYTH), İslami Danışma Meclisi ile Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK) arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek ve Rehber'e danışmanlık yapmak amacıyla oluşturulmuştur (İİCA, md. 112). İslami Danışma Meclisi bütçe onaylama, uluslararası anlaşmaları kabul etme ve bakanları denetleme yetkilerine sahipken (İİCA, md. 71-77), çıkardığı yasaların yürürlüğe girebilmesi için AKK'nın onayından geçmesi gerekmektedir. AKK altı fakih ve altı hukukçudan oluşmakta; Meclis yasalarının İslam'a ve anayasaya uygunluğunu denetlemekte ve seçim süreçlerinde aday veto yetkisine sahip bulunmaktadır (İİCA, md. 91-99). Uzmanlar Meclisi ise doğrudan halk tarafından seçilen din adamlarından oluşmakta olup temel işlevi Rehber'i seçmek ve gerektiğinde görevden almaktır (İİCA, md. 107, 111).

İran dış politika mimarisinin sahadaki en etkili kurumsal aktörü ise Devrim Muhafızları Ordusu'dur (IRGC). Anayasa'nın 150. maddesi uyarınca IRGC'nin görevi yalnızca sınır güvenliğini sağlamak değil; "devrimin ve onun kazanımlarının korunması"dır. Ostovar'ın (2016, s. 89-92) belgelediği üzere IRGC bünyesindeki Kudüs Gücü, İran'ın bölge dışı operasyonlarının yürütücüsü konumuna gelmiş; Hizbullah, Haşdi Şabi ve çeşitli milis ağlarıyla ilişkilerin koordinasyonunda kritik işlev üstlenmiştir.

Bu kurumsal yapı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, İran dış politika karar alma mekanizmasının çok katmanlı, ideolojik ve güvenlik merkezli bir karakter taşıdığı görülmektedir.

2.4.3. Karar Alma Sürecinin Pratik İşleyişi

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika karar alma mekanizması anayasal olarak belirli kurumlar ve yetki dağılımları üzerine kurulmuş olsa da, sistemin pratik işleyişi büyük ölçüde gayriresmî ilişkiler, ideolojik öncelikler ve dar bir güvenlik çevresi tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle İran'da dış politika üretim süreci, yalnızca anayasal prosedürler üzerinden açıklanabilecek bürokratik bir mekanizma değil; aynı zamanda devrim ideolojisi, güvenlik algıları ve kişisel ilişkiler ağının etkili olduğu çok katmanlı bir yapı niteliği taşımaktadır (Vural Jane, 2019, s. 103).

Bu bağlamda İran'daki karar alma sürecinin merkezinde Rehber Ayetullah Ali Hamaney yer almaktadır. Hamaney'in liderlik tarzı, dış politika ve güvenlik meselelerinde yüksek düzeyde merkeziyetçi ancak kontrollü bir yetki paylaşımına dayanmaktadır. Takeyh'in (2009) belirttiği üzere Hamaney, farklı kurumsal aktörler arasındaki rekabeti tamamen ortadan kaldırmamakta; aksine sistem içerisindeki güç merkezlerini birbirine karşı dengeleyerek nihai karar verici konumunu korumaktadır. Bu durum, İran dış politikasında zaman zaman farklı kurumlar arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına rağmen stratejik çizginin sürekliliğini sağlamaktadır.

Karar alma sürecinde gayriresmî ağlar ve kişisel ilişkiler de belirleyici rol oynamaktadır. Sinkaya'nın (2011, s. 27-28) da vurguladığı üzere İran'da dış politika kararları çoğu zaman yalnızca resmi diplomatik kanallar üzerinden değil; Devrim Muhafızları, Rehberlik Ofisi ve güvenlik bürokrasisi içerisindeki kapalı ilişkiler ağı üzerinden şekillenmektedir. Bu durum özellikle Suriye, Irak ve Lübnan gibi güvenlik merkezli dosyalarda belirgin biçimde görülmektedir.

İran dış politika mekanizmasının pratik işleyişinde "ideolojik filtreleme" önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Neoklasik realist yaklaşımın da işaret ettiği üzere uluslararası sistemden gelen tehditler, karar alıcılar tarafından doğrudan değil; rejimin ideolojik kimliği ve güvenlik algıları doğrultusunda yeniden yorumlanmaktadır (Lobell vd., 2009, s. 31). İran örneğinde bu filtreleme sürecinin merkezinde "rejimin bekası" anlayışı bulunmaktadır. Bu nedenle dış politika tercihleri yalnızca klasik ulusal çıkar hesaplarıyla değil; devrimin korunması, "Direniş Ekseni"nin devamlılığı ve ABD-İsrail karşıtı stratejik yaklaşım çerçevesinde şekillenmektedir.

Bu yapı içerisinde IRGC ve Kudüs Gücü'nün sahadaki rolü dikkat çekmektedir. Ostovar'ın (2016, s. 89-92) belgelediği üzere IRGC, zamanla yalnızca askerî bir yapı olmaktan çıkmış; dış politika ve bölgesel strateji üretiminde etkili bir aktöre dönüşmüştür. Kudüs Gücü ise İran'ın bölge dışındaki vekil ağlarının koordinasyonu ve asimetrik operasyonların yönetiminde merkezi işlev üstlenmektedir (Seliktar & Rezaei, 2020, s. 14).

Sinkaya'nın (2015, s. 77-78) da belirttiği üzere İran'ın Irak, Lübnan ve Suriye'de geliştirdiği vekil ağ modeli, büyük ölçüde IRGC'nin sahadaki operasyonel kapasitesi üzerinden yürütülmektedir. Suriye iç savaşı bu karar alma ve uygulama mekanizmasının en görünür örneklerinden birini oluşturmuştur; İran'da Suriye politikası resmi olarak Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve YUGK tarafından savunulmuş olsa da, sahadaki askerî-stratejik koordinasyon büyük ölçüde IRGC ve Kudüs Gücü tarafından yürütülmüştür (Juneau, 2015, s. 43).

Bununla birlikte, Takeyh'in (2009) de vurguladığı üzere kurumlar arası rekabet ve farklı güç odaklarının varlığına karşın, dış politika sürecinde nihai karar mercii değişmemektedir: İran'ın dış politika çıktılarına ilişkin nihai kararı, tüm kurumsal ve gayriresmî aktörlerin üzerinde konumlanan Velayeti Fakih, yani Rehber makamı vermektedir (Vural Jane, 2019, s. 106-109; İİCA, md. 110).

Bu kurumsal ve liderlik tablosunun neoklasik realist çerçevede taşıdığı anlam, İran dış politikasının nasıl üretildiğini açıklamak açısından belirleyicidir. Neoklasik realizmin kuramsal temellerini çizen Gideon Rose (1998), uluslararası sistem baskılarının dış politika tercihlerini doğrudan belirlemediğini; bu baskıların çıktılara dönüşme biçimini kurumsal yapı, lider algıları ve elit rekabeti gibi iç değişkenlerin şekillendirdiğini vurgulamaktadır (s. 152). İran örneğinde Velayeti Fakih sistemi, bu iç değişkenlerin somutlaştığı temel yapısal çerçeveyi oluşturmaktadır.

ABD yaptırımları, İsrail'in bölgesel askerî kapasitesi ve Körfez monarşileriyle süregelen rekabet, İran üzerinde çok katmanlı bir sistem baskısı üretmektedir. Ancak bu baskılar doğrudan politika çıktısına dönüşmemekte; Rehberlik makamı ve güvenlik bürokrasisi tarafından ideolojik ve rejim güvenliği merkezli bir tehdit algısı çerçevesinde yeniden tanımlanmaktadır. Bu filtreleme süreci sonucunda ortaya çıkan dış politika

davranışı, doğrudan çatışmadan kaçınan; buna karşılık vekil aktörler, bölgesel ittifaklar ve asimetrik kapasitelere dayanan dolaylı bir güç projeksiyonu modeline işaret etmektedir.

Ehteshami ve Hinnebusch'un (2002, s. 14) da belirttiği üzere İran'ın rejim kimliği yalnızca dış politika davranışlarını değil, bu davranışların meşruiyet mantığını da şekillendirmektedir; bu durum İran'ı benzer sistemik baskılar altında bulunan diğer bölgesel aktörlerden ayırmaktadır. Aksu ve Vural Jane'nin (2019, s. 26-27) ampirik tespitleri de bu kuramsal yaklaşımı tamamlamaktadır: Hamaney döneminde İran, yoğun sistem baskıları altında dahi ideolojik sürekliliği koruyan ve bu sürekliliği stratejik tercihlere yansıtan bir dış politika çizgisi izlemektedir. Dolayısıyla İran dış politikasının şekillenmesinde yalnızca uluslararası sistem koşulları değil; bu koşulların iç karar alma mekanizması tarafından nasıl algılandığı ve yorumlandığı da belirleyici olmaktadır.

Bu bölümde İran'ın Suriye politikasının arka planı; tarihsel gelişim, stratejik çıkarlar, vekil güç stratejisi ve dış politika karar alma mekanizması çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan inceleme, İran dış politikasının yalnızca sistemik baskılara verilen reaktif bir yanıt olmadığını; aksine bu baskıların Velayeti Fakih sistemi, güvenlik bürokrasisi ve liderlik algıları tarafından yeniden yorumlanarak belirli politika araçlarına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Özellikle vekil güç stratejisinin kurumsal ve ideolojik temelleri birlikte değerlendirildiğinde, İran'ın maliyet minimizasyonuna, asimetrik kapasite kullanımına ve dolaylı müdahale yöntemlerine dayalı özgün bir güvenlik yaklaşımı geliştirdiği görülmektedir.

Bu çerçevede temel soru henüz netlik kazanmamıştır: İran, Suriye iç savaşı sürecinde vekil güç stratejisini hangi koşullar altında genişletmiş ve hangi dinamikler altında sınırlandırmıştır? Bu dalgalı seyir neoklasik realist perspektiften nasıl açıklanabilir? Bu sorulara yanıt verebilmek için bir sonraki bölümde İran'ın Suriye sahasındaki vekil güç kullanımının zaman içerisindeki dönüşümü, sistem baskıları ile içsel değişkenler arasındaki etkileşim temelinde analiz edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK REALİZM BAĞLAMINDA İRAN'IN SURİYE'DEKİ VEKİL GÜÇLERİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ: DÖNEMSEL ANALİZ (2011–2024)

Bu bölümde İran'ın 2011–2024 döneminde Suriye'de izlediği vekil güç stratejisinin yükseliş ve düşüş dinamikleri, neoklasik realist çerçeve ve process tracing yöntemi temelinde dönemsel olarak analiz edilmektedir. İkinci bölümde ortaya konan tarihsel arka plan, kurumsal yapı ve stratejik öncelikler; bu bölümde nedensel ilişkiler çerçevesinde yeniden ele alınarak açıklayıcı bir analitik modele dönüştürülmektedir. Amaç, İran'ın vekil güç kullanımını salt betimsel düzeyde aktarmak değil; her dönemde uluslararası sistemden kaynaklanan baskıların İran karar alıcıları tarafından nasıl algılandığını, bu algıların kurumsal filtrelerden geçerek hangi stratejik çıktıları ürettiğini ve sonucun sahada nasıl tezahür ettiğini sistematik biçimde ortaya koymaktır.

Çalışmada İran'ın Suriye politikası, sahadaki askerî-siyasi dönüşümler ile İran karar alıcılarının tehdit algısındaki kırılmalar temel alınarak dört dönem üzerinden incelenmektedir. Bu dönemselleştirme, uluslararası sistem baskılarındaki yapısal değişimleri, İran liderliğinin bu değişimleri yorumlama biçimindeki dönüşümleri ve vekil güç kullanımının yoğunluk düzeyindeki farklılaşmaları esas almaktadır.

Birinci dönem (2011–2013), Esad rejiminin çöküşünü önlemeye yönelik acil müdahale sürecini; ikinci dönem (2013–2017), İran'ın vekil mimarisinin kurumsallaşmasını ve zirveye ulaşmasını; üçüncü dönem (2017–2020), artan uluslararası baskılar ve ekonomik kısıtlar nedeniyle stratejinin sınırlanmasını; dördüncü dönem ise (2020–2024) maliyet artışı karşısında savunmacı adaptasyon ve yeniden yapılanma sürecini kapsamaktadır.

Neoklasik realist perspektifin temel varsayımına uygun olarak her dönemde iki boyut eş zamanlı olarak incelenmektedir: dış boyut (uluslararası sistem baskıları, bölgesel güç rekabeti, İsrail ve ABD'nin müdahaleleri) ile iç boyut (İran karar alıcılarının açıklamaları ve tehdit değerlendirmeleri, Rehberlik makamının söylemleri, IRGC'nin kurumsal tepkileri). Bu iki boyutun kesişim noktası, İran'ın vekil güç

stratejisindeki dönemsel değişimleri açıklayan temel analitik odak noktasını oluşturmaktadır. Her dönemde şu nedensel zincir izlenecektir: sistem baskısı → İran elitlerinin tehdit algısı → kurumsal filtreleme → strateji değişimi → saha sonucu.

3.1. Analitik Çerçeve: NCR Modeli ve Değişkenler

Bu çalışmada İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin yükseliş ve düşüş dinamikleri, Lobell, Ripsman ve Taliaferro'nun (2009) sistematikleştirdiği "Tip II" neoklasik realist çerçeve temelinde analiz edilmektedir. Bu yaklaşım, uluslararası sistem baskılarının dış politika davranışına doğrudan yansımadığını; lider algıları, devlet kapasitesi ve kurumsal yapı gibi içsel ara değişkenler aracılığıyla filtrelendiğini varsaymaktadır.

Neoklasik realizm, uluslararası sistemdeki güç dağılımının devlet davranışlarını belirlemede önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, bu etkilerin dış politika çıktısına doğrudan yansımadığını; aksine içsel değişkenler aracılığıyla filtrelenerek somutlaştığını ileri sürmektedir (Rose, 1998, s. 146–147; Lobell vd., 2009, s. 28–31).

Bu çerçevede analiz; bağımsız değişken olarak uluslararası sistem baskıları, ara değişkenler olarak lider algıları ile kurumsal yapı ve bağımlı değişken olarak İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin yoğunluğu ve dönüşümü olmak üzere üç temel değişken grubu üzerinden kurgulanmaktadır.

İlk olarak bağımsız değişken olarak ele alınan uluslararası sistem baskıları; ABD'nin bölgesel politikaları, İsrail'in askerî müdahaleleri, Körfez ülkeleriyle rekabet ve Suriye iç savaşının yarattığı jeopolitik kırılmalar gibi unsurları kapsamaktadır. Bu faktörler İran açısından hem tehdit hem de fırsat üreten bir dış çevre oluşturmakta ve vekil güç stratejisinin genişlemesi ya da sınırlandırılması yönünde yapısal bir baskı üretmektedir.

Bununla birlikte neoklasik realist perspektifin temel varsayımına uygun olarak, söz konusu sistemik etkilerin dış politika davranışına doğrudan yansımadığı kabul edilmektedir. Bu noktada devreye giren ilk ara değişken lider algılarıdır.

Schweller'in (2004, s. 164–165) belirttiği üzere, sistem baskıları ancak karar alıcı elitler tarafından belirli bir tehdit veya fırsat çerçevesinde yorumlandığında anlam

kazanmaktadır. İran örneğinde Rehberlik makamının tehdit değerlendirmeleri, özellikle "Direniş Ekseni"nin korunmasına yönelik stratejik öncelik, vekil güç kullanımının hangi koşullarda genişletileceğini ve hangi koşullarda sınırlandırılacağını doğrudan etkilemektedir.

İkinci ara değişken ise kurumsal yapıdır. İran'da dış politika üretim süreci, Velayet-i Fakih sistemi çerçevesinde şekillenen ve Devrim Muhafızları başta olmak üzere güvenlik bürokrasisinin etkin rol oynadığı çok katmanlı bir yapı tarafından yürütülmektedir. Zakaria'nın (1998, s. 39–42) da vurguladığı gibi, devlet kapasitesi ve kurumsal düzenekler, sistem baskılarının dış politika çıktısına dönüşme biçimini belirleyen kritik unsurlardır. Vural Jane'in (2019, s. 103–115) de vurguladığı üzere, bu hiyerarşik yapı ve devletin kaynak çıkarma kapasitesi, sistem baskılarının somut stratejik çıktılara dönüşme biçimini doğrudan tayin etmektedir. Bu çalışmada kurumsal yapı; IRGC'nin karar alma sürecindeki ağırlığı, Velayet-i Fakih sisteminin kaynak dağıtımı üzerindeki kontrolü ve vekil güç finansmanındaki kurumsal kapasite göstergeleri üzerinden operasyonelleştirilmektedir.

Bağımlı değişken olarak İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin yoğunluğu ve biçimsel dönüşümü ele alınmaktadır. Vekil aktörlerin sayısındaki artış, coğrafi yayılımın genişlemesi ve operasyonel rollerin çeşitlenmesi "yükseliş" sürecine işaret ederken; artan maliyetler, dış baskılar ve stratejik yeniden değerlendirme sonucunda ortaya çıkan sınırlanma, geri çekilme veya yeniden konumlanma süreçleri ise "düşüş" olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel varsayımı, İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin doğrusal bir gelişim izlemediği; aksine uluslararası sistem baskıları ile lider algıları ve kurumsal yapı arasındaki etkileşime bağlı olarak yükseliş ve düşüş evreleri arasında dalgalandığıdır. Bu sıralama, NCR'nin temel ontolojik kabulüne dayanmaktadır: sistemik baskılar ancak lider algıları tarafından yorumlandıktan sonra kurumsal mekanizmalar aracılığıyla stratejik çıktıya dönüşebilir. (Rose, 1998, s. 146–147; Lobell vd., 2009, s. 28–31)

3.2. Birinci Aşama (2011–2013): Vekil Güçlerin Yükselişinin Başlangıcı

2011 yılında Suriye'de başlayan halk ayaklanmaları, kısa süre içerisinde rejim karşıtı silahlı bir çatışmaya dönüşerek bölgesel güç dengelerini doğrudan etkileyen bir krize evrilmiştir. İran açısından bu gelişme, sıradan bir iç karışıklık olarak değil; mevcut bölgesel düzenin yeniden yapılandırılmasına yönelik bir jeopolitik kırılma olarak algılanmıştır.

Özellikle ABD'nin Irak sonrası bölgedeki varlığını sürdürmesi, Körfez monarşilerinin muhalif gruplara sağladığı destek ve Türkiye'nin rejim karşıtı pozisyon alması, Tahran'da Suriye krizinin dış müdahale ile yönlendirilen bir rejim değişikliği süreci olduğu yönünde güçlü bir kanaat oluşmasına yol açmıştır (Ehteshami & Hinnebusch, 2013, s. 72–75).

Bu çerçevede Esad rejiminin olası çöküşü, İran açısından yalnızca bir müttefikin kaybı değil; aynı zamanda Lübnan'daki Hizbullah'a uzanan lojistik hattın kesilmesi ve "Direniş Ekseni"nin stratejik bütünlüğünün parçalanması anlamına gelen çok boyutlu bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiştir. (Goodarzi, 2013; Ehteshami & Hinnebusch, 2013, s. 72–75) Nitekim kriz öncesinde İran'ın Suriye'de 2.000 ile 3.000 arasında IRGC subayı konuşlandırdığı ve bu yapının hem yerel kuvvetlerin eğitimini hem de Hizbullah'a uzanan silah ve kaynak akışını yönettiği bilinmektedir (CFR, 2026). Bu ön varlık, İran'ın kriz başladığında hazır bir müdahale altyapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.1. 2011: İlk Tepkiler, Diplomatik Denge Arayışı ve Tehdit Algısının Oluşumu

2011 yılında Suriye'de patlak veren halk ayaklanmaları, İran karar alma mekanizmasında yekpare bir tutum oluşturmamış; aksine farklı elit fraksiyonlarının birbirine rakip tehdit çerçeveleriyle karşı karşıya geldiği çok sesli bir süreç başlatmıştır. Bu çok seslilik, neoklasik realist çerçevede iç değişkenlerin — özellikle lider algıları ve kurumsal yapı — dış politika çıktısını nasıl doğrudan şekillendirdiğini somut biçimde ortaya koymaktadır.

Reformist ve pragmatist çizginin önde gelen temsilcisi olan dönemin eski Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani — aynı zamanda Uygunluk Konseyi Başkanı sıfatıyla İran'ın en üst düzey siyasi figürlerinden biri — Suriye halkının meşru taleplerinin görmezden gelinemeyeceğini açıkça dile getirmiş; Esad yönetiminin reform yapması gerektiğini ima etmiştir:

"Bu halk hareketleri İslam'ın ruhuyla örtüşmektedir. Hiçbir hükümet halkının sesini duymak zorunda değilmiş gibi davranamaz." — Ali Ekber Haşimi Rafsancani, Cuma Hutbesi, Tahran, Temmuz 2011 (Ehteshami & Hinnebusch, 2013, s. 73)

Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salehi de başlangıçta müzakere ve reform vurgusunu ön plana çıkarmış; çözümün "yalnızca Suriye'de ve Suriyeli ailesi içinde" bulunabileceğini ifade etmiştir (Al Jazeera, 2012). İran bu dönemde Esad'ı sınırlı reformlara yönlendirmeye çalışmış ve bazı muhalif gruplarla dolaylı temaslara girişmiştir.

"Suriyeli-Suriyeli çözüm" söylemi etrafında şekillendirilen bu diplomatik pozisyonun somut bir yansıması olarak Kasım 2012'de Tahran, Suriyeli hükümet temsilcileri ile bazı muhalefet gruplarını bir araya getiren ulusal diyalog toplantısına ev sahipliği yaptı (Tasnim Haber Ajansı, 2012, 13 Kasım). Ancak Esad'ın reform adımlarını reddetmesi, İran'ın daha doğrudan bir müdahale rotasına girmesinin zeminini hazırlamıştır (Iran Primer, 2012; Goodarzi, 2013).

Buna karşın Ali Hamaney, Suriye krizini en başından itibaren Batı ve bölgesel aktörlerin yönlendirdiği bir "komplo" olarak çerçevelemiş; İran'ın Suriye'ye desteğini "İslam'ın ve direniş cephesinin zorunlu bir savunması" olarak konumlandırmıştır:

"Suriye'deki olaylar bir halk hareketi değildir; emperyalizmin ve Siyonizmin bölgedeki planının bir parçasıdır. İran bu planın karşısında durmaya devam edecektir." — Ali Hamaney, Tahran, Mart 2011 (Sadjadpour, 2013, s. 6–7)

Söz konusu alternatif yaklaşımlar karar alma sürecinde belirleyici olamamış; Rehberlik makamının güvenlik merkezli tehdit algısı, İran'ın nihai politika tercihini şekillendiren baskın faktör haline gelmiştir. Bu süreç, neoklasik realist çerçevede lider algısının sistem baskılarını yorumlama biçiminin dış politika çıktısını nasıl doğrudan

belirlediğini somut olarak göstermektedir: aynı kriz, farklı İranlı elitler tarafından farklı tehdit çerçevelerinde değerlendirilmiş; ancak Velayeti Fakih yapısının hiyerarşik mantığı Hamaney'in yorumunu baskın kılmıştır (Lobell vd., 2009, s. 28–31).

Neoklasik realist çerçeve açısından kritik olan nokta tam da burada ortaya çıkmaktadır. Hamaney'in 2011–2013 dönemindeki açıklamaları incelendiğinde, tehdit algısının giderek sertleşen ve operasyonel bir boyut kazanan bir söylemsel dönüşüm izlediği görülmektedir. Mart 2011'de "dış komplo" olarak çerçevelenen kriz, Ekim 2011'de "direniş hattını çökertme girişimi" olarak yeniden tanımlanmış; bu söylemsel dönüşüm kurumsal mobilizasyon için ideolojik zemini hazırlamıştır:

"Suriye meselesi, düşmanın İslam coğrafyasının kalbine yönelik planının bir parçasıdır. Bu planı bozmak bizim hem hakkımız hem de görevimizdir." — Ali Hamaney, Tahran, Ekim 2011 (Sadjadpour, 2013, s. 6–7)

2012 başında ise tehdit algısı coğrafi bir boyut kazanmış; İran'ın güvenliğinin yalnızca kendi sınırlarında değil, Suriye ve Lübnan hattında korunması gerektiği vurgusu Hamaney'in söyleminde giderek belirginleşmiştir. Bu "ileri savunma" çerçevesi, Kudüs Gücü'nün sahadaki kurumsal varlığını meşrulaştıran temel ideolojik referans noktasına dönüşmüştür. (Sadjadpour, 2013, s. 6–7)

2013 itibarıyla ise söylem bir adım daha ileri giderek Hizbullah ve milis güçlerin Suriye'deki varlığını "mukavemet güçlerinin ortak savunması" olarak tanımlamış; kurumsal müdahaleye açık bir ideolojik zemin oluşturulmuştur:

"Suriye'deki direniş güçlerinin zaferi, tüm İslam dünyasının zaferidir. Bu savaşı kaybetmek İran'ın bölgedeki konumunu temelden sarsardı." — Ali Hamaney, Tahran, Haziran 2013 (Sadjadpour, 2013, s. 7–8)

Bu söylemsel dönüşüm, İran'ın Suriye politikasının yalnızca tepkisel değil; ideolojik bir çerçevede aktif biçimde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Hamaney'in tehdit tanımı genişledikçe kurumsal müdahalenin kapsamı da buna paralel olarak derinleşmiş; pasif gözlemcilikten düşük görünürlüklü angajmana, oradan da kurumsallaşmış vekil seferberliğine uzanan bir süreç işlemiştir.

Bu noktada İran'ın Suriye krizini Mısır ve Tunus devrimlerinden neden farklı bir çerçevede ele aldığını anlamak, sürecin bütünü açısından kritik bir önem taşımaktadır. Uzun'un (2020, s. 8–10) ortaya koyduğu üzere İran, Arap dünyasındaki toplumsal hareketleri "Arap Baharı" olarak değil; 1979 İran Devrimi'nin bölgeye yayılmasının bir devamı olan "İslami Uyanış" olarak tanımlamaktaydı. Bu çerçevede Mısır ve Tunus'taki devrimler olumlu karşılanırken Suriye bu tablodan köklü biçimde ayrışmaktaydı.

Uzun'un (2020, s. 12) vurguladığı üzere İslami Uyanış söyleminin siyasi zemini, 2013 sonrasında Mısır'daki darbe ve Suriye ile Libya'daki iç savaşların derinleşmesiyle birlikte hızla eridi. Bu dönüşüm, İran'ın söylemini siyasi alandan askeri alana kaydırmaya zorladı; "tekfiri tehdide karşı savunma" çerçevesi, İran'ın Suriye'deki varlığını meşrulaştıran yeni ideolojik gerekçe haline geldi.

Bu ideolojik çerçevenin kurumsal yansıması da son derece somuttur. Uzun'un (2020, s. 2) aktardığı verilere göre İran Şehitler ve Gaziler Vakfı, Suriye ve Irak'a gönderilecek gönüllüler için resmi kayıt sürecini Besic aracılığıyla yürüttüğünü kamuoyuyla paylaşmıştır. Nitekim Mart 2017 itibarıyla sınır ötesi operasyonlarda hayatını kaybeden IRGC danışmanı ve gönüllü sayısının 2.100'ü aştığı Şehitler Vakfı Başkanı Mohammad Ali Shahidi tarafından açıklanmıştır (Uzun, 2020, s. 2). Bu veriler, söylemsel dönüşümün kurumsal mobilizasyonla ne denli sıkı biçimde örtüştüğünü açıkça gözler önüne sermektedir.

3.2.2. 2011–2012: Kurumsal Mobilizasyon — Kudüs Gücü'nün Devreye Girişi

Dış boyutta İran'ın Suriye krizine verdiği kurumsal yanıt şekillenirken, iç boyutta da önemli bir gerilim yaşanmaktaydı. Bu dönemde İran kamuoyunun ve entelektüel çevrelerinin bir bölümü, "Arap Baharı"nın yarattığı demokratikleşme dalgasından etkilenerek Suriye dahil tüm İslam ülkelerinde rejim değişikliğini olumlu karşılıyordu. Bir önceki bölümde ele alındığı üzere Rafsancani gibi üst düzey figürler bu eğilimi kamuoyu önünde dile getirmiş; kriz karşısında reformcu bir tutum sergilemiştir. Ancak Rehberlik makamı ve IRGC bu gelişmeleri ideolojik ve güvenlik merkezli bir perspektiften değerlendirerek söz konusu toplumsal ve siyasi eğilimden belirgin biçimde ayrışmaktaydı (Uzun, 2020, s. 8–10; Vural Jane, 2019, s. 118–120).

Neoklasik realist çerçevede bu tablo, İran'ın Suriye politikasının büyük ölçüde Velayeti Fakih yapısının hiyerarşik mantığı içinde şekillenen güvenlik merkezli tehdit algısı tarafından belirlendiğini göstermektedir. (Lobell vd., 2009, s. 28–31)

Bu iç gerilim arka planda sürerken sahadaki kurumsal mobilizasyon hız kesmeden ilerliyordu. Bu dönemde İran'ın Suriye sahasındaki en kritik aktörü kuşkusuz Kasım Süleymani liderliğindeki Kudüs Gücü olmuştur. Süleymani'ye yakın Kudüs Gücü komutanlarından Hac Yunus'un aktardığına göre, Süleymani sahaya çok erken inmiş ve başlangıçta son derece sınırlı bir kadroyla çalışmıştır:

"Bu başlangıçta, sayıları iki elin parmaklarından az olan sınırlı sayıda İranlı komutanla gerçekleşti... Başlıca görevimiz Suriye ordusunu örgütlemede danışmanlık yapmaktı". — Hac Yunus, Kudüs Gücü komutanlarından (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak)

Hac Yunus ayrıca dönemin genel havasını da şöyle aktarmaktadır:

"Kendi değerlendirmemize göre Esad hükümeti en fazla beş ay içinde çökecekti. Bazen işin bittiğini düşündüğümüz olurdu." — Hac Yunus (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak)

Bu itiraf, neoklasik realist çerçeve açısından son derece önemlidir: İran'ın Suriye'deki müdahalesi, başlangıçta net bir stratejik çıktı garantisi olmaksızın, tehdit algısı ve ideolojik motivasyonla şekillenmiştir. Bir başka deyişle İran'ın müdahalesi, yalnızca dar anlamda maliyet-fayda hesabıyla değil; Rehberlik makamının güvenlik merkezli tehdit algısı ve ideolojik değerlendirmeleriyle birlikte şekillenmiştir.

Süleymani ise bu dönemde bile Suriye'nin düşmesinin doğuracağı sonuçları net biçimde görmekteydi:

"Suriye'ye yapacağımız her türlü yardım, aslında İran'ı savunmaktır. Suriye cephesi çöktüğünde düşman kapılarımıza dayanmış olur." — Kasım Süleymani, IRGC yetkililerine hitaben, 2012 (Ostovar, 2016, s. 203)

Öte yandan Süleymani'nin söylemi, Hamaney'in ideolojik çerçevesinden farklı olarak daha pragmatik bir zemine oturmaktaydı. Nitekim ilerleyen dönemde yaptığı bir konuşmada bu farklılığı bizzat dile getirmiştir:

Bazı dostlare, Suriye ve Irak'a girmeyin ve ihtiyatla devrimden savunun diyen arkadaşlar vardı. Birisi diktatörü savunmaya gidecek miyiz dedi; Lider ise hangi ülkelere baktığımızda diktatörün kim olduğunu sordu. Biz çıkarlara bakıyoruz. — Kasım Süleymani, Tahran, Ağustos 2017 (Mehr Haber Ajansı, 2017, 20 Ağustos)

Bu ifade birden fazla açıdan son derece değerlidir. Her şeyden önce IRGC içinde ve üst düzey karar alma mekanizmalarında müdahaleye karşı çıkan seslerin var olduğunu dolaylı biçimde teyit etmektedir. Ancak daha da önemlisi Hamaney'in tutumunu ideolojik değil pragmatik bir "çıkar" hesabı olarak çerçevelemesidir. Bu yorum, Süleymani'nin Hamaney ile tam bir uyum içinde paylaştığı stratejik perspektifi yansıtmaktadır: müdahale kararı ideolojik bir zorunluluk olduğu kadar somut çıkar hesabına dayanan bir stratejik tercihti. Velayeti Fakih yapısının hiyerarşik mantığı içinde bu iki boyutun örtüşmesi, hem reformcu hem de ihtiyatçı sesleri devre dışı bırakan belirleyici faktör olmuştur. (Ostovar, 2016, s. 203–205; Vural Jane, 2019, s. 118–120).

Söz konusu kurumsal mobilizasyonun somut çıktısı, Kudüs Gücü'nün Suriye sahasındaki varlığının sistematik biçimde genişlemesi olmuştur. Başlangıçta yalnızca danışmanlık ve eğitim işlevleriyle sınırlı tutulan bu varlık, 2012 itibarıyla operasyonel bir boyut kazanmaya başlamıştır. Kriz öncesinde İran'ın Suriye'de 2.000 ile 3.000 arasında IRGC subayı konuşlandırdığı ve bu yapının hem yerel kuvvetlerin eğitimini hem de Hizbullah'a uzanan silah ve kaynak akışını yönettiği bilinmektedir (CFR, 2026).

Bu ön varlık, İran'ın kriz başladığında hazır bir müdahale altyapısına sahip olduğunu ortaya koymakta; mobilizasyonun sıfırdan değil mevcut kurumsal kapasite üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

3.2.3. 2012: Vekil Ağının Genişlemesi — NDF, Fâtımiyyûn ve Zeynebiyyûn

2012 yılı, İran'ın Suriye'deki vekil güç kullanımının niteliksel olarak dönüştüğü kritik bir yıl olmuştur. Bu dönüşüm, tek bir hamleyle değil; birbirini izleyen ve birbirini tamamlayan üç kurumsal adımla gerçekleşmiştir. Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında bu adımların her biri, sistem baskısının — yani Suriye ordusunun çözülmesi ve muhalefet güçlerinin güçlenmesi — İran karar alıcıları tarafından somut

stratejik çıktılara dönüştürüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu dönüşüm üç temel eksende ilerlemiştir: yerel yapıların kurumsal hale getirilmesi, Hizbullah'ın danışmanlık rolünden muharebe rolüne geçişi ve yabancı Şii milislerinin sistematik biçimde örgütlenmesi.

Bu sürecin ilk ve en özgün adımı, Ulusal Savunma Güçleri'nin (NDF) hayata geçirilmesidir. Suriye Arap Ordusu'nun geniş çaplı firarlar ve ağır kayıplar nedeniyle ciddi bir çözülme sürecine girmesi, İran açısından yalnızca sahada bir güç boşluğu yaratmakla kalmamış; doğrudan askeri müdahalenin uluslararası maliyetlerinden kaçınırken rejimi ayakta tutabilecek yeni bir kurumsal mekanizmanın inşasını zorunlu kılmıştır. Kudüs Gücü bu kritik eşikte dağınık halde faaliyet gösteren yerel silahlı grupları — Şebiha ve Alevi Halk Komiteleri olarak bilinen yapıları — tek bir çatı altında birleştirmeye yönelik kapsamlı bir yeniden yapılanma planı devreye sokmuştur. ISW'nin raporuna göre bu süreçte Kudüs Gücü subayları ile Esad'ın dönemin güvenlik danışmanı Muhammed Nasif Hayrbek arasında yürütülen gizli müzakereler belirleyici bir rol oynamıştır (Fulton, Holliday & Wyer, 2012).

NDF'nin tasarımında İran doğrudan kendi iç güvenlik modelinden, yani Besic örgütünden ilham almıştır. (Eisenstadt, 2015; Fulton, Holliday & Wyer, 2012) Bu süreçte belirleyici rol, Süleymani'nin yakın çevresinden general Hüseyin Hamedani tarafından üstlenilmiştir. Eski bir IRGC-Besic komutan yardımcısı olan Hamedani, bizzat İran'ın kendi iç örgütlenme modelini Suriye sahasına uyarlayarak NDF'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Süleymani'ye yakın Kudüs Gücü komutanlarından Hac Yunus bu süreci şöyle aktarmaktadır:

"Süleymani, önce vatansever savunmayı kurdu ve ardından bunu bir operasyonla canlı ve dinamik kıldı. O, komuta ve yönetimin Suriyelilerin kendisinde olması konusunda ısrar etti." — Hac Yunus (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak)

Süleymani'nin bu ısrarı tesadüfi değildir. NDF'nin resmi olarak Suriye devletine bağlı tutulması, İran'ın dolaylı vekil modelinin en belirgin özelliğini yansıtmaktadır: doğrudan ideolojik kontrol yerine kurumsal tasarım ve operasyonel yönlendirme yoluyla nüfuz kurmak, hem uluslararası meşruiyet maliyetlerini düşürmüş hem de İran'a inkâr edilebilirlik zemini sağlamıştır. Zirve döneminde 2013–2015 yılları arasında NDF'nin

toplam mevcudunun 60.000 ile 90.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Al-Tamimi, 2022; INSS, 2025).

Ancak bu modelin sınırlılıkları kısa sürede kendini göstermiştir: NDF üzerinde tam ideolojik kontrolün yokluğu, Rusya'nın 2016'da bu yapıyı Suriye ordusuna entegre etmesinin önünde herhangi bir engel bırakmamış; İran'ı stratejik ağırlığını Yerel Savunma Güçleri'ne (LDF) kaydırmak zorunda bırakmıştır (ORSAM, 2022).

NDF'nin kuruluş süreciyle eş zamanlı olarak Hizbullah'ın Suriye sahasındaki rolü de niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Lübnanlı örgüt Mayıs 2011'de Suriye krizine erken müdahil olmuş; başlangıçta güvenlik kuvvetleri ve Suriye ordusuna eğitim ve teknik destek sağlamıştır (Uzun, 2020, s. 23). Ancak 2012'nin ikinci yarısından itibaren bu destek doğrudan muharebe katılımına dönüşmeye başlamıştır. Sinkaya'nın (2015, s. 82–84) belirttiği üzere İran, Hizbullah'ı sahaya sürerek vekil modelini kurumsal bir müdahale aracına dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, İran'ın vekil mimarisinde kritik bir eşiği temsil etmektedir: artık söz konusu olan yalnızca danışmanlık ve lojistik destek değil, doğrudan muharebe gücünün sahaya sürülmesidir. Fâtımiyyûn ve Zeynebiyyûn ile birlikte Hizbullah'ın bu muharebe rolü, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Kusayr Muharebesi'nde somut stratejik çıktısını verecektir.

İran'ın 2012'deki kurumsal genişlemesinin üçüncü ve son halkasını ise yabancı Şii milislerinin sistematik biçimde örgütlenmesi oluşturmaktadır. Aynı yıl İran, Afgan Şiilerinden oluşan Fâtımiyyûn Tümeni'ni ve Pakistanlı Şiilerden oluşan Zeynebiyyûn Tugayı'nı organize etmeye girişmiştir. Bu yapıların seferberliğinde IŞİD tehdidinin yarattığı dinî motivasyon belirleyici bir rol oynamış; (Wastnidge, 2016, s. 334–337) Şii kutsal mekânlarının korunması söylemi geniş bir gönüllü havuzuna ulaşmayı mümkün kılmıştır. Uzun'un (2020, s. 17) aktardığı verilere göre 2014–2017 döneminde Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren toplam 125 Şii grubun yüzde 61'i pro-İrancı olup İran Rehberlik makamına siyasi bağlılık bildirmekteydi; bunların yaklaşık yüzde 40'ı Irak sınırlarını aşarak Suriye'de de faaliyet göstermiştir.

Bu üç kurumsal adımın bütünü değerlendirildiğinde 2012 yılının İran'ın vekil güç stratejisinde bir kırılma noktası olduğu açıkça görülmektedir. Mumford'un (2013, s. 63–65) vurguladığı gibi vekil aktörler üzerinden yürütülen çatışmalar, sponsor devlete hem

maliyet avantajı hem de operasyonel esneklik sağlamaktadır. İran açısından bu model, doğrudan askerî müdahalenin doğuracağı uluslararası maliyetlerden kaçınırken sahadaki etkinliği artırmanın en rasyonel yolu olarak öne çıkmıştır. Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında bu kurumsal genişleme, sistem baskısının lider algıları ve kurumsal kapasite aracılığıyla somut stratejik çıktılara dönüştüğünün en belirgin kanıtını sunmaktadır: tehdit büyüdükçe kurumsal yanıt da derinleşmiş; reaktif bir angajmandan proaktif bir mimari inşasına uzanan süreç böylece tamamlanmıştır.

3.2.4. 2013: Kusayr Muharebesi — Stratejik Kırılma Noktası

2013 yılının en kritik saha gelişmesi, Mayıs–Haziran aylarında yaşanan Kusayr Muharebesi olmuştur. Ancak bu muharebeyi salt bir askeri zafer olarak okumak, onun taşıdığı çok katmanlı stratejik anlamı gözden kaçırmak demektir. Kusayr, İran önderliğindeki eksenin Suriye iç savaşında gerçekleştirdiği ilk büyük ölçekli, açık ve taarruz niteliğindeki ortak harekâtı temsil etmektedir. 2011–2013 döneminde ağırlıklı olarak danışmanlık, istihbarat ve savunma işlevleriyle sınırlı kalan İran varlığı, bu muharebe ile birlikte niteliksel bir dönüşüm geçirmiş; pasif angajmandan aktif saha yönetimine geçişin fiili ilanı niteliği kazanmıştır (Sullivan, 2013; CSIS, 2013).

Harekâtın operasyonel mantığı, sonraki dönemde "Kusayr Kuralları" olarak anılacak yeni bir savaş modelinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu modelde Suriye ordusu topçu ve hava desteğini üstlenirken, Hizbullah'ın deneyimli piyadeleri yaklaşık 2.000 savaşçıyla ev ev, sokak sokak temizleme operasyonlarını bizzat yürütmüştür. Washington Institute'ün analizine göre bu taktik model, ilerleyen dönemde Halep ve Şam'daki kentsel çatışmalarda rejimin standart savaş doktrinine dönüşmüştür (Pollak, 2013).

Kusayr'ın geri alınması salt taktik bir kazanımın ötesinde üç kritik stratejik sonuç doğurmuştur: rejimin batı cephesi güvence altına alınmış, Homs üzerindeki kontrol pekiştirilmiş ve muhalefet güçlerinin Lübnan'dan gelen ikmal hatları kesilmiştir (CSIS, 2013).

Ancak Kusayr Muharebesi'nin belki de en kalıcı etkisi, savaş alanının çok ötesine geçen bir meşruiyet dönüşümüdür. Bu muharebede yaşanan ağır kayıplar —

Hizbullah'ın yalnızca birkaç hafta içinde 100 ila 140 arasında savaşçı kaybettiği tahmin edilmektedir — Tahran'ın Suriye'deki varlığını artık gizli tutmasını fiilen imkânsız kılmıştır. (Sullivan, 2013, s. 1–6)

Bu noktaya kadar İranlı ve Lübnanlı kayıplar sessiz sedasız defnedilmekte, resmi makamlar ise ülkenin Suriye'deki rolünü önemsizleştirmekteydi. Kusayr bu sessizliği kırdı; ancak bunu yaparken İran'ın elinde güçlü bir ideolojik araç hazırdı: "Müdafaa-i Haram" söylemi. Şii kutsal mekânlarını — başta Şam'daki Hazreti Zeynep türbesini — tekfiri grupların tehdidinden koruma çerçevesinde inşa edilen bu anlatı, Kusayr'ın coğrafi konumundan bağımsız olarak tüm Suriye operasyonlarını dinî bir zorunluluk olarak yeniden tanımladı. Resmi taziye törenleri ve açık cenaze merasimleri bu tarihten itibaren "Müdafaa-i Haram Şehitleri" başlığı altında düzenlenmeye başlandı; böylece askeri angajman, toplumsal meşruiyet zeminine oturtuldu (Sullivan, 2013, s. 1–6)

Bu ideolojik dönüşümün iç boyuttaki yansıması eş zamanlı olarak şekillenmiştir. Haziran 2013'te gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hasan Ruhani'nin zafer kazanması, İran'ın iç siyasetinde "Meydan" ve "Diplomasi" arasındaki yapısal ikiliğin ilk kez belirginleştiği ana denk gelmektedir. Ruhani hükümeti ekonomik toparlanmayı ve Batı ile müzakere sürecini önceliklendirirken, IRGC Suriye sahasındaki operasyonlarını genişletmeyi sürdürmüştür. (Juneau, 2015, s. 142–143)

Bu dönemde dış politika üretimi fiilen ikiye bölünmüştür: bir yanda Kudüs Gücü'nün doğrudan Rehberlik makamına bağlı olarak yürüttüğü saha operasyonları, diğer yanda hükümetin bu operasyonların uluslararası ve ekonomik maliyetlerini yönetmeye çalıştığı diplomatik hat. Neoklasik realist çerçevede bu tablo kritik bir bulguya işaret etmektedir: İran'ın dış politika çıktısı, yalnızca sistemik baskıların değil, kurumlar arası güç dengesinin de bir ürünüdür (Vural Jane, 2019, s. 103–115; Juneau, 2015, s. 142–143).

Aynı dönemde Tahran'da gerçekleşen kritik bir toplantı, bu kurumsal koordinasyonun somut bir ifadesini sunmaktadır. Uzun'un (2020, s. 23) aktardığına göre 2013 baharında Hamaney, Nasrallah, Süleymani ve Suriyeli subaylar bir araya gelerek daha sıkı bir işbirliği ve koordinasyon kararı almıştır. Bu toplantının doğrudan sonuçlarından biri, Esad yanlısı milisler ile yerel komitelerin daha kurumsal bir yapı

altında birleştirilmesi olmuştur. Söz konusu buluşma, İran'ın Suriye politikasının artık reaktif değil; uzun vadeli bir stratejik mimariye dönüştürülmekte olduğunun en açık göstergesidir.

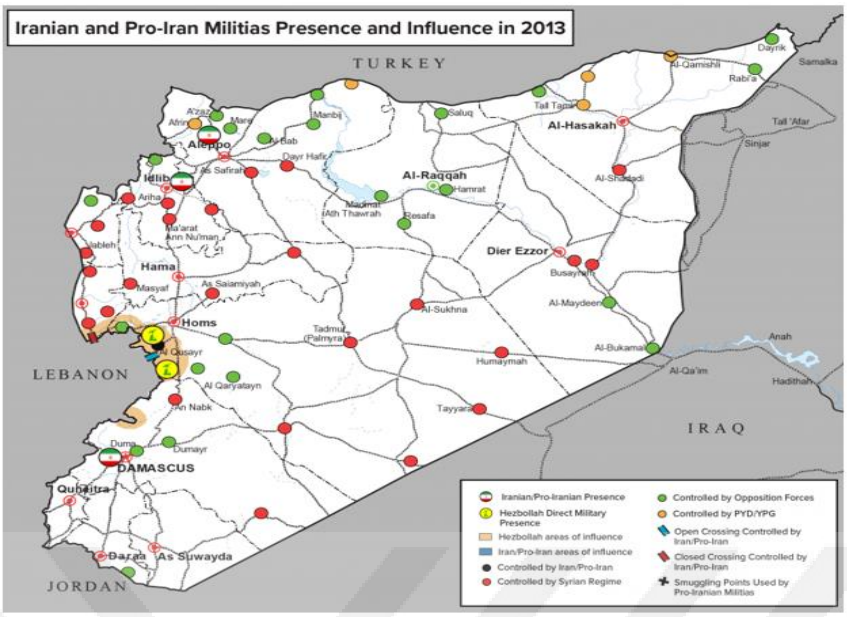
Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında Kusayr Muharebesi, İran'ın Suriye stratejisinde önemli bir kırılma noktasıdır. Bu süreçte sistem baskısı, Rehberlik makamının tehdit algısı aracılığıyla yorumlanmış; IRGC'nin kurumsal kapasitesi seferber edilmiş ve 'Müdafaa-i Haram' söylemi üzerinden toplumsal meşruiyet üretilmiştir. Ancak aynı süreç, ilerleyen dönemde belirginleşecek maliyet, meşruiyet ve kurumlar arası gerilim dinamiklerinin de temelini oluşturmuştur. (Sullivan, 2013, s. 1–6; Lobell vd., 2009, s. 28–31)

Tablo 3. İran'ın Suriye Sahasındaki Başlıca Vekil Güç Yapıları ve Operasyonel Profilleri (2013–2024)

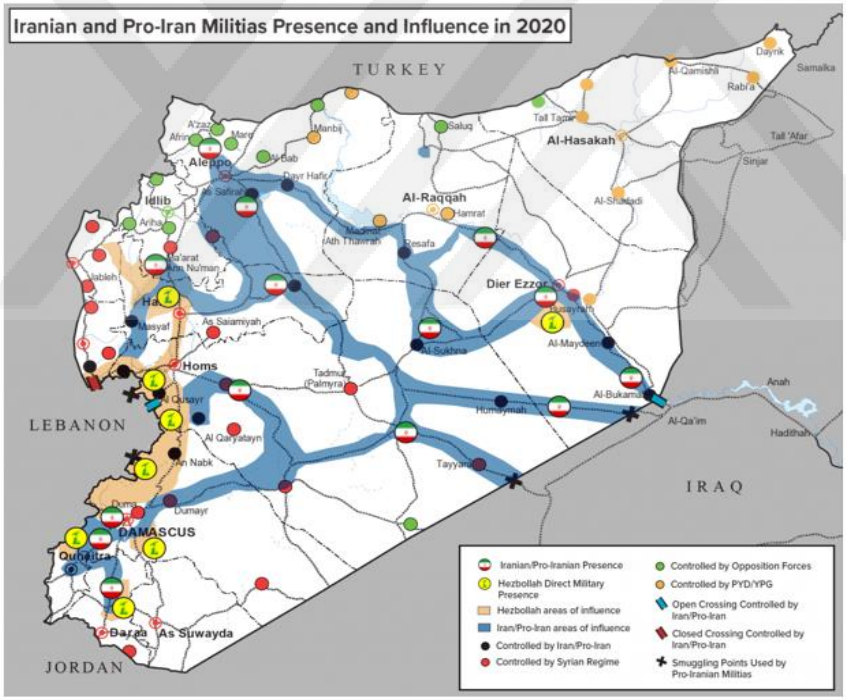
Vekil güç	Kökeni	Tahmini mevcudu	Temel operasyon alanları	Stratejik işlevi	IRGC Koordinasyonu	Finansman
Lübnan Hizbullahı	Lübnan (Şii)	7000-10000	Kusayr, kalamun, Halep, Şam	Komuta-kontrol. Elit muharip güç	Doğrudan Kudüs Gücü Komitasında	700M-1B USD/ Yıl
Fatımiyyun Tümeni	Afganistan (Hazara Şii)	10000-20000	Halep, palmira, deyrizor	Ana saldırı güç	IRGC subayları Komutasında	Aylık maaş + İkamet izni
Zeynebiyyun Tugayı	Pakistan (Şii)	2500- 4000	Halep, Şam çevresi, Dera	Operasyonel Destek	Kudüs gücü Pakistan ağları	İran devlet Kaynakları
Hareket el-nüceba	Irak (Şii)	3000- 4000	Halep, Doğu Suriye	Kentsel savaş	IRGC ile Doğrudan bağ	İran Dışişleri + IRGC
Katâib Hizbullah	Irak (Şii)	2000- 4000	Ebu kemal Tenf, Halep	Lojistik koridor Güvenliği	Kudüs Gücünün Uygulayıcısı	Kara köprüsü Stratejisi
NDF (Ulusal Sav.)	Suriye (Yerel)	60000-90000	Suriye geneli	Yerel kontrol, istihbarat	Besic modeli (IRGC danışm)	Suriye hük + İran

Kaynak: Ostovar (2016, s. 201–204); Schneider (2018); Washington Institute (2025); Levitt (2013, s. 11–14

Harita 1. Suriye'deki Kontrol Alanları ve İran'a Yakın Aktörlerin Varlığı (2013)

Harita 2. Suriye'deki Kontrol Alanları ve İran'a Yakın Aktörlerin Varlığı (2020)

Kaynak: Atlantic Council, "Factbox: Iranian Influence and Presence in Syria", https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria/ (Erişim Tarihi: 08.06.2026).

Tablo 3 ile Harita 1 ve Harita 2'de görüldüğü üzere, İran'ın vekil güç stratejisinin erken aşamada dahi tekil bir yapıdan ziyade, farklı işlevlere sahip çok katmanlı bir güvenlik mimarisi şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Haritaların karşılaştırılması, İran destekli güçlerin zaman içerisinde Suriye'nin batı eksenindeki varlıklarını pekiştirdiğini ve Irak sınırına uzanan lojistik koridor üzerindeki etkilerini artırdığını göstermektedir. Bu dönemde İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinde belirgin bir "yükselişin başlangıcı" gözlemlenmiştir. Bu süreçte İran, doğrudan askerî müdahale yerine vekil güçler üzerinden ilerleyen bir angajman modelini benimseyerek sonraki dönemde kurumsallaşacak yapının hem örgütsel hem de ideolojik temelini atmıştır.

3.3. İkinci Aşama (2013–2017): Yükselişin Kurumsallaşması ve Zirvesi

2013 sonrasında Suriye iç savaşının seyri, İran'ın vekil güç stratejisinde niteliksel bir sıçramaya işaret etmektedir. 2011–2013 döneminde daha çok rejimin çöküşünü engellemeye yönelik reaktif bir çerçevede şekillenen İran angajmanı, bu aşamada kurumsallaşmış, çok katmanlı ve süreklilik arz eden bir güvenlik mimarisine dönüşmüştür. ABD'nin rejim karşıtı gruplara verdiği dolaylı destek, Körfez ülkelerinin sahaya artan müdahalesi ve İsrail'in yoğunlaşan hava saldırıları, İran açısından Suriye'yi ikincil bir kriz alanı olmaktan çıkararak doğrudan ulusal güvenlik ve bölgesel denge meselesine dönüştürmüştür (Phillips, 2016, s. 94–97).

Bununla birlikte neoklasik realist çerçevenin temel varsayımına uygun olarak bu sistemik baskılar, dış politika çıktısına doğrudan yansımamış; İran'ın iç dinamikleri — lider algıları, kurumsal kapasite ve toplumsal meşruiyet inşası — aracılığıyla somut stratejik çıktılara dönüştürülmüştür.

3.3.1. 2013–2015: Kurumsal Derinleşme ve İç Meşruiyet İnşası

Bu süreçteki stratejik dönüşümü yalnızca Süleymani'nin bireysel liderliğiyle açıklamak analitik açıdan yetersiz kalacaktır. Söz konusu dönüşüm, her şeyden önce Kudüs Gücü'nün kurumsal kapasitesinin, IRGC'nin bölgesel ağlarının ve İran devlet yapısının güvenlik merkezli karar alma mekanizmasının ürünüdür. Süleymani'nin rolü, bu kurumsal kapasiteyi koordine eden operasyonel merkez işlevi görmekti; dönüşümün

taşıyıcısı bireysel bir deha değil, onlarca yıl boyunca inşa edilmiş kurumsal bir altyapıydı (Ostovar, 2016, s. 203–205; Vural Jane, 2019, s. 103–115).

Bu bağlamda dönemin Kudüs Gücü komutanı yardımcısı Hüseyin Şeyh'ül-İslam, Süleymani'nin bu süreçteki rolünü şöyle değerlendirmiştir:

"Süleymani'nin en büyük işlerinden biri, Putin gibi birini Suriye'ye hava kuvvetleri getirmeye ikna etmesidir." — Hüseyin Şeyh'ül-İslam (Mehr Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak)

Bu kurumsal çerçeve içinde Süleymani'nin benimsediği stratejinin beş temel unsuru bulunmaktaydı: yerel halkı kendi bölgelerini savunmak üzere örgütleyen savunma modeli; teorik olarak imkânsız görülen bölgelere bile silah ulaştırmayı başaran gizli ve sürdürülebilir lojistik transferi; silah bağımlılığından öz-yeterliliğe geçişi hedefleyen saha üretim kapasitesi; Lübnan, Irak, Suriye ve Filistin'deki farklı grupları ortak operasyonlarda buluşturan çok cepheli

koordinasyon ve farklı ideoloji ile kökenden gelen grupları dışlamak yerine bu çeşitliliği stratejik bir güce dönüştüren kapsayıcı yaklaşım (Mehr Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak). Hac Yunus'un aktardığı üzere Halep'te yaklaşık 5.000 kişi çoğunluğu Sünni olmak üzere çeşitli gruplarda örgütlendi ve bu durum dengeleri değiştirdi.

Bu dönemin en belirleyici söylemsel dönüşümü ise "tekfiri tehdide karşı savunma" çerçevesinin üstlendiği işlevsel roldür. Bu çerçevenin salt ideolojik bir tutum olmadığı; aksine birbirini tamamlayan üç stratejik işlev üstlendiği görülmektedir. Birinci işlev olarak seferberlik açısından söylem, hem İranlı Besic gönüllülerini hem de Afgan ve Pakistanlı Şii savaşçıları sistematik biçimde mobilize etmiştir. İkinci işlev olan meşruiyet boyutunda ise Suriye'deki varlık, salt jeopolitik bir hesabın değil dinî ve insanî bir zorunluluğun ürünü olarak konumlandırılmıştır. Üçüncü işlev olarak ulusötesi boyutta Şii kutsal mekânlarını koruma söylemi, ulusal sınırları aşan bir bağlılık zemini oluşturarak İran'ın bölgesel ağını pekiştirmiştir (Uzun, 2020, s. 12–14; Wastnidge, 2016, s. 334–337).

IRGC'nin resmi yayın organı Payam-e Enghelab'da yer alan ifadeler bu üç işlevin bilinçli biçimde kurgulandığını açıkça ortaya koymaktadır: "Direniş Ekseni", bölgede

Türkiye ve Suudi Arabistan'ın ABD ve İsrail ile iş birliği yaparak desteklediği Selefi-tekfiri ideolojiyle doğrudan mücadele eden bir blok olarak konumlandırılmıştır. (Uzun, 2020, s. 14)

Söz konusu söylemsel çerçevenin iç boyuttaki karşılığı da bu dönemde somut kurumsal biçimler almıştır. Haziran 2013'te gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ruhani'nin zafer kazanması, İran'ın iç siyasetinde "Meydan" ile "Diplomasi" arasındaki yapısal ikiliğin belirginleştiği bir dönüm noktasına denk gelmiştir. Ruhani hükümeti ekonomik toparlanmayı ve Batı ile müzakere sürecini önceliklendirirken IRGC Suriye sahasındaki operasyonlarını genişletmeyi sürdürmüştür. Nitekim 2015 yılında imzalanan JCPOA ile bölünen tıkanan İran ekonomisine sağlanan kısmi mali nefes, dolaylı da olsa Kudüs Gücü'nün bölgesel lojistik kapasitesini destekleyen bir kaynak zemini oluşturmuştur (Tabatabai, 2020, s. 112–115; Juneau, 2015, s. 142–143).

Ancak bu ilişki doğrudan değil dolaylı nitelikteydi: JCPOA'nın sağladığı makroekonomik istikrar, İran devletinin genel kaynak havuzunu genişletmiş; bu da IRGC'nin bölgesel operasyonlarını sürdürmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede dış politika üretimi fiilen ikiye bölünmüştür: bir yanda Kudüs Gücü'nün doğrudan Rehberlik makamına bağlı olarak yürüttüğü saha operasyonları, diğer yanda hükümetin bu operasyonların uluslararası ve ekonomik maliyetlerini yönetmeye çalıştığı diplomatik hat. (Vural Jane, 2019, s. 103–115)

Aynı dönemde İran kamuoyunun Suriye varlığına ilişkin algısı da köklü bir dönüşüm geçirmiştir. 2014 yılında IŞİD'in Musul'u ele geçirmesi ve bu grubun İran sınırlarına yaklaşması, "eğer bugün Şam'da savaşmazsak yarın Tahran'da savaşmak zorunda kalırız" söylemini toplumsal meşruiyet zemininde baskın kılmıştır. Bu çerçevede Suriye operasyonlarına yönelik başlangıçtaki çekinceler büyük ölçüde törpülenmiş; bölgesel müdahale iç kamuoyunda bir güvenlik zorunluluğu olarak yeniden tanımlanmıştır (Wastnidge, 2016, s. 334–337).

Bu süreçte resmî medyanın Süleymani'yi ön cephelerde gösteren görüntüleri sistematik biçimde yayması, onu sıradan bir askeri komutandan ulusal bir kahraman figürüne dönüştürmüş; bu durum gönüllü seferberliğinin hacmini önemli ölçüde artırmıştır (Golkar, 2015, s. 189–192).

Öte yandan IŞİD'in Haziran 2014'te Musul'u ele geçirmesinin ardından Ayetullah Sistani'nin yayımladığı fetva ile 60.000 ila 90.000 arasında gönüllünün kısa sürede kayıt yaptırması, Şii seferberliğinin dinî motivasyonunu gözler önüne sermiştir. Ancak bu mobilizasyonda asıl belirleyici olan IRGC'nin kurumsal kapasitesi olmuştur. Uzun'un (2020, s. 17) aktardığı verilere göre 2014–2017 döneminde Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren toplam 125 Şii grubun yüzde 61'i pro-İrancı olup İran Rehberlik makamına siyasi bağlılık bildirmekteydi.

Bu dönemin en özgün kurumsal çıktılarından birini ise İran Meclisi'nin 2016 yılında kabul ettiği yasal düzenleme oluşturmaktadır. İlgili ek madde kapsamında "sekiz yıllık savaş veya sonrasında yetkili mercilerin görevlendirmesi çerçevesinde hayatını kaybeden yabancı uyruklu şehitlerin eş, çocuk ve ebeveynlerine, başvuru tarihinden itibaren en geç bir yıl içinde İran vatandaşlığı verilmesi" hükme bağlanmıştır (İran Meclisi Araştırma Merkezi, 2016, 13 Mayıs

Aynı dönemde İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin de "yabancı uyruklu Müdafaa-i Haram mensuplarının" ailelerine vatandaşlık tanıyan girişimleri desteklediğine ilişkin açıklamalar kamuoyuna yansımıştır. Bu gelişmeler, İran'ın vekil mobilizasyonunu geçici savaş zamanı ilişkilerinin ötesine taşıyarak yarı-kurumsal ve uzun vadeli bir güvenlik mimarisine dönüştürmeye çalıştığını somut biçimde ortaya koymaktadır. Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında bu düzenleme, İran'ın sistemik tehdit algısını yalnızca askeri değil; toplumsal, hukuki ve kurumsal araçlarla da yönetmeye çalıştığını gözler önüne sermektedir (Lobell vd., 2009, s. 31).

3.3.2. 2015–2017: Rusya ile Tamamlayıcı İşbirliği ve Stratejik Gerilimler

Eylül 2015'te Rusya'nın savaşa dahil olması, İran liderliği tarafından vekil stratejisini tamamlayan bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Süleymani'nin Eylül 2015'te Moskova'ya yaptığı ziyaret ve Putin ile gerçekleştirdiği görüşme, Rus-İran askeri koordinasyonunun temelini atmıştır (Allison, 2015, s. 45–48). Bu işbirliğinde rol dağılımı belirgin biçimde şekillendi: Rusya hava gücünü sağlarken İran vekil kara gücüyle sahayı yönetmekteydi. Hac Yunus bu süreci şöyle aktarmaktadır:

Rusların hiçbir askeri varlığı yoktu ve destekleri daha çok siyasi nitelikteydi. Bu, ABD'nin bombalama başlayıp Avrupa ve Arap ülkelerinin militanlara verdiği desteğin artmasıyla değişti... Rusya ile işbirliğimiz Süleymani'nin girişimiyle şekillendi. — Hac Yunus (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak)

Bununla birlikte bu işbirliğini "mükemmel bir uyum" olarak nitelendirmek analitik açıdan yanıltıcı olacaktır. Literatür, taktiksel iş birliğinin altında yatan yapısal bir güvensizliğin varlığına dikkat çekmektedir. Rusya'nın Suriye ordusunun yeniden yapılandırılması ve eğitimi üzerindeki etkisini artırması, İran'ın milis temelli nüfuz stratejisiyle örtüşmeyen bir güvenlik mimarisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Moskova'nın devlet merkezli yaklaşımı, İran'ın esnek ve ağ-temelli vekil modeliyle örtük bir rekabet ilişkisi üretmiş; nitekim 2016'da Rusya'nın NDF'yi Suriye ordusuna entegre etme girişimi bu rekabetin somut bir yansıması olmuştur (Trenin, 2018, s. 23–25).

Hac Yunus'un "Rusların kara kuvvetleri olduk gibi sözler, hastalıklı insanların laflarıdır" şeklindeki keskin ifadesi, iki taraf arasındaki bu örtük gerilimi belgeleyen nadir kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 10 Ocak).

Bu dönemin iç boyutunda ise "Meydan-Diplomasi" ikiliği giderek derinleşmiştir. Aralık 2016'da Halep'in geri alınması, IRGC kanadı tarafından Batı'ya güvenin anlamsızlığının kanıtı olarak sunulmuş; bu durum Suriye dosyasının daha da belirgin biçimde diplomatik kanalların dışına çıkarak Rehberlik makamı ve saha komutanları tarafından yönetilmesini pekiştirmiştir. Bu çerçevede Suriye politikası üzerindeki denetim tartışması, İran'ın dış politika üretimindeki kurumsal çatışmanın en somut tezahürlerinden biri olarak analitik öneme sahiptir (Vural Jane, 2019, s. 103–115; Tabatabai, 2020, s. 178–181).

3.3.3. Kasım 2017: Zafer İlanı, Tahran Saldırıları ve Dönüşümün Sınırları

Bu dönemin en kritik içsel kırılmalarından birini Haziran 2017'de IŞİD'in İran topraklarına taşıdığı saldırılar oluşturmaktadır. Tahran'daki İran Meclisi binasına ve İmam Humeyni Türbesine eş zamanlı olarak düzenlenen saldırılar, Suriye çatışmasını ilk kez doğrudan İran iç güvenlik meselesi hâline getirmiştir. Bu gelişmenin stratejik önemi

tartışılmazdır: söz konusu saldırılar, yıllardır sürdürülen "tehdidi sınır ötesinde durdur" söylemini kamuoyunda somutlaştırmış; IRGC'nin günler içinde Suriye'nin Deyrizor bölgesine gerçekleştirdiği füze saldırısı da bu söylemin en güçlü operasyonel kanıtına dönüşmüştür (Eisenstadt, 2017, s. 2–4; Tabatabai, 2020, s. 178–181).

Neoklasik realist perspektiften değerlendirildiğinde bu gelişme, tehdit algısının coğrafi olarak içselleştirildiğinin açık bir göstergesidir: İran elitlerinin "ileri savunma" çerçevesiyle meşrulaştırdığı Suriye angajmanı, artık toplumsal bellekte soyut bir jeopolitik hesap değil, somut bir güvenlik zorunluluğu olarak yer edinmiştir. Böylece Suriye dosyası, İran kamuoyunda dış politika meselesi olmaktan çıkarak doğrudan iç güvenlik paradigmasının bir parçası hâline gelmiştir.

Kasım 2017'de Ebu Kemal'in geri alınmasıyla IŞİD'in fiilî iktidarı sona ermiş; Süleymani bu tarihi gelişmeyi bizzat Hamaney'e bir mektupla bildirmiştir:

Ebu Kemal'in kurtuluş operasyonunun tamamlanmasıyla... bu lanetli ağacın egemenliğinin sonunu ilan ediyorum ve tüm ülkeler ve Müslümanlar adına bu büyük ve kader belirleyici zaferi size ve İslam âlemine tebrik ederim. — Kasım Süleymani, Hamaney'e Mektup, Kasım 2017 (Sepah News, 2017, 20 Kasım)

Bu mektup yalnızca sembolik bir jest değil; İran'ın Suriye stratejisinde bir dönemin kapandığının ve yeni bir evrenin başladığının resmî ilanıdır.

Bu çok katmanlı etkileşimin bütününe bakıldığında 2013–2017 dönemi, İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin zirveye ulaştığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu zirvede yalnızca dışsal değil; aynı zamanda içsel değişkenlerin belirleyici bir rol oynadığı açıkça görülmektedir. Sistemik baskılar — ABD müdahalesi, IŞİD tehdidi, bölgesel rekabet — İran liderliği tarafından güvenlik merkezli bir tehdit çerçevesinde yorumlanmış; bu yorum IRGC'nin kurumsal kapasitesi aracılığıyla somut stratejik çıktılara dönüştürülmüştür. İç boyutta ise JCPOA'nın yarattığı mali nefes, "tekfiri tehdide karşı savunma" söyleminin ürettiği toplumsal meşruiyet ve vatandaşlık düzenlemesiyle kurumsallaşan seferberlik mekanizmaları, İran'ın vekil mimarisini geçici bir angajmanın ötesine taşıyan temel unsurlar olmuştur.

Bununla birlikte artan operasyonel maliyetler, Rusya ile derinleşen örtük rekabet, "Meydan-Diplomasi" ikiliğinin yarattığı kurumsal gerilim ve toplumsal meşruiyet zeminindeki kırılganlıklar — bu zirve noktasının aynı zamanda sonraki dönemde ortaya çıkacak kısıtlanma ve düşüş dinamiklerinin de tohumlarını ektiğini açıkça göstermektedir. Neoklasik realist çerçeveden değerlendirildiğinde İran'ın bu dönemdeki genişlemeci davranışı, yalnızca sistemik baskıların değil; ideolojik motivasyonlarla desteklenen bir "aşırı angajman" dinamiğiyle daha tutarlı biçimde açıklanabilmektedir (Schweller, 2004, s. 164–166).

Bu nedenle 2013–2017 dönemi, İran'ın Suriye'deki varlığının geçici bir kriz müdahalesinden çıkarak kurumsallaşmış bölgesel nüfuz stratejisine dönüştüğü tarihsel eşik olarak değerlendirilebilir.

3.4. Üçüncü Aşama (2017–2020): Düşüşün Başlangıcı ve Kısıtlanma

2017 sonrasında Suriye sahasındaki güç dengeleri, İran'ın vekil güç stratejisinin sürdürülebilirliğini zorlayan yeni bir yapısal dönüşüme sahne olmuştur. Önceki dönemde kurumsallaşarak zirveye ulaşan İran varlığı, bu aşamada hem uluslararası sistem baskılarının yoğunlaşması hem de içsel kapasite sınırlarının belirginleşmesi nedeniyle kısıtlanmaya başlamıştır. Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında bu süreç, dış baskıların tek başına açıklayamayacağı çok katmanlı bir dönüşümdür: sistemik etkenler, İran'ın iç dinamikleriyle — toplumsal meşruiyet erozyonu, kurumlar arası gerilim ve ekonomik daralma — etkileşime girerek stratejik kısıtlanmayı üretmiştir.

3.4.1. Dış Baskıların Yoğunlaşması: İsrail, ABD ve Rusya

Bu dönemdeki en erken ve en kalıcı etkiyi yaratan kırılma, İsrail'in Suriye'deki İran bağlantılı hedeflere yönelik hava saldırılarını sistematik bir kampanyaya dönüştürmesidir. İsrail eski Hava Kuvvetleri Komutanı Eylül 2018'de yaptığı açıklamada Suriye'de "yaklaşık 200 hava saldırısı" gerçekleştirdiklerini doğrulamıştır (Al Jazeera, 2018).

INSS'nin değerlendirmesine göre yalnızca 2020 yılında gerçekleştirilen 500'den fazla İsrail füze saldırısı "İran'ın Suriye'deki tahkimatını yavaşlatmış, ancak henüz hedeflere ulaşmaktan uzak olduğu" sonucuna varılmıştır (INSS, 2025).

Bu saldırılar, İran'ın büyük ve sabit askeri üsler kurma stratejisini ciddi ölçüde sekteye uğratmış; Tahran'ı daha küçük, dağınık ve gizlenebilir yapılanmalara yöneltmiştir (International Crisis Group, 2018, s. 7–9). Bu durum aynı zamanda İran'ın Suriye'de klasik caydırıcılık üretmekte zorlandığını ve asimetrik hayatta kalma stratejilerine yöneldiğini göstermektedir.

Aralık 2023'te İsrail'in Şam yakınlarında gerçekleştirdiği saldırıda üst düzey IRGC-Kudüs Gücü komutanı Seyid Rıza Musevi hayatını kaybetmiştir. Saldırının hemen ardından İran Cumhurbaşkanı Reisi şu açıklamayı yapmıştır:

> *"Siyonist rejimin terörist ve suç teşkil eden eylemleri İran İslam Cumhuriyeti tarafından cevapsız kalmayacaktır."* — İbrahim Reisi, Aralık 2023 (Tasnim Haber Ajansı, 2023, 30 Aralık)

Bu dönemdeki ikinci kritik kırılma, ABD'nin "maksimum baskı" politikasıdır. Mayıs 2018'de ABD'nin JCPOA'dan çekilmesi ve ardından uygulamaya konulan kapsamlı yaptırımlar, İran'ın günlük petrol ihracatını yaklaşık 2,5 milyon varilden 300.000 varilin altına düşürmüştür. Rial'in hızlı değer kaybı ve enflasyonun keskin biçimde yükselmesi, dış operasyonların iç ekonomik kriz bağlamında daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. Bu mali şok, İran'ın dış operasyonlarını finanse etme kapasitesini doğrudan ve ağır biçimde etkilemiştir (Katzman, 2020, s. 12–15; Maloney, 2019, s. 6–8).

IISS'nin 2019 tarihli kapsamlı raporu, bu dönemde Fâtımiyyûn Tugayı savaşçılarına yapılan nakit ödemelerin düzensizleştiğini ve bazı İran destekli milis ofislerinin bütçe yetersizlikleri nedeniyle kapandığını belgelemektedir (IISS, 2019, s. 87–91).

Bu mali daralmanın doğrudan bir yansıması olarak İran'ın vekil güçlere yaptığı düzenli ödemelerde aksamalar yaşanmış; bu durum özellikle Afgan ve Pakistanlı milis unsurları arasında çözülme ve bağlılık kaybına yol açmıştır (Tabatabai, 2020, s. 19–21).

Öte yandan ekonomik baskının yarattığı nakit krizine yanıt olarak İran, Suriye'deki varlığını sürdürmenin alternatif bir yolunu geliştirmiştir: doğrudan mali transferin yerini borç-özsermaye takasına dayanan jeo-ekonomik araçlar almaya başlamıştır. Esad

rejiminin İran'a biriken borcuna karşılık Lazkiye Limanı'nda konteyner terminali işletme hakkı, fosfat madeni imtiyazları ve tarım arazisi devri gibi düzenlemeler gündeme gelmiştir (INSS, 2021; Omran Center for Strategic Studies, 2020).

Bu dönüşüm, İran'ın askeri harcamalarını kısarken Suriye devlet yapısı üzerindeki ekonomik nüfuzunu korumaya ve derinleştirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Neoklasik realist çerçevede bu hamle, sistemik baskı altında kurumsal uyarlanmanın somut bir örneğini sunmaktadır: kapasite daralınca strateji biçim değiştirmiş, ancak temel hedef — Suriye üzerinde kalıcı nüfuz — korunmaya devam etmiştir.

Bu dış baskılarla eş zamanlı olarak Rusya'nın Suriye sahasındaki rolünün niteliksel olarak dönüşmesi, İran'ın hareket alanını daraltan üçüncü kritik değişken olmuştur. Rusya'nın Suriye ordusunun yeniden yapılandırılması ve eğitimi üzerindeki etkisini giderek artırması, İran'ın milis temelli nüfuz stratejisiyle bağdaşmayan bir güvenlik mimarisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Trenin'in (2018, s. 23–25) de belirttiği üzere Moskova'nın devlet merkezli yaklaşımı, İran'ın esnek ve ağ-temelli vekil modeliyle örtük bir rekabet ilişkisi üretmiştir. Bu rekabet en somut biçimini, Rusya'nın 2016–2018 döneminde NDF'yi tasfiye ederek Beşinci Kolordu bünyesine entegre etmesinde bulmuş; İran'ın yerel düzeyde inşa ettiği kurumsal yapılar Moskova'nın müdahalesiyle kısmen aşındırılmıştır. Bu durum, İran'ın sahadaki geniş ağ kapasitesine rağmen nihai stratejik denklemin belirlenmesinde Rusya kadar belirleyici olmadığını ortaya koymuştur.

3.4.2. İç Boyut: Toplumsal Meşruiyet Erozyonu ve Kurumsal Çatışma

Dış baskıların yoğunlaştığı bu dönemde İran'ın iç dinamikleri de vekil güç stratejisinin sürdürülebilirliğini sınırlayan kritik bir faktör olarak öne çıkmıştır. Bu iç boyut iki ayrı düzeyde kendini göstermiştir: toplumsal meşruiyet erozyonu ve kurumsal çatışmanın derinleşmesi.

Toplumsal düzeyde Aralık 2017'de Meşhed'de başlayıp tüm ülkeye yayılan Dey Ayaklanmaları, bölgesel harcamalara yönelik toplumsal tepkinin ilk kapsamlı tezahürü olmuştur. "Ne Gazze ne Lübnan, canım fedaye İran" sloganı bu dönemde belirgin biçimde öne çıkmış; göstericiler ekonomik sıkıntıları doğrudan İran'ın bölgesel

harcamalarıyla ilişkilendirmiştir. Ancak asıl kırılma Kasım 2019'da yaşanmıştır. Akaryakıt zamlarının fitilini ateşlediği ve hızla Suriye politikasını da hedef alan Aban Ayaklanmaları, bu dönemin en ağır iç güvenlik krizine dönüşmüştür.

Harris'in (2021, s. 289–292) sosyolojik çözümlemesinin ortaya koyduğu üzere taşradaki alt sınıflar bu protestolarda ilk kez Suriye harcamalarını kendi geçim sıkıntılarıyla sistematik biçimde ilişkilendirmiş; bu durum rejimin bölgesel önceliklere yönelik içerideki meşruiyet temelini ciddi ölçüde sarsmıştır. Juneau'nun (2020, s. 491–493) kuramsallaştırdığı biçimiyle bu dönemde İran'ın güvenlik çevrelerinde "batık maliyet" analizine yönelik bir yeniden değerlendirme süreci başlamış; Suriye'ye yapılan yatırımların sürdürülebilirliği ilk kez açıkça sorgulanmaya açılmıştır.

Yıllık 700 milyon ile 1 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilen bölgesel harcamalar, iç ekonomik krizle birleşince toplumsal meşruiyet açığını daha da derinleştirmiştir (Tabatabai, 2020, s. 19–21; Levitt, 2013, s. 11–14).

Bu tablonun yarattığı baskı altında İran liderliği, hem iç kamuoyunu yönetmek hem de uluslararası aktörlere mesaj vermek amacıyla Kasım 2024'te Suriye'deki danışman kuvvetlerin sayısını azaltmayacağını açıklamak zorunda kalmıştır — bu açıklama, aynı zamanda söz konusu baskıların ne denli somutlaştığının dolaylı bir itirafıdır. (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 15 Kasım)

Kurumsal düzeydeki gerilim ise Nisan 2021'de kamuoyuna sızan Zarif ses kaydı aracılığıyla belgesel bir kanıta dönüştü. Her ne kadar ses kaydı 2021 yılında kamuoyuna sızmış olsa da, içerdiği değerlendirmeler 2017–2020 dönemindeki kurumsal gerilimleri yansıtması bakımından analitik önem taşımaktadır.

> *"Diplomasiyi saha uğruna feda ettim. İslam Cumhuriyeti'nde saha her şeyin üzerindedir."* — Muhammed Cevad Zarif, Sızdırılan Ses Kaydı, Şubat 2021 (NPR, 2021; Iran Primer, 2021)

Bu itiraf, İran dış politikasının Velayeti Fakih sistemi içinde ne denli parçalı ve çatışmalı bir yapıda üretildiğini belgeleyen nadir verilerden biridir. Suriye dosyasının yönetimi bu dönemde fiilen Rehberlik makamı ve saha komutanları tarafından üstlenilmiş; Dışişleri Bakanlığı operasyonların diplomatik maliyetlerini yönetmekle

yetinmek zorunda kalmıştır. Bu kurumsal iş bölümü, İran'ın dış politika çıktısının yalnızca sistemik baskıların değil; kurumlar arası güç dengesinin de bir ürünü olduğunu somut biçimde ortaya koymaktadır (Ostovar, 2016, s. 201–205; Vural Jane, 2019, s. 103–115).

3.4.3. Ocak 2020: Süleymani Suikastı ve Operasyonel Kırılma

Bu dönemin en kritik ve yapısal sonuçlar doğuran kırılması, Ocak 2020'de Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından Bağdat'ta düzenlenen bir operasyonla öldürülmesidir. Bu suikastın önemi yalnızca sembolik bir kayıpla sınırlı değildir; asıl ağırlığı İran'ın bölgesel vekil mimarisinde yarattığı operasyonel boşlukta yatmaktadır. Süleymani, Lübnan'dan Irak'a, Suriye'den Yemen'e uzanan vekil ağlarını doğrudan Rehberlik makamı ile koordine eden ve kaynak dağıtımını bizzat yöneten isimdi. Onun şahsında somutlaşan merkezi komuta mantığının ortadan kalkması, farklı vekil grupları arasındaki koordinasyonu zedeleyen ve bir anda yerine ikame edilemeyen bir yapısal boşluk doğurdu. Bununla birlikte IRGC'nin kurumsal altyapısı tamamen çökmemiş; aksine mevcut ağların sürekliliği sayesinde operasyonel kapasite belirli ölçüde korunabilmiştir. (Cronin-Furman & Tankel, 2020, s. 24–26).

Süleymani'nin ardından göreve gelen İsmail Kanani'nin aynı kişisel otorite ve bölgesel ilişki ağına kısa sürede sahip olması beklenemezdi. Bu operasyonel geçiş süreci, İran'ın Suriye'deki varlığında merkezi koordinasyondan görece özerk bir yapıya doğru bir kayışı zorunlu kıldı; bu dönüşüm ise beraberinde hem kontrol hem de etkinlik sorunlarını getirdi. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayman Sosan bu döneme ilişkin şu değerlendirmede bulunmuştur:

> *"İranlı danışmanların bu ülkedeki varlığı Şam'ın Tahran'dan resmi talebiyle gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir."* — Ayman Sosan, Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı, Şubat 2019 (Mehr Haber Ajansı, 2019, 13 Şubat)

Bu açıklama, Suriyeli tarafın kendi perspektifinden İran varlığını nasıl çerçevelediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte sahada yaşanan gerçeklik, bu resmî söylemin çok ötesinde bir karmaşıklık içeriyordu: Süleymani'nin ölümünün ardından çeşitli İran destekli gruplar arasındaki koordinasyon boşluğu ve

kaynak rekabeti, İran'ın Suriye'deki varlığının ne denli kişisel ağlara dayandığını açıkça gözler önüne sermiştir.

İran, Suriye'deki askerî varlığını hem ideolojik gerekçeler hem de Şam yönetiminin resmî davetine dayanan meşruiyet söylemi çerçevesinde gerekçelendirmiştir. Bu bağlamda Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayman Sosan, İranlı danışmanların ülkedeki varlığının Şam'ın Tahran'dan resmî talebiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir (Mehr Haber Ajansı, 2019, 13 Şubat). İranlı yetkililer de Suriye'deki faaliyetlerin askerî danışmanlık niteliğinde olduğunu ve Suriye hükümetinin talebi doğrultusunda yürütüldüğünü sürekli vurgulamışlardır. Benzer şekilde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad da İran ve Rusya'nın Suriye'deki askerî varlığının kendi hükümetinin daveti üzerine gerçekleştiğini, buna karşılık ABD ve Birleşik Krallık'ın askerî varlığının ise davete dayanmadığını ifade etmiştir (Daily Mail, 2018). Bu yaklaşım yalnızca siyasi söylem düzeyinde kalmamış; Temmuz 2020'de İran ile Suriye arasında imzalanan askerî ve teknik iş birliği anlaşmasıyla iki ülke arasındaki güvenlik iş birliği kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur (INSS, 2020). Akademik çalışmalar da İran ile Suriye arasındaki stratejik ortaklığın uzun yıllara dayanan karşılıklı iş birliği temelinde geliştiğini ortaya koymaktadır (Goodarzi, 2006, s. 283; Ostovar, 2016, s. 182–184).

Bu çok katmanlı baskı ortamında 2017–2020 dönemi, İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinde belirgin bir kısıtlanma ve düşüş eğiliminin başladığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu süreç, doğrusal bir geri çekilme olarak değil; birbiriyle etkileşen dış ve iç kısıtların ürettiği çok katmanlı bir dönüşüm olarak okunmalıdır.

Neoklasik realist çerçeveden değerlendirildiğinde bu dönem, sistemik baskıların iç değişkenlerle nasıl bileşik bir kısıtlanma yarattığını açıkça ortaya koymaktadır: İsrail'in sistematik hava kampanyası ve ABD'nin ekonomik kuşatması dış boyutu oluştururken; toplumsal meşruiyet erozyonu, kurumlar arası çatışma ve Süleymani'nin ölümünün yarattığı operasyonel boşluk iç boyutu şekillendirmiştir.

Bu iki boyutun kesişiminde İran'ın Suriye stratejisi, kapsamlı bir angajmandan daha sınırlı, daha temkinli ve daha seçici bir modele evrilmeye başlamıştır. Aynı zamanda nakit transferinin yerini kısmen jeo-ekonomik araçlara bırakması, İran'ın

sahadan tamamen çekilmek yerine varlığını farklı biçimlerde sürdürmeye çalıştığını göstermektedir.

Bu dönemin en kritik analitik bulgusunu şu soru üretmektedir: kısıtlanma bir tercih miydi, yoksa bir zorunluluk muydu? Mevcut kanıtlar ikinci seçeneği desteklemektedir. İran, Suriye'deki stratejik yatırımını gönüllü olarak küçültmemiş; aksine dış baskılar ve iç kapasite sınırları tarafından bu yönde zorlanmıştır. Bu bulgu, Schweller'in (2004, s. 164–166) altını çizdiği "dengeleme güçlüğü" kavramıyla örtüşmektedir: İran, artan maliyetlere rağmen pozisyonunu koruma refleksiyle hareket etmiş; stratejik geri çekilme ise bilinçli bir tercihten değil, yapısal kısıtların birikmesinden doğmuştur. İran'ın aynı anda Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de çok katmanlı angajman yürütmesi, zamanla kaynak-kapasite dengesizliği üretmiş ve bu durum bölgesel nüfuz stratejisinin sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır.

3.5. Dördüncü Aşama (2020–2024): Düşüşün Derinleşmesi ve Savunmacı Adaptasyon

2020 sonrasında İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisi, birbiriyle bağlantılı dış baskıların sistematik olarak yoğunlaştığı ve bu baskıların stratejik davranış üzerindeki kümülatif etkisinin belirgin hale geldiği bir evreyi temsil etmektedir. Bu süreç doğrusal bir gerileme değil; her yıl yeni bir kırılma noktasının belirginleştiği çok katmanlı bir düşüş dinamiği olarak okunmalıdır.

Neoklasik realist çerçeveden bakıldığında bu dönemin özgünlüğü, dış sistemik baskıların artık iç dinamiklerle — meşruiyet erozyonu, kurumsal kapasite daralması ve toplumsal tahammül sınırı — tam anlamıyla örtüşmesinde yatmaktadır. Bu örtüşme, İran'ın Suriye stratejisini sürdürülemez bir noktaya taşımış; Aralık 2024'te Esad'ın devrilmesiyle birlikte on yılı aşkın stratejik yatırımın en ağır bedelini ödeme anı gelip çatmıştır.

2020 — Süleymani Suikastı ve Koordinasyon Boşluğu: Ocak 2020'de ABD'nin Bağdat'ta düzenlediği operasyonla Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin öldürülmesi, İran'ın vekil ağları arasındaki koordinasyonu doğrudan zedeleyen yapısal bir kırılma yarattı. Süleymani'nin şahsında somutlaşan merkezi komuta mantığı yerini

daha parçalı bir koordinasyon yapısına bıraktı. Bununla birlikte IRGC'nin kurumsal altyapısı tamamen çökmemiş; aksine mevcut ağların sürekliliği sayesinde operasyonel kapasite belirli ölçüde korunabilmiştir. Ne var ki bu sürdürülebilirlik giderek artan bir koordinasyon maliyetiyle mümkün olmaktaydı (Cronin-Furman & Tankel, 2020, s. 24–26).

2021 — İsrail Saldırıları ve Altyapı Kaybı: İsrail'in Suriye'deki İran bağlantılı hedeflere yönelik sistematik hava operasyonları 2021'de de kesintisiz sürdü. İsrail Ordusu Genelkurmay Başkanı Aviv Kochavi, yalnızca 2020 yılında gerçekleştirilen 500'den fazla İsrail füze saldırısının "İran'ın Suriye'deki tahkimatını yavaşlattığını, ancak henüz hedeflere ulaşmaktan uzak olduklarını" açıklamıştır (INSS, 2025). Bu saldırılar, İran'ın büyük ve sabit üsler kurma kapasitesini ciddi biçimde kısıtladı. Söz konusu durum aynı zamanda İran'ın Suriye'de klasik caydırıcılık üretmekte zorlandığını ve giderek asimetrik hayatta kalma stratejilerine yöneldiğini açıkça göstermektedir.

2022 — Mahsa Amini Protestoları ve Meşruiyet Kırılması: Bu dönemin iç boyutundaki en derin sarsıntı, Eylül 2022'de Mahsa Amini'nin ölümünün fitilini ateşlediği ve "Kadın, Hayat, Özgürlük" sloganı etrafında şekillenen kitlesel protestolardan gelmiştir. Bu hareketi önceki toplumsal hareketlerden ayıran temel özellik, bölgesel harcamalara yönelik eleştirinin rejime karşı daha kapsamlı bir muhalefet çerçevesine organik biçimde eklemlenmesiydi. "Ne Gazze ne Lübnan, canım feda İran" sloganı bu dönemde daha sistematik bir rejim karşıtı söylemin parçası hâline geldi; analistler bu sloganın yalnızca ekonomik bir tepkiyi değil, İslam Cumhuriyeti'nin kurucu mantığının bütününe yönelik bir reddi simgelediğini vurgulamaktadır (The Conversation, 2026).

Golkar'ın (2015, s. 189–192) saptamasıyla örtüşen biçimde bu protestolar, Besic'in ve daha geniş anlamda IRGC ideolojisinin toplumsal rızayı üretme kapasitesinin belirgin biçimde aşındığını gözler önüne sermiştir. Neoklasik realist çerçevede bu gelişme kritik bir analitik bulguya işaret etmektedir: bölgesel politika artık iç alanda ideolojik bir konsensüs üretememekte; aksine süregelen bir meşruiyet krizinin kaynağına dönüşmektedir. Vakil ve Quilliam'ın (2023) çözümlemesinin de ortaya koyduğu üzere "ileri savunma" söylemi, toplumsal hafızada jeopolitik bir zorunluluktan giderek

katlanılmaz bir ekonomik yüke dönüşmüştür. Bu dönüşüm, İran'ın Suriye'deki varlığını sürdürmesinin içeriden gelen siyasi maliyetini önemli ölçüde artırmış; Rehberlik makamını bölgesel angajmanı yeniden meşrulaştırma çabası içinde sıkıştırmıştır.

Nisan 2023 — Ekonomik Entegrasyona Geçiş: Nisan 2023'te İran ve Suriye kapsamlı stratejik ve uzun vadeli işbirliği programı imzaladı (Tasnim Haber Ajansı, 2023, 13 Nisan). Aralık 2023'te ise İran'ın Suriye'de banka açacağı ve iki ülke arasındaki ticaretten doların çıkarılacağı açıklandı (Tasnim Haber Ajansı, 2023, 8 Aralık). Bu gelişmeler, İran'ın askeri varlığını azaltırken ekonomik nüfuzunu artırma stratejisini benimsediğini göstermektedir. Aynı dönemde Ahmedian bu stratejik çerçeveyi şöyle özetlemiştir:

> *"Direnç ekseni arasındaki işbirliği ekonomik düzeylere de genişlemeli."* — Ali Ekber Ahmedian, MÖAK Sekreteri, Aralık 2023 (Tasnim Haber Ajansı, 2023, 19 Aralık)

Nisan 2024 — Şam Konsolosluğuna Saldırı: İsrail'in Şam'daki İran konsolosluk binasına düzenlediği saldırıda üst düzey IRGC-Kudüs Gücü komutanları hayatını kaybetti. Bu gelişme, İran'ın Suriye'deki komuta zincirini doğrudan hedef alan yeni bir eskalasyon eşiğine işaret ediyordu (Pinfold, Jones & Ehteshami, 2025, s. 292–294). Nasrallah bu saldırıya ilişkin şu değerlendirmeyi paylaşmıştır:

> *Bu saldırı yalnızca Suriye'ye bir tecavüz olarak değerlendirilmez, İran'a tecavüz anlamına da gelir... Siyonist düşman, İranlı danışmanları Suriye'den çıkarmayı amaçlamaktadır ancak dökülen tüm kanlara rağmen düşman bu amacına asla ulaşamayacak.* — Seyyid Hasan Nasrallah, Beyrut, Nisan 2024 (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 20 Nisan)

Eylül 2024 — Nasrallah'ın Öldürülmesi: İsrail'in Beyrut'ta düzenlediği operasyonla Hizbullah Genel Sekreteri Seyyid Hasan Nasrallah'ın öldürülmesi, İran'ın vekil mimarisi açısından dönüm noktası niteliğinde bir kayıp olmuştur. Washington Institute'ün (2024) değerlendirmesine göre bu suikast, Hizbullah'ın hem liderlik hem de askeri kapasite boyutunda ağır bir yıkıma uğramasına yol açmış; İran'ın Suriye sahasına yönelik Lübnan üzerinden gerçekleştirdiği destek hattını büyük ölçüde işlevsiz kılmıştır.

Ekim 2024 — İran Topraklarına Doğrudan Saldırı: İsrail'in Ekim 2024'te İran topraklarına yönelik doğrudan saldırıları, İran'ın hava savunma sistemlerini önemli ölçüde tahrip etti ve bölgesel güç projeksiyonu kapasitesini daha da kısıtlayan yapısal bir zaaf yarattı (Belfer Center, 2026).

Aralık 2024: Esad'ın Düşüşü ve Stratejik Mimarinin Düşüşü: Kasım 2024'te başlayan ve Aralık 2024'te Şam'ın düşmesiyle sonuçlanan muhalefet saldırısı, İran'ın on yılı aşkın sürede Suriye'ye yaptığı stratejik yatırımın en ağır bedelini ödediği an oldu. Ancak bu çöküşü ani ve beklenmedik bir dış şok olarak okumak analitik açıdan yanıltıcı olur. Aksine Esad'ın devrilmesi, birbiriyle bağlantılı beş yapısal zayıflığın uzun soluklu birikiminin kaçınılmaz sonucudur.

Birinci yapısal zayıflık, vekil ağının ilerleyen fırsatlarla kademeli olarak çözülmesiydi. Hizbullah, Lübnan'daki ağır kayıplar nedeniyle kapasitesinin önemli bir bölümünü yitirmişti; Süleymani sonrası koordinasyon boşluğu Iraklı milislerin Suriye sahasındaki etkinliğini azaltmış; Fâtımiyyûn ise uzun yılların yorgunluğu ve mali kısıtlar nedeniyle belirgin biçimde zayıflamıştı. İkinci yapısal zayıflık, ekonomik daralmanın operasyonel sürdürülebilirliği ciddi ölçüde kısıtlamış olmasıydı: yaptırımlar ve petrol gelirlerindeki düşüş, milis ödemelerinde ve lojistik kapasitede kalıcı aksaklıklara yol açmıştı (IISS, 2019, s. 87–91; Tabatabai, 2020, s. 204–207).

Üçüncü yapısal zayıflık, Rusya ile yaşanan örtük rekabetti; Moskova'nın devlet merkezli yaklaşımı İran'ın ağ-temelli modelini köklü biçimde aşındırmış, ortak bir savunma stratejisinin inşasını fiilen engellemiştir. (Trenin, 2018, s. 23–25; ORSAM, 2022)

Dördüncü yapısal zayıflık, içeride birikerek derinleşen meşruiyet erozyonuydu; toplumsal baskı ve ekonomik kriz, hızlı ve kapsamlı bir yeniden seferberlik hamlesini siyasi açıdan son derece maliyetli kılmaktaydı. (Harris, 2021, s. 289–292; Golkar, 2015, s. 189–192)

Beşinci ve belki de en belirleyici yapısal zayıflık ise İran'ın aynı anda Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de sürdürdüğü çok cepheli angajmanın ürettiği kaynak-kapasite

dengesizliğiydi; bu klasik aşırı angajman dinamiği, zamanla tüm cephelerdeki operasyonel etkinliği birlikte yıpratmıştır (Schweller, 2004, s. 164–166).

İran'ın vekil güçleri — Hizbullah'ın Lübnan'daki kayıplar nedeniyle zayıflamış olması, Iraklı milislerin Suriye topraklarına girememesi — koordineli bir savunma hattı kuramadı. (Pinfold, Jones & Ehteshami, 2025, s. 292–294) Katâib Hizbullah gibi gruplar Suriye'den Irak'a geri çekilmek zorunda kaldı; Irak-Suriye kara köprüsü işlevsiz hale geldi (Belfer Center, 2026).

Hamaney bu gelişmeyi derhal resmi bir konuşmayla yanıtladı:

> *Bu olaylar bir Amerikan-Siyonist planının ürünüdür... Bu olaylar kalıcı kalmayacak; Suriye'nin cesur gençleri ayağa kalkacak ve direnerek bu durumun üstesinden gelecek.* — Ali Hamaney, Tahran, 21 Aralık 2024 (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 21 Aralık)

Hamaney aynı konuşmada İran'ın Suriye'deki varlığının niteliğini de açıkça tanımlamıştır:

> *Suriye ve Irak'taki varlığımız, diğer ülkelerin orduları adına savaşmak anlamına gelmiyordu; danışmanlık ve stratejiler belirleme, çatışma anında saha varlığı ile en önemlisi o bölgelerin gençlerini seferber etmekti.* — Ali Hamaney (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 21 Aralık)

Siyasi analist Şimşadi, Suriye'nin neden sıradan bir varlık olarak görüldüğüne ilişkin şu tespitte bulunmuştur:

> *"Suriye'nin İran'ın bir vilayeti olduğu şeklindeki fikir yanlış bir düşünceydi. İran'ın tek oyuncu olduğuna dair bu yanlış algı, gerçeği yansıtmıyordu."* — Hasan Şimşadi (Tasnim Haber Ajansı, 2025, 24 Aralık)

3.6. Savunmacı Adaptasyon ve Teorik Perspektiften Değerlendirme

Tüm bu dış ve iç baskılar karşısında İran, Suriye sahasından tamamen çekilme yerine savunmacı adaptasyon olarak nitelendirilebilecek bir strateji benimsedi. Kitlesel vekil seferberliğinin yerini daha sınırlı, daha düşük görünürlüklü ve merkezi komutayla daha sıkı entegre edilmiş bir yapı aldı. Bu dönüşüm, bir yandan maliyetleri azaltmayı

hedeflerken diğer yandan kontrol sorununu minimize etmeye yönelik kurumsal bir uyarlanma olarak okunabilir (Lobell vd., 2009, s. 31).

Bu stratejik kararın gerekçesini Ahmedian açıkça formüle etmiştir:

> *"İran hiçbir zaman Suriye ordusu yerine savaşmak zorunda değildi, özellikle İslam Cumhuriyeti için kesin tehdit oluşturmayan bir güce karşı... Daesh sona erdikten sonra, devlet müdahalesi ile Suriye ordusuna geri döndük ve tam varlığımız artık geçerliliğini yitirmişti."* — Ali Ekber Ahmedian (Tasnim Haber Ajansı, 2024, 21 Aralık)

Bu açıklama salt bir siyasi konum bildirisi değildir; aynı zamanda İran elitlerinin tehdit algısının nasıl çerçevelenmeye devam ettiğini gösteren birincil bir kanıttır. Ahmedian'ın ifadesinde üstü kapalı biçimde yer alan şu önerme dikkat çekicidir: saha koşulları ne denli ağırlaşmış olursa olsun, İran liderliği Suriye angajmanını varoluşsal bir güvenlik zorunluluğu olarak yorumlamayı sürdürmüştür. Neoklasik realist perspektiften bu durum kritik bir bulgu sunmaktadır: elit tehdit algısı, sistematik baskılar altında bile birikimli deneyimi sorgulayan bir yeniden değerlendirme sürecine girmemiş; aksine harcamaların haklılığını geriye dönük olarak pekiştiren bir çerçevede sabitlenmiştir.

Vatanka'nın (2022) da vurguladığı üzere bu elit-toplum kopuşu — bir yanda harcamaları savunan güvenlik bürokrasisi, diğer yanda maliyetleri sorgulayan toplumsal muhalefet — İran'ın dış politika üretimindeki kurumsal çatışmanın en somut tezahürlerinden birini oluşturmaktadır.

Öte yandan Kararşnaslık uzmanı Şimşadi bu dönemin özünü şöyle özetlemiştir:

> *"On üç yıl önce olmak istenen şeyi on üç yıl erteledik."* — Hasan Şimşadi (Tasnim Haber Ajansı, 2025, 24 Aralık)

Bu ifade, İran'ın Suriye politikasının nihai başarısızlığını teyit etmesinin yanı sıra çok daha derin bir analitik soruyu da beraberinde getirmektedir: on üç yıl boyunca sürdürülen bu angajman gerçekten bir başarısızlık mıydı, yoksa sınırlı imkânlarla elde edilen geçici bir stratejik kazanım mıydı?

Aralık 2024'teki gelişmeler bu savunmacı adaptasyonun sınırlarını açıkça ortaya koydu. On yılı aşkın sürede inşa edilen vekil mimarisi, koordineli dış baskılar ve iç meşruiyet erozyonu karşısında öngörülenden çok daha hızlı çözüldü (Pinfold, Jones & Ehteshami, 2025, s. 292–294).

Bu durum, Mumford'un (2013, s. 63–65) vurguladığı vekil savaşın maliyet avantajı ve esneklik sağlama işlevinin belirli bir eşiğin ötesinde baskı yoğunlaştığında ciddi biçimde sınırlandığını açıkça gözler önüne sermektedir.

Bu noktada bölümün başında belirlenen nedensel zinciri bütünüyle kapatmak mümkün hâle gelmektedir: sistem baskısı → İran elitlerinin tehdit algısı → kurumsal filtreleme → strateji değişimi → saha sonucu. 2020–2024 döneminde bu zincirin her halkası belirleyici biçimde dönüşmüştür. Sistemik baskılar — İsrail'in sistematik kampanyası, ABD'nin ekonomik kuşatması, Rusya'nın rekabetçi müdahalesi — daha önce hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Ancak salt dış baskılar bu dönemdeki stratejik çöküşü açıklamak için yeterli değildir.

Asıl belirleyici olan, bu baskıların artık iç dinamiklerle — meşruiyet erozyonu, ekonomik daralma, kurumsal yorgunluk ve toplumsal tahammül sınırı — tam anlamıyla örtüşmesidir. İran bu dönemde Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de eş zamanlı çok cepheli angajman yürütmüş; bu klasik aşırı angajman dinamiği, kaynak-kapasite dengesizliğini kaçınılmaz kılarak tüm cephelerdeki operasyonel etkinliği birlikte yıpratmıştır.

Bununla birlikte bu dönem yalnızca bir çöküş anlatısına indirgenemez. İran'ın gösterdiği stratejik esneklik — sabit üs modelinden dağınık konuşlanmaya geçiş, yerel unsurlara daha fazla dayanan yapıların benimsenmesi, maliyet-etkin vekil kullanımına yönelme, ekonomik entegrasyon stratejisinin devreye sokulması — NCR'nin öngördüğü biçimde içsel değişkenlerin sistem baskılarını dönüştürücü etkisini somut olarak göstermektedir (Rose, 1998, s. 152; Lobell vd., 2009, s. 31).

Gelecek perspektifinden bakıldığında İran'ın Suriye'deki klasik genişlemeci modelinden uzaklaşarak daha düşük maliyetli, hibrit ve ekonomik nüfuz temelli bir modele yöneldiği görülmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca İran'ın Suriye politikasını değil; bölgesel nüfuz stratejisinin genel mimarisini de belirleyecek olan yapısal bir kırılmayı

temsil etmektedir. (Belfer Center, 2026; INSS, 2021) Bu bağlamda sorulan asıl soru artık şu değildir: İran Suriye'de ne kaybetti? Asıl soru şudur: İran bu deneyimden çıkardığı derslerle bölgesel stratejisini nasıl yeniden inşa edecektir? Bu sorunun yanıtı, çalışmanın sonuç bölümünde ele alınacaktır.

SONUÇ

Bu tez, İran'ın 2011–2024 yılları arasında Suriye'de yürüttüğü vekil güç stratejisinin oluşumunu, dönüşümünü ve sınırlarını neoklasik realizm çerçevesinde incelemiştir. Analiz, Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016) sistematikleştirdiği Tip II neoklasik realist yaklaşım temelinde yürütülmüş; bu yaklaşım sistem baskılarının içsel ara değişkenler aracılığıyla dış politika çıktısına nasıl dönüştüğünü dönemsel bir perspektiften analiz etmeye imkân sağlamıştır. Çalışmada süreç izleme yöntemi ve tek vaka analizi kullanılarak söz konusu strateji 2011–2013, 2013–2017, 2017–2020 ve 2020–2024 dönemleri kapsamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda İran'ın bölgesel tehdit algıları, iç kurumsal dinamikleri ve vekil aktörlere dayalı güvenlik stratejisi arasındaki nedensel ilişki analiz edilmiş; uluslararası sistem baskıları, lider algıları ve kurumsal kapasitenin vekil güç stratejisinin dönemsel dönüşümündeki rolü ortaya konulmuştur.

Dönemsel analizin ortaya koyduğu bulgular, İran'ın Suriye'deki vekil güç stratejisinin doğrusal bir gelişim izlemediğini; uluslararası sistemden gelen baskılar ile iç dinamikler arasındaki değişen dengeye bağlı olarak dönemsel dönüşümler geçirdiğini ve her dönemin kendine özgü koşullar altında şekillendiğini açıkça göstermektedir.

2011–2013 döneminde reaktif bir angajman olarak başlayan müdahale, 2013–2017 döneminde kurumsallaşmış ve zirveye ulaşmıştır. 2017 sonrasında ise biriken dış baskılar ve iç kısıtlar stratejinin sınırlanmasına; Aralık 2024'te Esad'ın devrilmesiyle birlikte on yılı aşkın stratejik yatırımın en ağır bedelinin ödenmesine yol açmıştır.

Bu dönemsel yapının temelinde, neoklasik realizmin öngördüğü biçimde, sistemik baskıların dış politika çıktısına doğrudan yansımaması yatmaktadır. İsrail'in sistematik hava kampanyası, ABD'nin ekonomik kuşatması ve Rusya'nın rekabetçi müdahalesi gibi dışsal etkenler ancak İran liderliğinin tehdit algısı ve IRGC'nin kurumsal kapasitesi aracılığıyla stratejik çıktılara dönüşmüştür. Bu bağlamda İran'ın Suriye politikasında en belirleyici iç değişken, Velayeti Fakih yapısının hiyerarşik mantığı içinde şekillenen güvenlik merkezli tehdit algısı olmuştur. Reformist ve pragmatist fraksiyonların farklı değerlendirmeleri karar alma sürecinde belirleyici olamamış; Rehberlik makamının

"Direniş Ekseni"nin korunmasına atfettiği varoluşsal öncelik, İran'ın stratejik tercihlerini şekillendiren baskın faktör olmaya devam etmiştir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu, vekil güç stratejisinin bir kez devreye girdikten sonra değiştirilmesinin son derece güç olduğudur. İran, artan maliyetlere ve toplumsal meşruiyet erozyonuna rağmen Suriye'deki stratejik yatırımını gönüllü olarak küçültmemiş; aksine yapısal kısıtların birikmesiyle bu yönde zorlanmıştır. Bu bulgu, Schweller'in "dengeleme güçlüğü" kavramıyla örtüşmekte ve aşırı angajman dinamiğinin kurumsal atalete nasıl dönüştüğünü somut biçimde ortaya koymaktadır. Aralık 2024'teki çöküş de bu bağlamda salt bir dış şokun sonucu değil; birbiriyle bağlantılı beş yapısal zayıflığın — vekil ağının kademeli çözülmesi, ekonomik daralma, Rusya ile örtük rekabet, iç meşruiyet erozyonu ve çok cepheli aşırı angajmanın yarattığı kaynak-kapasite dengesizliği — uzun soluklu birikiminin kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Bunların yanı sıra çalışma, ideolojik mobilizasyonun İran'ın vekil güç stratejisinde yalnızca söylemsel bir unsur olmadığını; vekil ağlarının seferber edilmesini, yabancı Şii savaşçıların sistematik biçimde örgütlenmesini ve toplumsal meşruiyet üretimini kolaylaştıran işlevsel bir seferberlik mekanizması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. "Müdafaa-i Haram" söylemi ve Şii kutsal mekânlarının korunması çerçevesi, İran'ın Fâtımiyyûn ve Zeynebiyyûn gibi ulusötesi milis yapılarını mobilize etmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu bulgu, ideolojik faktörlerin NCR'nin rasyonalist çerçevesini dışlamadığını; aksine lider algıları ve kurumsal kapasite üzerinden işleyerek sisteme tamamlayıcı bir açıklama boyutu kazandırdığını göstermektedir. Son olarak IRGC'nin — ve özellikle Kudüs Gücü'nün — İran dış politikasında yarı-özerk bir kurumsal aktör olarak işlev gördüğü ampirik olarak teyit edilmiştir. Kudüs Gücü, resmi diplomatik kanalları devre dışı bırakarak doğrudan Rehberlik makamına bağlı biçimde faaliyet yürütmüş; sahada hızlı kararlar alma, milis ödemelerini bağımsız olarak yönetme ve hibrit bir nüfuz alanı inşa etme kapasitesi sergilemiştir.

Bu kurumsal mimari, İran'ın sistem baskılarını stratejik çıktılara dönüştürme sürecinde belirleyici bir ara değişken işlevi görmüştür.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde çalışmanın üç temel literatür katkısı öne çıkmaktadır. Birincisi, neoklasik realist çerçevenin vekil güç kullanımı bağlamında uygulanabilirliğinin İran örneği üzerinden ampirik olarak gösterilmesidir; bu sayede NCR'nin yalnızca büyük güç politikalarına değil, bölgesel aktörlerin asimetrik stratejilerine de uygulanabilir olduğu ortaya konulmuştur. İkincisi, ideolojik mobilizasyonun ara değişkenleri etkileyen tamamlayıcı bir kapasite unsuru olarak vekil savaşlar literatürüne dahil edilmesidir. Üçüncüsü ise IRGC'nin dış politika yapım sürecinde yarı-özerk bir kurumsal aktör olarak kavramsallaştırılmasının İran dış politikası yazınına sağladığı analitik katkıdır.

Çalışmanın temel metodolojik sınırlılığı, İran'ın karar alma mekanizmalarına ilişkin birincil verilere erişimin yapısal güçlüğüdür. Resmi karar alma süreçlerine dair belgelerin büyük bölümü kamuya açık olmadığından, analizin bir kısmı ikincil kaynaklara ve dolaylı kanıtlara dayanmaktadır. Bu kısıt, elde edilen bulguların geçerliliğini ortadan kaldırmamakla birlikte, bazı nedensel ilişkilerin kesinlik derecesini sınırlandırmaktadır.

Gelecekteki araştırmalar için bu çalışma birkaç verimli yön önermektedir. Bu çalışma yalnızca Suriye örneğine odaklanmıştır; karşılaştırmalı bir perspektiften İran'ın Irak, Yemen ve Lübnan'daki vekil ağlarının dönemsel dönüşümü incelenebilir. Ayrıca ideolojik mobilizasyonun vekil savaşlardaki işlevsel rolü, farklı bölgesel bağlamlarda — örneğin Rusya'nın Ukrayna'daki vekil kullanımı veya Suudi Arabistan'ın Yemen politikası — karşılaştırmalı olarak test edilebilir. Son olarak Süleymani sonrası dönemde IRGC'nin kurumsal dönüşümü ve merkezi komutanın dağılmasının vekil ağları üzerindeki etkileri bağımsız bir araştırma gündemine konu edilebilir.

Sonuç olarak İran'ın Suriye deneyimi, vekil savaşların düşük maliyetli ve sürdürülebilir araçlar olduğu yönündeki yaygın varsayımın her koşul altında geçerli olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sistemik baskılar ile iç kapasite sınırlarının kesiştiği noktada, onlarca yıllık birikimle inşa edilmiş vekil mimariler de çözülmeye açık hale gelebilmektedir. Bu bulgu hem vekil savaşlar teorisine hem de neoklasik realist çerçeveye somut bir ampirik katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akbarzadeh, S., Gourlay, W. ve Ehteshami, A. (2023). Iranian proxies in the Syrian conflict: Tehran's 'forward-defence' in action. *Journal of Strategic Studies*, 46(3), 683–706.

Aksu, F. ve Vural Jane, H. (2019). İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi: İran Nükleer Krizi. *JOMELIPS (Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi)*, 4(1), 21-47. doi.org

Al Jazeera. (2012, Eylül 20). Iran seeks solution to Syria conflict. https://www.aljazeera.com/news/2012/9/20/iran-seeks-solution-to-syria-conflict

Al Jazeera. (2018, Eylül 5). Israel says it launched 200 strikes in Syria since 2017. https://www.aljazeera.com/news/2018/9/5/israel-says-it-launched-200-strikes-in-syria-since-2017

Alfoneh, A. (2018). *Iran unveiled: How the Revolutionary Guards is transforming Iran from theocracy into military dictatorship.* Washington: AEI Press.

Allison, G.T. ve Halperin, M.H. (1972). Bureaucratic politics: A paradigm and some policy implications. *World Politics*, 24, 40–79.

Allison, G.T. ve Zelikow, P. (1999). *Essence of decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (2. baskı). New York: Longman.

Allison, R. (2015). Russia and Syria: Explaining alignment with a regime in crisis. *International Affairs*, 91(4), 795–823.

Al-Tamimi, A.J. (2022). Integration of Iran-backed armed groups into the Iraqi and Syrian armed forces. *Small Wars & Insurgencies*, 33(1), 120–141.

Arjomand, S.A. (1988). *The turban for the crown: The Islamic revolution in Iran.* Oxford: Oxford University Press.

Atlantic Council. (2024, Eylül 29). Experts react: Hassan Nasrallah is dead. https://www.atlanticcouncil.org

Aydın, M. (1996). Uluslararası ilişkilerin gerçekçi teorisi: Kökeni, kapsamı, kritiği. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1–4), 93–130.

Beach, D. ve Pedersen, R.B. (2019). *Process-tracing methods: Foundations and guidelines* (2. baskı). Ann Arbor: University of Michigan Press.

Belfer Center for Science and International Affairs. (2026). *The degradation of Iran's proxy model.* Harvard Kennedy School.

Beşiriye, H. (2009). *Siyaset bilimine giriş.* Tahran: Negah-e Moaser Yayınları.

Boucher, D. (1998). *Political theories of international relations.* Oxford: Oxford University Press.

Brighi, E. ve Hill, C. (2013). Implementation and behaviour. S. Smith, A. Hadfield ve T. Dunne (Ed.), *Foreign policy: Theories, actors, cases* (2. baskı, ss. 147–167). Oxford: Oxford University Press.

Byman, D. (2005). *Deadly connections: States that sponsor terrorism.* Cambridge: Cambridge University Press.

CFR. (2026). *Iran's influence in Syria.* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org

Christensen, T.J. (2001). Threats, assurances, and the last chance for peace: The lessons of Mao's Korean War telegrams. *International Security*, 17(1), 122–154.

Critical Threats. (2016). *Iran's strategic interests in Syria.* American Enterprise Institute. https://www.criticalthreats.org

Cronin-Furman, K. ve Tankel, S. (2020). After Soleimani. *Foreign Affairs*, 99(2), 22–28.

CSIS. (2013). *Assessing the consequences of Hezbollah's necessary war of choice in Syria.* Center for Strategic and International Studies. https://www.csis.org

Daily Mail. (2018, June 10). *Assad: Iran and Russia's presence in Syria is legal, US and*

Dayan Center. (2019). *Iran-Syria expansion and entrenchment.* Tel Aviv: Tel Aviv University.

Efegil, E. (2012). *Dış politika analizi: Temel kavramlar ve tartışmalar.* Ankara: Barış Kitap.

Ehteshami, A. ve Hinnebusch, R. (2002). *The foreign policies of Middle East states.* Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Ehteshami, A. ve Hinnebusch, R. (2013). *Syria and Iran: Middle powers in a penetrated regional system.* London: Taylor & Francis.

Ehteshami, A. ve Hinnebusch, R. (2014). *The foreign policies of Middle East states* (2. baskı). Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Eisenstadt, M. (2015). Iran's military intervention in Syria: Long-term implications. *PolicyWatch 2503.* Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

Eisenstadt, M. (2017). Iran's missile strikes in Syria: Tactic or strategy? *PolicyWatch 2821*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

Frankel, J. (1968). *The making of foreign policy: An analysis of decision-making.* Oxford: Oxford University Press.

Fulton, W., Holliday, J. ve Wyer, S. (2012). *Iranian strategy in Syria.* Washington: Institute for the Study of War.

Gaddis, J.L. (2005). *Strategies of containment: A critical appraisal of American national security policy during the Cold War.* Oxford: Oxford University Press.

Gade, T. (2019). *The Lebanese armed forces and Hezbollah: Prospects for coexistence.* Carnegie Middle East Center.

George, A.L. ve Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences.* Cambridge: MIT Press.

Golkar, S. (2015). *Captive society: The Basij militia and social control in Iran.* Washington: Woodrow Wilson Center Press.

Goodarzi, J. (2006). *Syria and Iran: Diplomatic alliance and power politics in the Middle East.* London: I.B. Tauris.

Goodarzi, J. (2013). *Syria and Iran: Alliance dynamics and future implications.* Washington: Wilson Center Middle East Program.

Güler, A. (2018). *Dış politika analizi: Kavramlar, teoriler ve yaklaşımlar.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Halperin, M.H. ve Clapp, P. (2006). *Bureaucratic politics and foreign policy* (2. baskı). Washington: Brookings Institution Press.

Harris, K. (2017). *A social revolution: Politics and the welfare state in Iran.* Oakland: University of California Press.

Harris, K. (2021). The social logic of protest in Iran: From the Green Movement to Aban 1398. *International Journal of Middle East Studies*, 53(2), 283–298.

Heras, N. (2017). *Iran's influence in the Levant, Iraq and beyond.* Washington: Center for a New American Security.

Hermann, C.F. (1972). *International crises: Insights from behavioral research.* New York: Free Press.

Hill, C. (2015). *The changing politics of foreign policy.* London: Palgrave Macmillan.

Hinnebusch, R. (2003). *The international politics of the Middle East.* Manchester: Manchester University Press.

Hinnebusch, R. ve Ehteshami, A. (2014). *The foreign policies of Middle East states* (2. baskı). Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Hinnebusch, R. ve Rifai, O. (2021). *Syria and the regional powers: Geopolitics and conflict.* London: Routledge.

Hokayem, E. (2013). *Syria's uprising and the fracturing of the Levant.* London: IISS / Routledge.

Holsti, K.J. (1970). National role conceptions in the study of foreign policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233–309.

Hudson, V.M. (2014). *Foreign policy analysis: Classic and contemporary theory* (2. baskı). Lanham: Rowman & Littlefield.

IISS. (2019). *Iran's networks of influence in the Middle East.* London: International Institute for Strategic Studies.

INSS. (2020). *Alliance of survivors: Iran and Syria and their military-technology agreement* (INSS Insight No. 1349). Tel Aviv: Institute for National Security Studies.

INSS. (2021). *Here to stay: Iranian involvement in Syria.* Tel Aviv: Institute for National Security Studies.

INSS. (2025). *Fracturing the axis: Degrading and disrupting Iran's proxy network.* Tel Aviv: Institute for National Security Studies.

International Crisis Group. (2018). *Iran's priorities in a turbulent Middle East* (Report No. 184). Brussels: International Crisis Group.

İRAM. (2020). *Iran and the reconstruction of Syria.* Ankara: İRAM Center.

İRAM. (2025). *İran'ın Suriye'deki varlığı ve ileri savunma doktrini.* Ankara: İRAM Center.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası [İİCA]. (1979/1989). Madde 5, 57, 110, 112, 150, 152, 154, 176.

İran Meclisi Araştırma Merkezi. (2016, 13 Mayıs). *Yabancı uyruklu şehit ailelerine vatandaşlık düzenlemesi* [Ek Madde 28]. Tahran.

Iran Primer. (2012). Iran's evolving policy on Syria. United States Institute of Peace. https://iranprimer.usip.org

Iran Primer. (2021). Zarif audio leak. United States Institute of Peace. https://iranprimer.usip.org

Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics.* Princeton: Princeton University Press.

Juneau, T. (2015). *Squandered opportunity: Neoclassical realism and Iranian foreign policy.* Stanford: Stanford University Press.

Juneau, T. (2020). Iran's policy in Syria: Constraints and sunk costs. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(4), 482–497.

Kafadağlı Koru, T. (2021). Neoklasik realizm ve Türk dış politikası krizleri: İçsel değişkenler bağlamında bir analiz. *Türk Dış Politikası Krizleri Araştırma Grubu*. [Akademik bildiri].

Katzman, K. (2020). *Iran sanctions.* Washington: Congressional Research Service.

Levitt, M. (2013). *Hezbollah: The global footprint of Lebanon's Party of God.* Washington: Georgetown University Press.

Lobell, S.E., Ripsman, N.M. ve Taliaferro, J.W. (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Maloney, S. (2019). *Iran's political economy since the revolution.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mearsheimer, J.J. (2001). *The tragedy of great power politics.* New York: W.W. Norton.

Mehr Haber Ajansı. (2017, 20 Ağustos). Süleymani: İran Suriye'nin istikrar kaynağıdır. https://www.mehrnews.com

Mehr Haber Ajansı. (2018, 21 Mayıs). Süleymani: Hizbullah direniş partisinden direniş devletine dönüştü. https://www.mehrnews.com

Mehr Haber Ajansı. (2019, 13 Şubat). Suriyeli bakan yardımcısı: İran danışmanlarının varlığı Şam'ın talebiyle. https://www.mehrnews.com

Mehr Haber Ajansı. (2024, 10 Ocak). Şeyh'ül-İslam: Süleymani'nin Suriye'deki stratejik rolü. https://www.mehrnews.com

Morgenthau, H.J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace.* New York: Alfred A. Knopf.

Moslem, M. (2002). *Factional politics in post-Khomeini Iran.* Syracuse: Syracuse University Press.

Mumford, A. (2013). *Proxy warfare.* Cambridge: Polity Press.

Mustafaa, M. (2023). Suriye-İran ilişkilerinin tarihsel arka planı: Baas milliyetçiliği ve Şii teokrasi. *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 45–68.

NPR. (2021, Nisan 26). Iran's foreign minister says in leaked tape that Revolutionary Guard sets policy. https://www.npr.org

Nye, J.S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics.* New York: Public Affairs.

Omran Center for Strategic Studies. (2020). *Iranian economic penetration in Syria.* Istanbul: Omran Center.

ORSAM. (2022). *Iran-backed militia in Syria: Profiles and functions.* Ankara: Center for Middle Eastern Studies.

Ostovar, A. (2016). *Vanguard of the Imam: Religion, politics, and Iran's Revolutionary Guards.* New York: Oxford University Press.

Özcan, G. (2000). *Türkiye'nin ulusal güvenlik yapılanmasında askerin yeri.* İstanbul: TESEV Yayınları.

Phillips, C. (2016). *The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East.* New Haven: Yale University Press.

Phillips, C. (2020). *The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East* (Güncellenmiş baskı). New Haven: Yale University Press.

Pierret, T. (2013). *Religion and state in Syria: The Sunni ulama from coup to revolution.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pinfold, R.G., Jones, C. ve Ehteshami, A. (2025). Collision course: How Iran and Israel brought the Middle East to the brink of war. *Global Policy*, 16(2), 289–298.

Pollak, D. (2013). *The Qusayr rules: The Syrian regime's changing way of war.* Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

Rathbun, B. (2008). A rose by any other name: Neoclassical realism as the logical and necessary extension of structural realism. *Security Studies*, 17(2), 294–321.

Ripsman, N.M., Taliaferro, J.W. ve Lobell, S.E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics.* Oxford: Oxford University Press.

Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144–172.

Sadjadpour, K. (2013). *The battle for Syria.* Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

Salehyan, I. (2010). The delegation of war to rebel organizations. *Journal of Conflict Resolution*, 54(3), 493–515.

Schneider, T. (2018). *The Fatemiyoun Division: Afghan fighters in the Syrian Civil War.* Washington: Middle East Institute.

Schweller, R.L. (2004). Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing. *International Security*, 29(2), 159–201.

Seliktar, O. ve Rezaei, F. (2020). *Iran, revolution and proxy wars.* London: Palgrave Macmillan.

Sepah News. (2017, 20 Kasım). Süleymani'nin Hamaney'e IŞİD'in yenilgisini bildiren mektubu. https://www.sepahnews.com

Singer, J.D. (1961). The level-of-analysis problem in international relations. *World Politics*, 14(1), 77–92.

Sinkaya, B. (2015). *Devrimden günümüze İran'ın Ortadoğu politikası.* Ankara: İLEM Yayınları.

Smyth, P. (2015). *The Shiite jihad in Syria and its regional effects.* Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

Snyder, R.C., Bruck, H.W. ve Sapin, B. (1962). *Foreign policy decision-making: An approach to the study of international politics.* New York: Free Press.

Sönmezoğlu, F. (2012). *Uluslararası politika ve dış politika analizi* (5. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Sterling-Folker, J. (1997). Realist environment, liberal process, and domestic-level variables. *International Studies Quarterly*, 41(1), 1–25.

Sterling-Folker, J. (2006). *Making sense of international relations theory.* Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Sullivan, J. (2013). The battle for Qusayr: How the Syrian regime and Hizb Allah tipped the balance. *CTC Sentinel*, 6(6), 1–6.

Tabatabai, A.M. (2020). *Iran's domestic setting.* Santa Monica: RAND Corporation.

Takeyh, R. (2009). *Guardians of the revolution: Iran and the world in the age of the Ayatollahs.* Oxford: Oxford University Press.

Takeyh, R. (2011). The Iran-Iraq war: A reassessment. *Middle East Journal*, 65(3), 365–383.

Taliaferro, J.W. (2006). State building for future wars: Neoclassical realism and the resource extractive state. *Security Studies,* 15(3), 464–495.

Tasnim Haber Ajansı. (2012, 13 Kasım). Tahran, Suriyeli hükümet ve muhalefet gruplarına ulusal diyalog toplantısına ev sahipliği yapıyor. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2023, 13 Nisan). İran-Suriye kapsamlı stratejik ve uzun vadeli işbirliği programı imzalandı. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2023, 19 Aralık). Ahmedian: Direniş ekseni işbirliği ekonomik düzeylere genişlemeli. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2023, 30 Aralık). Reisi: Siyonist rejimin eylemleri cevapsız kalmayacak. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2023, 8 Aralık). İran Suriye'de banka açıyor; dolar mübadeleden çıkarılıyor. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2024, 10 Ocak). Suriye'de Hac Kasım ile 11 yıl: Kudüs Gücü komutanından ilk elden anlatım. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2024, 15 Kasım). Dışişleri Bakanlığı Suriye'deki danışman kuvvetleri değiştirme kararı almadı. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2024, 20 Nisan). Nasrallah: IRGC, 1982'den bu yana Lübnan ve Suriye'de. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2024, 21 Aralık). Ahmedian: İran'ın Suriye'deki varlığının felsefesi. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2024, 21 Aralık). Hamaney: Suriye olayları Amerikan-Siyonist planının ürünü. https://www.tasnimnews.ir

Tasnim Haber Ajansı. (2025, 24 Aralık). Esad'tan sonra: Suriye ordusu neden direnmedi? [Hasan Şimşadi röportajı]. https://www.tasnimnews.ir

Tayfur, M.F. (2012). *Yarı çevre kuramları: Wallerstein ve Braudel.* Ankara: İmge Kitabevi.

Tellis, A.J., Bially, J., Layne, C. ve McPherson, M. (2000). *Measuring national power in the postindustrial age.* Santa Monica: RAND Corporation.

The Conversation. (2026, Ocak). Iran's protest slogans and their meaning. https://theconversation.com

Thucydides. (M.Ö. 431/2009). *History of the Peloponnesian War* (R. Crawley, Çev.). New York: Digireads.

Trenin, D. (2018). *Russia's policy in the Middle East: Motives and directions.* Moscow: Carnegie Moscow Center.

UK presence is not. https://www.dailymail.co.uk

Uzun, E. (2020). *Iran's foreign policy in Iraq and Syria after 2011* (GRF Young Academics Program Analysis Paper Series No. 6). İstanbul: Global Relations Forum.

Vakil, S. ve Quilliam, N. (2023). *Iran's domestic pressures and regional policy.* London: Chatham House / Middle East Institute.

Vatanka, A. (2022). *Iran and the question of strategic overreach.* Washington: Middle East Institute.

Vural Jane, H. (2019). *Velayeti Fakih ve İran dış politikası: Ali Hamaney'in konumu* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Walt, S.M. (1987). *The origins of alliances.* Ithaca: Cornell University Press.

Waltz, K.N. (1979). *Theory of international politics.* Reading: Addison-Wesley.

Washington Institute. (2024). What Nasrallah's death could mean for the Hezbollah network. https://www.washingtoninstitute.org

Washington Institute. (2025). *Fatemiyoun and Zainabiyoun fighters in Iraq.* Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

Wastnidge, E. (2016). The modalities of Iranian soft power: From cultural diplomacy to transnational mobilization. *Politics, Religion & Ideology*, 17(3), 330–348.

Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: The unusual origins of America's world role.* Princeton: Princeton University Press.